

DIGNITATIS HUMANAЕ
SYNOPSIS

SACROSANCTUM CONCILIUM

I

SCHEMA DECLARATIONIS DE LIBERTATE RELIGIOSA SEU DE IURE PERSONAE ET COMMUNITATUM AD LIBER- TATEM

IN RE RELIGIOSA [I-V]

II

SCHEMA DECLARATIONIS DE LIBERTATE RELIGIOSA SEU DE IURE PERSONAE ET COMMUNITATUM AD LIBER- TATEM

IN RE RELIGIOSA [A]

I RELATIO: Secretariatus ad Christianorum unitatem fovendam [...] sequentes conclusiones omnino generales proferre fas est: 1) Patres unanimiter (duobus exceptis) exoptant declarationem quamdam Concilii circa libertatem religiosam. 2) Eadem fere unanimitate hanc declarationem proponi desiderant in sermone quem homines hodierni intelligere possint. 3) Longe maiori parti Patrum, his tantummodo exceptis qui infra (sub V, A) enumerantur, declaratio in aula proposita placuit in genere. Multi inter illos laudes non parvas protulerunt. 4) Animadversiones Patrum plerumque circa correctionem vel expletionem declarationis versabantur.

I – DE TITULO: Sequentes tituli propositi sunt: *De officio et iure personae et communitatis in religione*: GG, 28 [E/2922]. *De libertate profitendi religionem*, vel: *De libero exercitio religionis*: GG, 30 [E/2929].

II – DE STRUCTURA: Aliqui postulaverunt mutationes structurae: *a*) Declaratio sit practica, sine argumentis theologicis: GG, 49 [E/2892], quod a pluribus approbatum est: GG, 85 [E/2920]; 618 [E/3016], 636 [E/3012], 714 [E/2884]. *b*) Declaratio omnino separanda est a schemate de Oecumenismo: GG, 9 [E/2622]. *c*) Declaratio debet esse brevis et practica, cum introductione de principiis sequentibus: de dignitate hominis et religionis legitimitate; de conscientia; de Ecclesia; de aliis religionibus; de errore invincibili; de hominis iure in profitenda religione; de munere Status in tuenda libera civium conviventia: GG, 85 [E/2920]. Alius ordo, qui ab illo parum differt, proponitur in GG, 87 [E/3014]. *d*) Duplex fiat documentum: declaratio, et commentarium huius declarationis: GG, 74 [E/2981]. *e*) Ad duo principia declaratio reduci potest: principium theologicum iuris Ecclesiae ad praedicandum Evangelium; principium politicum aequitatis seu aequalitatis civilis, quo Ecclesia debet pro omnibus civilibus proclamare id quod pro suis proclamat, nempe libertatem religiosam: GG, 89 [E/3004]. *f*) Sequens ordo materiae proponitur: libertas religiosa est ius nativum hominis; libertati religiosae libertas civilis necessaria est; libertas Ecclesiae non est eiusdem ordinis ac libertas aliorum coetuum religiosorum: hoc in ordine theologico; in ordine iuridico civitatis, tamen, aequa libertas sit pro omnibus: GG, 90 [E/3013]. *g*) Sequens ordo proponitur: ius naturale ad veritatem inquirendam; obligatio sectandi dictamen conscientiae certae; libertas et supernaturalitas fidei Christianae; obligatio inquirendi veritatem mediis aptis; valor veritatis revelatae pro ordine civitatis: GG, 94 [E/2982].

III – ANIMADVERSIONES: (A) Quaedam generaliter proposita: Mens declaratio- nis videtur nimis individualistica, subiectivistica, existentialistica: GG, 52 [E/2881]. Declaratio sit magis biblica et theologica: GG, 2 [E/2565]; GG, 7 [E/2558]; GG, 23 [E/2916]; GG, 42 [E/2934]; GG, 57 [E/2994]; 549 [E/2884]; 635

OECUMENICUM VATICANUM II

III

IV

SCHEMA DECLARATIONIS DE LIBERTATE RELIGIOSA DE IURE PERSONAE ET COMMUNITATUM AD LIBER- TATEM SOCIALEM ET CIVI- LEM IN RE RELIGIOSA [A]	Gen. Tit. 1-2	DECLARATIO DE LIBERTATE RELIGIOSA DE IURE PERSONAE ET COMMUNITATUM AD LIBER- TATEM SOCIALEM ET CIVI- LEM IN RE RELIGIOSA
---	---------------------	---

[E/3008]; 652 [E/2986]. Exempla adhibeantur ex vita Iesu Christi: GG, 55 [E/2964]; GG, 63 [E/3035]. Declaratio confusa et ambigua est: 580 [E/3061]; 583 [E/2955]; 586 [596 E/2944]; 695 [E/3058]; 697 [E/3060]; 698 [E/3002]; 700 [E/3056].

B) Quaedam de insufficienti fundamento theologico declarationis: a) Negative: 1° Vocatio divina non bonum fundamentum affert, quia est nimis obscura: GG, 16 [E/2549]; GG, 39 [E/2930]; 696 [580 E/3061]; quia non valet pro omnibus hominibus vel ab omnibus capi potest GG, 9 [E/2622]. 2° Libertas actus fidei libertatem supernaturalem probat, non autem libertatem hominum in societate: GG, 10 [E/2602]. 3° Exigentia cultus Dei non sit fundamentum, quia sunt religiones, sicut Buddhismus, quae nullum cultum Dei habent: GG, 1 [E/2562]. b) Positive: Fundamentum praebere posset: caritas Corporis Christi erga membra potentialia: GG, 5 [E/2540]; persona humana ut fundamentum boni communis: GG, 2 [E/2565]; bonum commune: GG, 27 [E/2919]; GG, 84 [E/2983]; veritas Ecclesiae: GG, 30 [E/2929]; GG, 46 [E/2894]; GG, 35 [E/2927]; GG, 36 [E/2925]; GG, 41 [E/2937]; natura humana: GG, 40 [E/2931]; GG, 42 [E/2934]; GG, 47 [E/2890]; GG, 62 [E/3037]; iustitia: GG, 40 [E/2931]; GG, 89 [E/3004]; conscientia ut proxima regula moralitatis: 708 [E/3104]; recta conscientiae suae norma: GG, 9 [E/2622].

IV – DE VARIIS ADDENDIS: A) Postulatur creatio alicuius Commissionis ad declarationem uniformiter applicandam in toto orbe terrarum: GG, 26 [E/2915]; 619 [E/3015]; 704 [E/2915].

B) Oportet clare sublineare quod: a) triplex libertas habetur: humana, religiosa, theologica: GG, 12 [E/2647]; b) sola veritas ius reale habet, error tantum ius putativum: GG, 29 [E/2923]; c) Ecclesiae titulus ad libertatem non idem est ac titulus aliorum: GG, 16 [E/2549]; d) Ecclesia suos ab errore tuendi ius habet: GG, 7 [E/2558]; e) Deus iura inamissibilia habet: GG, 5 [E/2540]; GG, 7 [E/2558]; f) nec homo nec Status negligere possunt veritates religionis: GG, 2 [E/2565]; g) religio essentialiter socialis est: GG, 2 [E/2565]; GG, 3 [E/2543].

C) Damnare oportet: a) nationalismum, qui frequenter radix est suppressio- nis libertatis religiosae: GG, 2 [E/2565]; b) indifferentismus: GG, 17 [E/2588] et plures alii; c) hodiernas persecutiones: GG, 16 [E/2549]; GG, 30 [E/2929]; GG, 32 [E/2918]; 585 [E/2952]; 619 [E/3015]; 652 [E/2986]; 692 [E/3065]; 713 [E/3124].

D) Oportet explicite proponere distinctionem inter: a) libertatem actus interni et actus externi: GG, 35 [E/2927]; GG, 41 [E/2937]; GG, 47 [E/2890]; 696 [E/3061]; 697 [E/3060]; 702 [E/3054]; b) libertatem subiectivam et obiectivam: GG, 25 [E/2789]; c) libertatem conscientiae et libertatem religiosam: GG, 16 [E/2549]; GG, 34 [E/2921]; d) conscientiam veram et rectam et conscientiam in-

vincibiliter erroneam: GG, 28 [E/2922]; e) plenam libertatem, quae soli Ecclesiae competit, et aliam libertatem: GG, 81 [E/2979]; GG, 90 [E/3013]; GG, 93 [E/3011]; f) ius naturale ad libertatem et alias normas ex iure divino-positivo sumptas: GG, 23 [E/2916]; g) “planum” theologicum et “planum” iuridicum: GG, 34 [E/2921]; GG, 47 [E/2890].

E) Aliqua alia etiam addenda sunt: a) explicatio notionis boni publici: GG, 20 [E/2526]; b) explicatio et definitio coactionis: GG, 23 [E/2916]; c) ius parentum et Ecclesiae iuvenes educandi: GG, 37 [E/2926]; GG, 63 [E/3035]; d) notio metaphysica libertatis: 701 [E/3055]; e) explicatio iuris propagandi falsam religionem, quod tantum admitti potest ex necessitate conviventiae pacificae: 693 [566 E/2937]; 697 [E/3060]; 702 [E/3054]; 580 [E/3061]; et quod non est ius strictum: 695 [E/3058], 697 [E/3060]; 698 [E/3002]; 702 [E/3054]; f) affirmatio libertatis parentum in Ecclesia et libertatis partis acatholicae in matrimonio mixto: GG, 43 [E/2933]; g) explicatio iurium societatis religiosae ut talis et non tantum ut coetus hominum: GG, 12 [E/2647]; h) specialis mentio iuris ministros religionis formandi: GG, 30 [GG, 12: E/2647]; i) expositio doctrinae plenae et solidae de homine; seu anthropologia theologica: GG, 59 [E/2945]; j) expositio dimensionis historicae doctrinae de libertate: GG, 70 [E/2946]; k) explicita mentio de permanenti valore doctrinae Leonis XIII et de voluntate Concilii nihil mutandi in hoc campo: GG, 73 [E/2980]; l) argumenta ex constitutione iuridica multarum gentium, ex incompetencia potestatis civilis, ex pace et concordia tuendis: GG, 55 [E/2964]; m) postulatio ut Nationes Unitaee obligationem proclamant libertatis religiosae observandae: GG, 51 [E/2893].

F) Aliqua dubia solvenda sunt: a) utrum valeat declaratio de atheismo? 583 [E/2955]; b) quis potestatem habet de perversis formis religionis iudicandi? GG, 5 [E/2540]; c) utrum Status possit de his iudicare, si est incompetens in religione? GG, 78 [E/3000].

I V – ANIMADVERSIONES QUAE ADVERSANTUR: A) Sequentibus exceptis, uti iam innumus, omnes qui mentem suam aperuerunt, declarationem in genere placere dixerunt. Hi quibus non placuit sic sententiam suam expresserunt: a) Declaratio est simpliciter reiicienda: GG, 61 [E/2944]; 618 [E/3016]; 620 [E/3014]; 637 [E/3274 et E/3018]; 639 [E/3022]; 599 [E/2942]. b) Declaratio est totaliter retractanda: GG, 69 [E/2965]. c) Declaratio debet et Concilio removeri et problema libertatis religiosae ad Conferentias Episcopales remitti: GG, 24 [E/2688], 706 [E/3050]. d) Declaratio non sit actus conciliaris, sed tantum actus Patrum Concilii: 629 [E/3002].

B) Rationes adductae contra diversas affirmationes vel probationes quae in declaratione inveniuntur: a) Contra revelationem: GG, 38 [E/3053]; 698 [E/3002]; 703 [E/2928*]; contra traditionem: 616 [E/3019]; contra doctrinam et praxim Ecclesiae: GG, 86 [E/3102]; contra Ius Canonicum de iurisdictione Ecclesiae super omnes baptizatos: GG, 86 [E/3102]; contra Magisterium: GG, 41 [E/2937]; GG, 46 [E/2894]; GG, 52 [E/2881]; 706 [E/3050]; contra praxim Sanctae Sedis concordatos approbandi: GG, 30 [E/2929] et plures alii; contra historiam, quia de facto Ecclesia libertatem pluries restrinxit: GG, 25 [E/2789]. b) Quaestio nondum sufficienter maturata est: 599 [E/2942]. c) Ecclesia potest tolerantiam, non autem libertatem religiosam approbare: GG, 8 [E/2607]; GG, 19 [E/2511]; GG, 25 [E/2789]; GG, 27 [E/2919]; GG, 1 [E/2562]. Notat unus Pater quod supponere bonam fidem in agnosticis est contra Vaticanum I doctrinam de Dei cognoscibilitate: GG, 19 [E/2511]. d) Dolent aliqui quod plura asserta declarationis liberalismo religioso nimis favent: GG, 86 [E/3102]; quod nata sunt promovere revolutionem: GG, 52 [E/2881]; inoboedientiam subditorum contra auctoritatem ecclesiasticam: GG, 20 [E/2526]; obiectionem conscientiae: GG, 20 [E/2526]. Alius dolet quod declaratio ad promovendos valores humanitati communes exhortat, quae saepe saepius isti valores mere materiales sunt et possunt contra Ecclesiam uti: GG, 19 [E/2511].

II [A] II. Animadversiones titulum spectantes: Ab aliquibus Patribus alius titulus Declarationis proponitur, scilicet: 1) Declaratio conciliaris Vaticani II de humana dignitate ac de personae et communitatum libertate in re praesertim

religiosa (L-Gen. 20 [E/4799]). 2) Declaratio de libertate personae et communitatum in re religiosa (L-Gen., 26 [E/4893]). 3) De libertate civili religiosa, seu de iure civili personae et communitatum ad libertatem in re religiosa (L-Gen., 31 [E/4937]).

[A] III. *Animadversiones structuram spectantes*: A pluribus Patribus sequentes mutationes ordinis proponuntur: 1) Ordo argumentorum ita invertitur, ut in initio ea ponantur, quae revelatio continet de libertate religiosa, quo declaratio magis appareat ut expositio pastoralis Concilio propria (L-Gen. 28 [E/4911], 33 [E/4797], 36 [E/4779], 40 [E/4900], 49 [E/4733 S], 63 [E/4937], 75 [E/4733 H], 77 [E/5006], 85 [E/5047]).

[A] VII. *Animadversiones adversantes*: Plures Patres contra schema quaedam obiciunt, quae cum principiis Declarationis componi nequeunt: 1) Doctrina schematis contradicere videtur magisterio Summorum Pontificum, praesertim saeculi XIX (L-Gen. 15 [E/4814], 27 [E/4915], 40 [E/4900]).

2) Affirmandum esset, iuxta documenta Summorum Pontificum, personam inculpabiliter in errore remanentem habere solummodo ius improprie dictum ad tolerantiam (L-Gen. 25 [E/4899]).

3) Schema non considerat principium iuridicum fundamentale, secundum quod sola veritas est fundamentum iuris (L-Gen. 22 [E/4801], 37 [E/4768]).

4) Schema non considerat, quod in conscientia invincibiliter erronea non possunt fundari nisi iura putativa et existimata (L-Gen. 25 [E/4899], 77 [E/5006]).

5) Schema illegitime in eodem ordine iuridico constituit veritatem et errorem, cultum verum et cultum falsum (L-Gen. 19 [E/4818], 29 [E/4906], 40 [E/4900], 46 [E/4916], 51 [E/4912]).

6) Notio iuris in schemate adhibita favet subiectivismo (L-Gen. 37 [E/4768]).

7) Schema non sufficienter servat distinctionem inter ordinem subiectivum et ordinem obiectivum (L-Gen. 77 [E/5006]).

8) Schema laborat positivismo iuridico, cum pro aequo habeat in ordine iuridico veritatem et errorem (L-Gen. 18 [E/4819], 79 [E/4909]).

9) Schema favet passivitati pastoralis (L-Gen. 35 [E/4780]) et exstinguit spiritum missionarium (L-Gen. 39 [E/4957]).

10) Schema falso limitat finem auctoritatis civilis ad meram curam rerum temporalium et ordinis publici, cum revera rectores civitatis adiuvare debeant, ut cives vivant secundum virtutem, in populo christiano secundum virtutem christianam ab Ecclesia edocendam (L-Gen. 15 [E/4814]).

11) Schema contradicit doctrinae Ecclesiae de ideali regimine Status confessionalis et fovet separationem potestatis civilis a religione (L-Gen. 18 [E/4819], 76 [E/4961], 79 [E/4909], cf. L-Gen. 24 [E/4904]).

12) Schema deberet distinguere inter ius ad veram libertatem et meram tolerantiam et defendere tolerantiam in societate religiose promiscua, necessariam propter exigentias boni communis (L-Gen. 9 [E/4733 MU], 15 [E/4814], 24 [E/4904], 25 [E/4899], 29 [E/4906], 79 [E/4909]).

13) Schema debere affirmare, solam veritatem habere plenum ius diffusionis professionisque, in nationibus secundum sensum christianum ordinatis alias religiones tantum privatim exerceri debere, in aliis nationibus Ecclesiam agnoscere situationem de facto existentem, in qua aliae confessiones faventur (L-3, 21 [E/4916]).

I. R/ *Praecipuae mutationes factae*: In sequentibus indicantur, iuxta ordinem numerorum textus emendati, praecipuae tantum mutationes textus emendati a Secretariatu factae, non vero singulae emendationes.

III [A] **Generales animadversiones**. In genere: 1) Multi Patres schema reemendatum tum quoad ordinem expositionis tum quoad textum maxime commendat; inter quos aliqui explicite rogant, ut in eo nihil mutetur et ut vis Declarationis nullo modo attenuetur.

2) Inter Patres, quibus schema in genere placet, plures, ut textus perficiatur, proponunt mutationes, additiones, omissiones, abbreviationes, translationes

partium, clarificationes (praesertim quoad conceptum dignitatis humanae et libertatis nec non quoad officium Status), alium modum exponendi et argumentandi (qui vero diversimode concipitur).

3) Aliqui Patres petunt, ut textus reducat ad simplicem declarationem principiorum et praecipuarum consequentiarum in vita publica civili iuris ad libertatem civicam in re religiosa et abstinence ab argumentationibus (2 [E/5309], 37 [E/5350], 38 [E/5348], 84 [E/5397]).

4) Inter desideria a Patribus schema commendantibus expressa in genere (i. e. sine indicatione determinati numeri textus) haec inveniuntur: 1. Expresse dicatur, in quo consistat natura humana et in quonam fundetur (101 [E/5375], 107 [E/5444]). 2. Uti fundamentum libertatis religiosae non est accipienda dignitas personae, sed libertas humana (116 [E/5452]). 3. Non debet tantum libertas hominis declarari, sed etiam personae humanae responsabilitas, quae est culmen et necessarium complementum libertatis (89 [E/5419]). 4. Defendi debet libertas individualis omnium hominum eo sensu, quod possint venire ad veritatem sine coactione (79 [E/5389]). 5. Vindicanda est libertas pro omnibus hominibus et coetibus, etsi sint in errore bonae fidei (79 [E/5389]). 6. In primo loco affirmetur ius Dei (et correspondens ius Ecclesiae), qui vult, ut ab omnibus religione vera colatur (41 [E/5374]). 7. Explicite indicetur obiectivum fundamentum libertatis religiosae, quod est veritas religionis (30 [E/5341], 32 [E/5343]). 8. Clarius inculcetur officium hominis morale efformandi sibi rectam conscientiam, quod correspondet ius ad libertatem (119 [E/5449]). 9. Clare dicatur conscientiam debere esse rectam, i. e. obiective formatam secundum voluntatem Dei (98 [E/5410]). 10. Clarius appareat conscientiam erroneam non poni in eadem linea ac conscientia adhaerens veritati (26 [E/5337]). 11. Cum Ecclesia nequeat agnoscere aequo iure alias religiones, melius de his siletur (79 [E/5389]). 12. Declarandum est ius personae humanae prius et superius omni alio iure, ut veritate et morali bonitate continuo edoceatur (37 [E/5350]). 13. Expresse distinguatur inter libertatem et abusum libertatis, ut evitetur indifferentismus (93 [E/5361]). 14. Quaestio clare restringatur ad conceptum sociale iuridicum libertatis religiosae (33 [E/5380]); ne tamen disiungatur a realitate morali et supernaturali (97 [E/5411], nomine Patrum Aequatoris). 15. Clarius appareat agi hic de libertate externa seu a coactione et de libertate interna seu a necessitate naturae, non vero de libertate morali (92 [E/5366]). 16. Imprimis vindicetur Ecclesiae libertas propria et exprimat convictio suae missionis et veritatis (79 [E/5389]). 17. Declaretur exercitium libertatis religiosae Ecclesiae non limitari per libertatem religiosam naturalem aliorum hominum (26 [E/5337]). 18. Effertur homini ad inveniendum Deum ratione et revelatione necessaria esse adiumenta socialia; unde ius familiae et Ecclesiae adiuvandi hominem in exercitio suae libertatis (108 [E/5445]). 19. Clare affirmetur transcendentia Ecclesiae, quae veram defendit omnis hominis transcendentiam et salvat integrum hominem, individualem et socialem (33 [E/5380]). 20. Expresse dicatur potestatem regiminis ecclesiastici coercendi et poenas spirituales fidelibus comminandi non minuere veram libertatem religiosam (34 [E/5345]). 21. Melius exponatur doctrina de magisterio Ecclesiae (38 [E/5348]). 22. Explicite dicatur nihil in textu affirmari, quod contradicat Concordatis inter S. Sedem et varias nationes relate ad idem obiectum (93 [E/5361]). 23. Enuntietur obligatio Status agnoscendi Deum tamquam omnium iurium fontem, incitandi cives ad agnoscendum Deum ac moralitatem et religionem, sed nulli sectae religiosae tribuendi specialem favorem (114 [E/5454]). 24. Damnetur hodiernus totalitarismus et denuntietur persecutio Evangelii ex parte Atheismi (111 [E/5456], nomine plurium Patrum Africae et omnium Auditorum laicorum). 25. Addatur expressa reprobatio discriminationis civilis propter religionem factae (27 [E/5338]). 26. Damnentur omnes persecutiones religiosae (79 [E/5389]). 27. Fiat sollemnis declaratio in honorem martyrum hodiernorum Ecclesiae (62 [E/5379]. Cf. etiam 26 [E/5337]). 28. Addatur libertatem christianam caritate omnibus velle servire (26 [E/5337]).

5) Patres, quibus totum schema vel affirmationes eius essentiales non placent, sequentes rationes afferunt: 1. Schema favet pragmatismo, indifferenti-

smo, laicismo, naturalismo religioso seu humanismo naturali, "moralitati situationis" et nocet activitati missionari Ecclesiae (3 [E/5310], 16 [E/5326], 24 [E/5333], 36 [E/5346], 39 [E/5344], 41 [E/5374], 52 [E/5362], 131 [E/5459]). 2. Schema redolet legalismum iuridicum et positivismum philosophico-iuridicum (16 [E/5326], 36 [E/5346], 39 [E/5344]). 3. Schema non correspondet doctrinae traditionali Ecclesiae, praesertim doctrinae Romanorum Pontificum (4 [E/5311], 16 [E/5326], 17 [E/5327], 20 [E/5330], 24 [E/5333], 30 [E/5341], 34 [E/5345], 36 [E/5346], 52 [E/5362], 79 [E/5389], 123 [E/5442]). 4. Schema contradicit doctrinae catholicae, secundum quam falsae religiones tantum intra certos limites tolerari possunt (cf. theoriam de thesi et hypothesisi ac de tolerantia) (3 [E/5310], 5 [E/5312], 20 [E/5330], 36 [E/5346], 40 [E/5351], 52 [E/5362], 131 [E/5459]). 5. Schema falso eadem iura tribuit errori ac veritati (16 [E/5326]). 6. In schemate defenditur falsus conceptus libertatis religiosae, scil. libertas independens ab ordine obiectivo veritatis (123 [E/5442]). 7. Schema loquitur de libertate, conscientia, dignitate personae sine respectu ad legem divinam (72 [E/5403]). 8. In schemate falso affirmatur ex dignitate personae humanae procedere facultatem propagandi falsum (30 [E/5341]). 9. Schema videtur oblivisci iura Dei (36 [E/5346]). 10. Ex iure ad libertatem religiosam in schemate affirmando sequeretur officium catholicorum audiendi non catholicos, quod nequit admitti (36 [E/5346]). 11. Ex textu schematis sequeretur Ecclesiae a potestate civili seiunctio, quae damnata est a Pio IX et Pio XII (3 [E/5310]). 12. Textus tangit quaestiones inter theologos adhuc disputatas, quod in Concilio non debet fieri (30 [E/5341]). 13. Schema non defendit iura veritatis, quae potiora sunt quam iura libertatis (106 [E/5527]). 14. Schema non argumentatur, ut deberet, imprimis ex iure verae religionis (30 [E/5341]). 15. Schema falso affirmat propagationem erroris niti iure naturali; revera admitti potest tantum tolerantia Status ob timorem maioris mali (26 [E/5337]). 16. Schema favet doctrinae de statu ideali "neutro", quae contradicit magisterio Ecclesiae (41 [E/5374]). 17. Schema falso affirmat indifferentiam Status in re religiosa; revera ad Statum pertinet cura totius boni communis (26 [E/5337]). 18. Quae de habitudine Status in schemate dicuntur, sunt in damnum quarundam nationum catholicarum (30 [E/5341]). 19. Schema immerito tacet de coactione morali seu obligatione et punitione, quas Christus et Ecclesia contra homines negantes Deo obsequium fidei exercere possunt (30 [E/5341]). 20. Quod in schemate statuitur, non valet de nationibus, in quibus viget sola fides catholica (36 [E/5346]). 21. Concilium non debet sicut ONU agere de iure civili (36 [E/5346], 79 [E/5389]). 22. Argumentum ex Scriptura in schemate expositum non probat quod intenditur (20 [E/5330], 79 [E/5389], 123 [E/5442]). 23. Declaratio schematis non est clara et logica, sed potius ambigua et plena confusionum, immo in multis contradictoria (24 [E/5333], 56 [E/5573], 79 [E/5389]). 24. Schema abusibus pateret et excitaret confusiones et dubia apud fideles (16 [E/5326], 123 [E/5442]).

III [A] *Structura nova. Animadversiones:* 1) Exordiat Declaratio quodam numero, in quo succincte sed nervose enuntietur doctrina Ecclesiae circa ius primarium hominum ad libertatem, quam Christus religioni suae tribuit et imposuit (97 [E/5411], nomine episcoporum Aequatoris).

2) Schema initium sumat cum dictis in numero 3, pag. 6, linn. 16-28, quia in ipsa Declaratione libertatis religiosae contineri debent omnia, quae essentialiter argumentum constituunt; obligatio moralis quaerendi veritatem est fundamentum libertatis religiosae (112 [E/5457]).

3) Proponitur haec nova distributio textus: 1) Introductio: textus numeri 3. 2) Declaratio generalis libertatis religiosae: textus numeri 2. 3) Libertas religiosa personae seu individui. 4) Libertas religiosa familiae, in concreto. 5) Libertas religiosa coetuum religiosorum et quidem in concreto. 6) Potestas civilis et libertas religiosa: a) competentia potestatis civilis; b) protectio libertatis religiosae; c) de limitibus libertatis religiosae. Ratio: ut vitentur repetitiones et melius ostendatur unitas et progressus idearum (51 [E/5360]).

4) Loco schematis propositi fiat simplex Declaratio principii iuris personae et communitatum ad libertatem civicam in re religiosa et principalium consequentiarum in vita publica-civili. Post introductionem de missione Salvatoris et unice Ecclesiae Christi dicatur Ecclesiam Catholicam deplorare abusum, qui in decursu historiae hac in re facti sunt, et declaretur Ecclesiam sentire seipsam et omnes homines obligatos esse ad “libertatem civilem in re religiosa” (84 [E/5397]).

5) Pars III (numeri 8-13) fiat Pars II, quae habeat titulum “Doctrina de libertate religiosa in lumine revelationis”, et Pars II (numeri 3-7) fiat Pars III, cui titulus sit “Doctrina de libertate religiosa in lumine rationis”. Ratio: in declaratione Concilii primum locum obtinere debet Revelatio (80 [E/5388]).

6) Addatur schemati paragraphus de consecrariis pastoralibus (v. gr. de aedificatione fidei ut personalis et non mere haereditariae adhaesionis Christo; de efformatione conscientiae christianae communitatis in actione apostolica fidelium; de sensu paupertatis Ecclesiae, quae ad suam missionem explendam nequit spem suam reponere in potestate civili) (69 [E/5400], nomine 82 Patrum).

7) Praemittatur textui Prooemium, in quo notentur diversae, et ab invicem separandae, notiones iuris, status et libertatis, iuxta differentes ideologias nostrae aetatis (occidentis et “diamat”), ut Declaratio ubique eodem sensu intelligatur (64 [E/5384], 98 [E/5410] nomine 7 Patrum).

8) Schema procedat a thesi ad hypothesim, hoc ordine: 1. Doctrina catholica de unica vera religione, pro qua vindicanda est ubique libertas. 2. Homo nequit aequè verum ac falsum aestimare, sed officio tenetur sibi efformandi conscientiam in rebus religiosis veritati consonam. 3. Hoc iudicium non nisi per conscientiam efformatur; quapropter S. Synodus tenet quod in ordine civili omnibus hominibus agnoscitur debet libertas in re religiosa, nullis coercionibus aut iniustis restrictionibus adductis. Ratio: Modus procedendi magis logicus et doctrinae Ecclesiae conformis (130 [E/5433], nomine 25 Patrum).

9) Ne textus sit potius dissertatio quam Declaratio, deleantur Pars II et praesertim Pars III, ubi argumenta biblica saltem dubia videntur. Admittantur a Concilio simpliciter septem puncta recenter a Consilio Oecumenico Ecclesiarum Genevensi de libertate religiosa elaborata (38 [E/5348]).

R/ In textu praecedenti, prooemio in numero 1 praeposito, numerus 2 denominatur Declaratio quae erat velut definitio ipsius libertatis religiosae (etiam et praeterquam titulus totius documenti). Deinde textus dividebatur in duas partes: in prima parte libertas religiosa examinabatur sub lumine rationis; in secunda vero parte eadem libertas considerabatur sub lumine revelationis.

In nova textus structura verbum “Declaratio” semel tantum adhibetur et quidem pro titulo totius documenti. Textus adhuc dividitur in duas partes, alio tamen ordine.

In *prima parte*, cui titulus “Libertatis religiosae ratio generalis”, exponuntur elementa veluti constitutiva vel maximi momenti ipsius libertatis religiosae, scilicet: natura (personae ius) – obiectum (immunitas a coercitione) – fundamentum (dignitas personae humanae in ordine ontologico) – subiectum (persona physica et communis religiosa) – cura – limites – educatio et finis.

In *secunda parte* autem libertas religiosa examinatur sub lumine revelationis, sicut in textu priore, aliqua mutatione introducta quoad numerorum dispositionem. Structura mutata est, pluribus Patribus petentibus, ut fieret conformior naturae documenti quod est declaratio.

III [A] **Titulus.** *Animadversiones:* 1) Mutetur titulus, ne suggeratur hominibus principium indifferentismi et libertatis cogitandi in re religiosa (6 [E/5313], nomine 33 Patrum, 47 [E/5355], 123 [E/5442]).

2) Titulus sic sonet: “De libertate civili in re religiosa” (6 [E/5313], nomine 33 Patrum), aut “De iure ad libertatem in re religiosa” (47 [E/5355]), aut “De libertate seu iure sociali in re religiosa” (123 [E/5442]), aut “De iure personae et communitatum ad libertatem civilem in re religiosa” (121 [E/5542]).

3) Dicatur: “Declaratio de libertate publica” (vel “sociali”, vel “civili”) in “re religiosa”, ne aliquid dicatur de vero “iure” et ut res restringatur ad munus auctoritatis civilis in re religiosa (103 [E/5367], duo Patres).

4) In subtitulo schematis post verbum “iure” addantur verba “civili sociali”, ut manifestetur homines et communitates non esse liberos coram Deo, sed solummodo liberos coram Caesare ad profitendam religionem suam (31 [E/5342], cf. 114 [E/5454]).

5) In subtitulo loco “ad libertatem in re religiosa” dicatur “ad religionem amplectendam et profitendam”, quia “ius ad libertatem” est quodammodo tautologia (95 [E/5359], tres Patres).

6) Subtitulus auferatur, quia vox libertas religiosa ab omnibus intelligitur (113 [E/5458]).

R/ In subtitulo post verbum “libertatem” nunc legitur: “socialem et civilem”. Haec verba, Patribus postulantibus, addita sunt ut iam in ipso documenti titulo clare duo appareant: 1) Libertas, de qua agitur in hac Declaratione, non respicit relationem hominis ad veritatem vel ad Deum; respicit vero relationes inter personas in societate humana et civili ideoque huiusmodi libertas denominatur socialis et civilis. 2) Libertas, de qua in declaratione, non agit de relationibus inter fideles et auctoritates in Ecclesia; agit vero de relationibus hominum cum hominibus singulis, cum coetibus socialibus, cum potestate civili.

IV *Modi generales circa totum schema:*

1 – Redeatur ad textum «reemendatum».

R. – Hoc fieri nequit quia textus recognitus plus quam duabus tertiis partibus suffragiorum approbatus est.

2 – Textus conformetur postulatis Em. Cardinalium Ruffini, Siri, Florit, Ottaviani (17 sept. 1965): «Exponendum ius particulare Ecclesiae diffundendi veritatem quam ipsa sola possidet»; «verum et falsum non possunt habere idem ius diffusionis». Idem Pater affirmat: «Oportet vim dare obligationi omnium hominum quaerendi veritatem», «non est libertas contra veritatem obiectivam», «admittenda est plena potestas magisterii et gubernii ecclesiastici eiusque facultas applicandi poenas spirituales suis subditis».

R. – Omnia haec, quatenus scopum Declarationis spectant, sufficienter proponuntur in textu. Cf. n. 1, 10, 13 et 14. Praeterea observetur textum approbatum affirmare ius cuius obiectum est immunitas a coercitione et non contentum alicuius religionis. Huiusmodi immunitas ab ipsa dignitate personae exigitur. Nullibi affirmatur nec affirmare licet (quod evidens est) dari ius ad errorem diffundendum. Si autem personae errorem diffundunt, hoc non est exercitium iuris, sed abusus eius. Hic abusus impediri potest et debet si ordo publicus graviter laeditur, prout in textu pluries affirmatur et sub n. 7 explicatur. Si haec fundamentalia elementa prae oculis habentur, multi modi propositi inacceptabiles apparent. Quod si ius ita intellectum negatur, tunc modus est contra substantiam textus a Patribus approbati ideoque admitti nequit.

3 – Deleatur quidquid affirmatur de fundanda libertate, in sensu schematis intellecta, in dignitate personae humanae (2 Patres).

R. – Cf. resp. ad Modum praecedentem.

4 – Doctrina Declarationis eatenus vera est quatenus aliae religiones, praeter catholicam, ad religionem naturalem referuntur (2 Patres).

R. – Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

5 – Schema favet saecularisationi vitae, quia obliviscitur gubernium ut tale, nationem et societatem civilem, cultum et obsequium Deo praestare debere.

R. – Considerentur ea quae in ultima paragrapho n. 3 nunc leguntur et ea quae in n. 6 de cura libertatis religiosae habentur.

6 – Terminus «ius» adhibeatur solummodo in unico sensu vero et proprio, sc. ut «ius ad libertatem», libertas autem ad bonum et verum tantum.

R. – Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

7 – Notio libertatis in toto textu restringatur ad «libertatem socialem et civilem in re religiosa», sicut legitur in subtitulo.

R. – Textus videtur clarus. Cf. resp. ad Modum pro titulo, 2, a.

IV *Titulus*

1 – Diversae formulae proponuntur: *a)* «Schema Declarationis de Libertate Religiosa seu de iure civili ad libertatem in re religiosa» (209 Patres). *b)* «De iure civili ad libertatem religiosam» (3 Patres). *c)* «De libertate civili in re religiosa» (2 Patres). *d)* «De libertate religiosa in vita civili», (1 Pater). *e)* «De libertate religiosa sociali et civili» (2 Patres). *f)* «... ad libertatem civilem in re religiosa» (2 Patres). *g)* «De iure personae et communitatum ad liberum in societate exercitium religionis» (3 Patres).

R. – ad *a)* Non plene concordat cum substantia textus. Libertas religiosa est quidem vel potest esse ius civile positivum, sed prout est agnitio iuris personae. Praeterea si affirmaretur esse tantum ius civile mere positivum, hoc verteretur

in damnum Ecclesiae. *b)* Ratio pastoralis exigit ut S. Synodus utatur expressis verbis «De libertate religiosa» eaque explanet, quia sunt verba hodie usitata. *c)* Cf. resp. ad *a)*; subtitulus etiam respiciendus est. *d)* Cf. resp. ad *a)*. *e)* Necessaria est mentio iuris, secundum ea quae dicuntur ad Mod. Gen. 2; quae mentio pertinet ad substantiam Declarationis. *f)* Immunitas a coercitione observanda est non tantum a potestate civili, sed etiam ab individuīs et coetibus socialibus. *g)* Cf. resp. ad *b)*. Omnibus itaque perpensis, servetur titulus «textus recogniti».

2 – Redeatur ad subtitulum textus reemendati, sc. «De iure personae et communitatum ad libertatem in re religiosa».

R. – Ex rationibus pastoralibus subtitulus textus reemendati amplificatus est.

I [n. 1, 3, 1-3]

II [n. 1, 5, 1-2]

I. *Libertatis religiosae generalis ratio*

[B]

3 1.

1. [C]

5

[*Rerum status hodiernus*].

2 Dignitatis /personae
humanae hac nostra
3 aetatae homines/magis magis-

Dignitatis humanae personae
homines hac/nostra
aetatae magis

2

II [B] IV. *Omissiones proponuntur*: Ob varias rationes desideratur, ut sequentes partes textus emendati omittantur: 1) Totum Caput I, quia confusum, contradictorium, falsa continens, retentis tantum pag. 6, linn. 8-19 et addita affirmatione solam veritatem habere plenum ius professionis et diffusionis (L-3, 21 [E/4916]).

[B] V. *Additiones proponuntur*: Ad complendum textum emendatum a Patribus proponitur, ut addatur: 1) In initio schematis expositio doctrinalis de libertate christiana (L-Gen. 5 [E/4889 pagg. 3 et 4], 15 [E/4814]; L-12, 30 [E/4937]).

2) Ante numerum 1 [*addatur*] aliquid de ratione tractationis, quae est vindicta libertatis religiosae contra totalitarismum (L-1, 29 [E/4961]).

3) Explicita affirmatio [*addatur*] libertatem religiosam non adversari “Statui confessionali” seu religioni Status et concordatis (L-Gen. 23 [E/4840], 31 [E/4937], 40 [E/4900], 42 [E/4920], 48 [E/4982]. Cf. etiam L-6, 28 [E/4937]).

4) Explicita declaratio [*addatur*] etiam eos qui Deum nondum cognoscunt et atheos habere ius ad libertatem (L-1, 27 [E/4960], L-4, 16 [E/4620], 23 [E/4841], 47 [E/4897], 79 [E/4871]).

[C] VI. *Clarificationes petuntur*: Plures Patres petunt, ut quoad sequentia textus clarior reddatur: 1) Quae in primo inciso numeri 1, pag. 3, exponuntur, clariore ordine indigent (L-1, 31 [E/4917]. Cf. [E/5031]).

2) Explicetur in numero 1, in quo consistat dignitas humana ut fundamentum libertatis religiosae (L-1, 39 [E/4963]).

3) Cum in numero 1 affirmari videatur libertatem religiosam fundari in conscientia dignitatis personae, clarius efferatur eam fundari in ipsa dignitate personae (L-1, 10 [E/4838]).

III [B] *Animadversiones. Numerus 1 (Prooemium)*.

In genere: 1) Clare exprimat (in pag. 5) [vel pag. 6, linn. 26-28] distinctio inter aspectum iuridicum et moralem libertatis religiosae et simul persuasio Ecclesiae se solam possidere plenam veritatem religiosam (6 [E/5313], nomine 32 Patrum).

2) Expresse in initio dicatur occasionem Declarationis esse persecutionem et oppressionem hodiernam Ecclesiae (12 [E/5322]).

3) Exordium fiat a principiis, scilicet ab officio omnium Deo cultum et reverentiam exhibendi actibus internis et externis tamquam supremo principio et fini hominis, unde profluit ius correspondens omnium Deo praestandi cultum iuxta hominis conditionem et naturam, i. e. scienter et volenter, non externa coactione aut vi ab alio incussa (65 [E/5385]).

4) Expresse haec duo dicantur: 1) esse abusum libertatis, si quis contra ius naturale, moralitatem et veram legem positivam agat, et in tali casu necessarium esse interventum auctoritatis (patrisfamilias, Status, Ecclesiae); 2) non

III [n. 1, 3, 1-2]

IV [n. 1, 5, 1]

3 1. [B]

1.

5

2	Dignitatis humanae personae homines hac/nostra aetatae	1-4 magis	Dignitatis humanae personae homines hac nostra aetatae	magis
---	--	--------------	--	-------

obstante necessaria libertate in amplectenda religione, omnes communitates religiosas, maxime Ecclesiam, habere debere suas proprias leges, etiam poenales (87 [E/5395]).

5) Ad vitandam speciem opportunismi, ita procedatur: doctrina Ecclesiae de dignitate hominis – munus Ecclesiae hanc dignitatem defendendi – circumstantiae nostri temporis – scopus Declarationis. Ante declarationes libertatis religiosae in genere exponatur doctrina de iure hominis ad veram religionem christianam colendam (113 [E/5458]).

6) Expressius dicatur, in quo consistat dignitas hominis (112 [E/5457]).

7) Addatur mentio crescentis defectus reverentiae erga dignitatem hominis (112 [E/5457]).

8) Iam in initio loquendum est de uno Deo et de unica veritate – de Ecclesia uti custode veritatis revelatae – de obligatione hominum prosequendi veritatem et efformandi sibi conscientiam iuxta normam obiectivam – de iure eorum, qui veritatem illam prosequuntur, ad liberum in societate exercitium religionis (114 [E/5454]).

9) Inserantur ex Relatione de textu reemendato (pag. 48 praecedentis fasciculi) notiones de fine iuridico declarationis (120 [E/5448]).

10) Clare et explicite iam in initio dicatur libertatem religiosam hic non significare libertatem conscientiae eligendi quamcumque fidem religiosam seu libertatem coram Deo, sed libertatem exercendi fidem in ordine sociali seu libertatem in foro externo sociali (15 [E/5325], 31 [E/5342]).

11) Addatur firmior annuntiatio Ecclesiam hac in re loqui nomine fidei suae (112 [E/5457]).

12) Clarius enuntietur finis declarationis (56 [E/5573]).

R/ Mutationes. Numerus I: In numero primo duae habentur partes. In prima parte resumitur prooemium textus prioris aliquibus mutationibus additis. Secunda pars addita est pluribus Patribus petentibus.

IV Ad numerum 1

1 – Pag. 3, linn. 1-15, proponitur nova redactio (2 Patres).

R. – Cum textus iam approbatus sit, magnae immutationes admitti nequeunt, quantummodo considerationis dignae.

2 – Pag. 3, linn. 1-7, redeatur ad textum reemendatum.

R. – Consulto textus introducit doctrinam expositione factorum hodiernorum, quin statim de iisdem iudicium proferatur.

3 – Pag. 3, linn. 1-7, proponitur nova redactio.

R. – Cf. resp. ad 1.

4 – Pag. 3, linn. 1-7, proponitur ut sermo fiat iam ab initio de servitute quae existit in nationibus marxisticis.

R. – Opportunius providetur in n. 15.

I [n. 1, 3, 3-5]

que in dies conscii fiunt.¹

II [n. 1, 5, 2-5]

in dies conscii fiunt.¹

4 Exigunt libertates civiles, ut
5 possint in societate vitam agere
homine dignam.

Postulat haec dignitas, ut in 3
agendo homo proprio/suo 4
consilio et libertate
fruatur, sitque
non/coercitione commotus sed 5
officii conscientia.

I, II ¹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963; AAS 55 (1963), p. 279, ubi Summus Pontifex ad realitates hodiernas animadvertit: «At haec, de quibus diximus, animorum appetitiones illud etiam manifesto testantur, nostro hoc tempore homines magis magisque fieri dignitatis suae conscios, atque adeo incitari cum ad reipublicae administrationem participandam, tum ad poscendum, ut propria inviolabiliaque iura in publica civitatis disciplina serventur. Neque haec satis; nam homines nunc illud insuper poscunt, ut nempe civitatis auctoritates et ad normam publicae constitutionis creentur, et sua munera intra eiusdem terminos obeant». Cf. *ibid.*, p. 265: «Illud praeterea humanae dignitatis personae exigitur, ut in agendo homo proprio consilio et libertate fruatur. Quocirca, si de civium coniunctione agitur, est profecto cur ipse iura colat, officia servet, atque, in innumeris operibus exercendis, aliis sociam tribuat operam, suo praesertim impulsu et consulto; ita scilicet ut suo quisque instituto, iudicio, officique conscientia agat, iam non commotus coercitione vel sollicitatione extrinsecus plerumque adductis; quandoquidem, si qua hominum societas una ratione virium est instituta, ea nihil humani in se habere dicenda est, utpote in qua homines a libertate cohibeantur, qui contra ad vitam progressus, ad perfectionemque assequendam apte ipsi incitandi sunt».

Quod pertinet ad dignitatem illam civilem, secundum quam dignitas humana in publicum prodit; cf. Pius XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1944: AAS 37 (1945) p. 14: «In un popolo degno di tal nome il cittadino sente in se stesso la coscienza della sua personalità, dei suoi doveri e dei suoi diritti, della propria libertà congiunta col rispetto della libertà e della dignità altrui». Hoc loco commendat Romanus Pontifex etiam illud «ideale di libertà e di uguaglianza» (*loc. cit.*), quod in Statu democratico, iuxta sana rationis principia ordinato, obtineat necesse est, quodque postulat, ut hominis ius in societate ad liberum exercitium religionis plene agnoscat, colatur, defendatur.

III [C] *Animadversiones. In specie*: 1) Pag. 5, linn. 1, ante “homines” addatur “omnes” (80 [E/5388]). Stylus numeri 1 dignior Concilii reddendus est (17 [E/5327]).

2) Pag. 5, linn. 1-5, ita mutantur: “Dignitas humanae personae, cuius homines nostrae aetatis magis in dies conscii fiunt, postulat ut... fruuntur sintque... commoti...” (117 [E/5451]).

3) Pro pag. 5, linn. 1-14, novus textus proponitur (26 [E/5337], 50 [E/5358]).

4) Pag. 5, linn. 1-14 sic mutantur: “*Ecclesiae Catholicae sollicitudo, divino semper obtemperans mandato, doctrinam de personae humanae dignitate eiusdemque verum ius ad Deum colendum, privatim publice, eniti et contendere numquam destitit. Cum autem perspectam habeat rationem, seu signa temporum, atque aetatis nostrae honesta et utilia incrementa confirmanda putet, rerumque publicarum tutiora ab offensionibus itinera ac firmiora fundamenta percipiat, idque incolumi manente germana populorum libertate, Ecclesia Católica in hac Sacrosancta Synodo congregata, ad has animorum appetitiones diligenter attendit in quantum sint veritati et iustitiae conformes. Simulque ad suam doctrinam divinitus traditam denuo animadvertens, de thesauro suo vetera profert et nova, quae ad iustas hominum appetitiones confirmandas inserviant*” (103 [E/5367]).

5) In Nota (1) ad pag. 5, lin. 2, addatur distinctio variorum sensuum verbi libertatis (cf. Relationem praecedentem pp. 41 s.) et textus ex Professione Universali Iurium Humanorum (ONU) vel ex Constitutione alicuius Status (128 [E/5436]).

6) Pag. 5, linn. 2-3 et 6, loco “Postulat”, “postulatio” dicatur “Exigit”, “exigentia” (44 [E/5318], 61 [E/5578]).

III [n. 1, 3, 2-7]

3 in dies conscii fiunt,¹ at-
que numerus eorum crescit qui
exigunt ut in
4 agendo homines proprio suo
5 consilio et libertate responsa-
bili² fruuntur et utantur, ()
6 non/coercitione commoti, sed
7 officii conscientia ducti. [C]

IV [n. 1, 5, 2-4]

5 in dies conscii fiunt,¹ at-
6 que numerus eorum crescit qui
exigunt ut in
7 agendo homines proprio suo
consilio et libertate responsa-
bili² fruuntur et utantur,
non coercitione commoti, sed
officii conscientia ducti.

III, IV ¹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., 55 (1963), p. 279, ubi Summus Pontifex ad realitates hodiernas animadvertit: «At hae, de quibus diximus, animorum appetitiones illud etiam manifesto testantur, nostro hoc tempore homines magis magisque fieri dignitatis suae conscios, atque adeo incitari cum ad reipublicae administrationem participandam, tum ad poscendum, ut propria inviolabilia iura in publica civitatis disciplina serventur. Neque haec satis; nam homines nunc illud insuper poscunt, ut nempe civitatis auctoritates et ad normam publicae constitutionis creentur, et sua munera intra eiusdem terminos obeant». Cf. *ibid.*, p. 265: «Illud praeterea humanae dignitatis personae exigitur, ut in agendo homo proprio consilio et libertate fruatur. Quocirca, si de civium coniunctione agitur, est profecto cur ipse iura colat, officia servet, atque, in innumeris operibus exercendis, aliis sociam tribuat operam, suo praesertim impulsu et consulto; ita scilicet ut suo quisque instituto, iudicio, officiique conscientia agat, iam non commotus libertatemque assequendam apte ipsi incitandi sunt».

Quod pertinet ad dignitatem illam civilem, secundum quam dignitas humana in publicum prodit; cf. Pius XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1944: A.A.S., 37 (1945), p. 14: «In un popolo degno di tal nome il cittadino sente in se stesso la coscienza della sua personalità, dei suoi doveri e dei suoi diritti, della propria libertà congiunta col rispetto della libertà e della dignità altrui». Hoc loco commendat Romanus Pontifex etiam illud «ideale di libertà e di uguaglianza» (*loc. cit.*), quod in Statu democratico, iuxta sana rationis principia ordinato, obtineat necesse est, quodque postulat, ut hominis ius in societate ad liberum exercitium religionis plene agnoscat; colatur, defendatur.

III, IV ² Cf. PAULUS VI, *Homilia* Dom. XIV post Pent., *L'Oss. Rom.*, 13-14 sept. 1965.

7) Pag. 5, lin. 4, ante «consilio» addatur «recto» (56 [E/5573]).

8) Pag. 5, lin. 4, post «libertate» addatur «utatur et» (57 [E/5371], 45 [E/5352]).

9) Pag. 5, lin. 4, post «fruatur» addatur «salvis iustis limitationibus, a publica auctoritate latis, ad promovendum ac tuendum bonum commune et ius aliorum» (121 [E/5542]).

10) Pag. 5, lin. 5 deletur «sed officii conscientia», cum Kantianismum sonet (2 [E/5309]).

11) Pag. 5, lin. 5 post «coercitione» addatur (ex Enc. «Pacem in terris») «vel sollicitatione» (61 [E/5578]).

R/ 1) In linea 5: post «libertate» additur *responsabili* et post «fruuntur» additur *utantur*: hoc ad significandum quod homines hodie appetunt ut magis in dies *reapse* extendatur provincia suae ipsorum libertatis, ac proinde *suae ipsorum responsabilitatis*.

IV 5 – Pag. 3, linn. 2-3, loco «conscii fiunt» dicatur «conscii fieri nituntur» et loco «atque numerus eorum crescit qui» dicatur «et crescerent».

R. – Mutationes non videntur textum meliorem reddere.

6 – Pag. 3, linn. 3 et 7, loco «exigunt» dicatur «postulant» et loco «exigentia» dicatur «postulatio».

R. – Adhibetur «exigunt», «exigentia», quia a nonnullis Patribus postulata.

7 – Pag. 3, linn. 5-7, loco «non coercitione commoti, sed officii conscientia ducti» dicatur «officii conscientia ducti et non coercitione commoti».

R. – Inversio debilitaret affirmationem.

I [n. 1, 3, 5-12]

II [n. 1, 5, 6-14]

6	Itemque postulant iuridicam limitationem potestatis publicae,		
7	ne fines/honestae libertatis personalis		
8	circumscribantur.		
	Quae libertatis postulatio	Quae libertatis postulatio in societate humana/ea maxime	6
9	respicit, quae	respicit, quae	7
	ad religionem spectant.	ad religionem spectant.	8
10	In permultis publicis civitatum constitutionibus civium libertas	Ad has animorum appetitiones diligenter/attendens, Ecclesia sibi proponit discernere, quantum sint veritati et iustitiae conformes.	9
11	in re religiosa instituta est tamquam stabile regimen. ²	Simulque ad suam doctrinam divinitus traditam/denuo animadvertens, de thesauro suo vetera/profert et nova, quae ad iustas hominum appetitiones confirmandas inserviunt.	10
12			11
			12
			13
			14

I² GIANNINI A., *Le Costituzioni degli Stati del Vicino Oriente*, Roma 1931. – PEASLEE AMOS S., *Constitutionis of Nations*, New Jersey (USA) 1950. – MIRKINE-GUETZEVITCH B., *Le Costituzioni Europee*, Milano 1954. – ZAMORA A., *Digesto Constitutional Americano*, Buenos Aires 1958. – LAVROFF D. G. et PEISER G., *Les Constitutions Africaines*, Paris 1963. – STRAMACCI M., *Le Costituzioni degli Stati Africani*, Milano 1963.

III [D] 12) Pag. 5, linn. 7-14, textus sic sonet: “Quapropter Ecclesia de concredito sibi thesauro doctrinae divinitus revelatae nova simul et vetera proferens discernere intendit, quantum haec religiosae libertatis postulatio veritati et iustitiae conformis sit” (89 [E/5419], nomine episcoporum Poloniae).

R/ 2) In linea 8: legitur: quae sunt animi humani bona: insertio facta est, pentibus Patribus, ad indicandum quod hominum appetitio ad libertatem et ad responsabilitatem respicit maxime animi bona quae sunt, verbi gratia, artes ingenuae et doctrinae; et, in primis, ea quae spectant ad religionem.

13) Pag. 5, linn. 8-14 deleantur, cum nihil novi afferant (81 [E/5387]).

14) Pag. 5, lin. 9 loco “Ecclesia sibi proponit discernere” dicatur “Sacra Synodus sibi proponit declarare” (61 [E/5578], cf. etiam 2 [E/5309 et 44: E/5318]).

15) Pag. 5, lin. 10, loco “veritati et iustitiae” dicatur: “in ordinatione iudicio politico civitatum... considerata” (52 [E/5362]).

16) Pag. 5, lin. 11, deleatur “Simulque” (112 [E/5457]).

17) Pag. 5, linn. 12-13 loco “vetera profert et nova” dicatur (iuxta Mt. 13, 52) “nova profert et vetera” (61 [E/5578]).

18) Pag. 5, lin. 14, post “appetitiones” addatur “illustrandas et” (91 [E/5317], nomine plus quam 100 Patrum).

IV 8 – Pag. 3, linn. 5-10, proponitur novus textus (2 Patres).

III [n. 1, 3, 7-15]

8 Quae libertatis *exigentia* in so-
 9 cietate humana ea maxime
 10 respicit quae *sunt animi huma-*
 11 *ni bona, imprimis quidem ea,*
 12 quae ad religio-
 13 nem spectant.
 14 Ad has animorum appetitiones
 15 diligenter attendens, si-
 16 bique proponens/declarare quan-
 17 tum sint veritati et iustitiae con-
 18 formes,
 19 haec Vaticana Synodus sacram
 20 Ecclesiae traditionem doctri-
 21 namque scrutatur, in quibus no-
 22 va et vetera in-
 23 desinenter invenit. [D]

IV [n. 1, 5, 5-13]

8 *Itemque postulant iuridicam de-* 5
limitationem potestatis publicae, 6
ne fines/honestae libertatis et per- 6
sonae et associationum nimis
circumscribantur.
 6 Quae libertatis *exigentia* in so- 7
 cietate humana ea maxime 7
 respicit quae/sunt animi huma- 8
 ni bona, imprimis quidem ea, 8
 quae *liberum in societate/religio-* 9
 nis exercitium spectant. 9
 Ad has animorum appetitiones 10
 diligenter/attendens, si- 10
 9 bique proponens declarare quan- 11
 tum sint veritati et iustitiae con- 11
 formes, 11
 10 haec Vaticana Synodus sacram 12
 Ecclesiae traditionem doctri- 12
 namque scrutatur, ex quibus no- 13
 va *semper cum veteribus con-* 13
gruentia/profert. 13

R. – Admittitur inde a lin. 7 «... commoti. *Itemque postulant iuridicam limitationem potestatis publicae, ne fines honestae libertatis et personae et associationum nimis circumscribantur.* Quae libertatis *exigentia*... ea, quae ad *liberum in societate religionis exercitium* spectant». Sic textus melius cohaeret cum iis quae leguntur in n. 7.

9 – Pag. 3, lin. 12, loco «quantum» dicatur «quousque» vel «in quantum» vel «quo modo» (5 Patres).

R. – Non apparet ratio sufficiens mutandi verbum.

10 – Pag. 3, linn. 14-15: 1 Pater dubium movet de usu verbi «indesinenter» in lin. 15; alius rogat ut verba «in quibus... invenit» deleantur; alius pro «traditionem» vult ut adhibeatur «praxim»; 211 Patres proponunt ut in lin. 14 s. scribatur: «... ex quibus nova semper cum veteribus profert»; unus Pater, denique, vult ut tollantur linn. 13-15, quia hoc schema contradicit pluribus assertionibus magisterii.

R. – Accipitur «*ex quibus nova semper cum veteribus profert*», et sic magis manifestatur cohaerentia inter traditionem et progressum doctrinalem, ut dicunt 211 Patres, et insuper aliae propositiones saltem ex parte accipiuntur. Ad assertam contradictionem inter doctrinam huius Declarationis cum assertionibus magisterii quod attinet: non semel de hac re sermo fuit in relationibus; 9/10 partes circiter Patrum illas explicationes sufficientes iudicare videntur eo quod textum approbarunt.

I [n. 1, 3, 12]

II [n. 1, 5, 14]

III [E] **R**/ Additio facta incipit in pagina 3 linea 16 cum verbis: *Primum itaque* et pergit usque ad verba *evolvere intendit* in pag. 4, lin. 18. In hac additione quinque inveniuntur elementa praecipua: *a*) Unica est vera Religio quae subsistit in catholica et apostolica Ecclesia. *b*) Homines gravi tenentur officio veritatem quaerendi, eique cognitae firmiter adhaerendi; ac proinde gravi tenentur officio, catholicam fidem, prout eam agnoscere potuerunt, amplectendi profitendique. *c*) Haec officia tangunt et obligant hominum conscientiam; et veritas sua ipsius luce hominibus sese imponit. *d*) Libertas religiosa autem non respicit relationes inter hominem et veritatem; respicit vero relationes hominum cum hominibus in vita sociali et civili: *integram* ergo *reliquit* doctrinam catholicam de unica vera religione, de unica Christi Ecclesia et de morali hominum erga ipsam officio. *e*) In hac Declaratione summorum Pontificum doctrina de inviolabilibus humanae personae iuribus ac de iuridica civitatis ordinatione evolvitur.

IV 11 – Pag. 3, lin. 16, ad pag. 4, lin. 2, redeatur ad textum reemendatum. Alius Pater pro textu a pag. 3, lin. 16, ad pag. 4, lin. 18, proponit omnino novam redactionem.

R. – Admitti nequeunt iuxta normas expansionis. Delentur tamen verba «et asseverat» utpote redundantia et modo loquendi Conciliorum non correspondentia.

12 – Pag. 3, lin. 17, loco «vias... notas... quas» scribatur «viam... notam... quam».

R. – Accipitur.

13 – Pag. 3, linn. 19-24, loco «Hanc unicam... dicens Apostolis» *dicatur*: *a*) «Hoc unicum salutiferum Evangelium cui debetur fides concreditum esse credimus catholicae et apostolicae Ecclesiae, ut ad omnes homines diffundatur, dicente Domino: Euntes, etc.», (22 Patres). *b*) Vel «Hanc unicam salutiferam Revelationem cui debetur fides, concreditam esse credimus catholicae et apostolicae Ecclesiae ut eam fideliter servet et ad omnes homines diffundat, dicente Domino: ...» (1 Pater). *c*) Vel «Hoc Evangelium salutis et beatitudinis Ecclesiae Catholicae traditum esse credimus, cui...» (1 Pater). Et sunt aliae for-

III [n. 1, 3, 16-28]

16 *Primum itaque profitetur et as-*
 17 *severat Sacra/Synodus Deum Ip-*
 18 *sum vias generi humano notas*
 19 *fecisse per quas, Ipsi inservien-*
 20 *do, homines/in Christo salvi et*
 21 *beati fieri possint. [E]*
 22 *Hanc unicam veram Religionem*
 23 *subsistere credimus in/catholica*
 24 *et apostolica Ecclesia, cui Domi-*
 25 *nus/Iesus munus concredidit*
 26 *eam ad universos homines dif-*
 27 *fundendi, dicens Apostolis:*
 28 *«Euntes/ergo docete omnes gen-*
 29 *tes baptizantes eos in/nomine Pa-*
 30 *tris et Filii et Spiritus Sancti,*
 31 *docentes eos servare omnia quae-*
 32 *cumque mandavi/vobis» (Mt. 28,*
 33 *19-20). [E]*
 34 *Proinde cum homines cun-*

IV [n. 1, 5, 14-21]

11 *Primum itaque profitetur ()*
 12 *Sacra Synodus Deum Ip-*
 13 *sum viam/generi humano notam*
 14 *fecisse per quam, Ipsi inservien-*
 15 *do, homines in/Christo salvi et*
 16 *beati fieri possint.*
 17 *Hanc unicam veram Religionem*
 18 *subsistere credimus in catholica*
 19 *et apostolica Ecclesia, cui Domi-*
 20 *nus Iesus/munus concredidit*
 21 *eam ad universos homines dif-*
 22 *fundendi, dicens Apostolis:*
 23 *«Euntes ergo docete omnes gen-*
 24 *tes baptizantes eos in nomine/Pa-*
 25 *tris et Filii et Spiritus Sancti,*
 26 *docentes eos servare omnia quae-*
 27 *cumque mandavi vobis» (Mt. 28,*
 28 *19-20).*
 29 *() Homines vero cun-*

mulae huic similes. *d*) Pro «unicam veram» (linn. 19-20) legatur «unicam rectam vel legitimam» (1 Pater). *e*) In lin. 20 pro «credimus» «dicatur» «declaramus» vel «profitemur» vel «firmiter tenemus», vel «firmiter credimus» (4 Patres). *f*) Post «veram religionem» (lin. 20) addatur «plene» vel «in sua plenitudine» (2 Patres). *g*) In lin. 21, post verbum «cui» addatur «uni».

R. – ad *a*), *b*) et *c*): Periculum adest ne his redactionibus sensus nimis restrictus tribuatur. Cf. infra ad *f*). Ad *d*) Textus approbationis fortior est, quia de veritate agit. Cf. infra ad *f*). Ad *e*) Textus videtur sufficiens. Ad *f*) Non admittitur, quia textum nimis restringit et duriolem reddit. Ad *g*) Non videtur additio necessaria.

14 – Pag. 3, linn. 23-27, citatio *Mt.* 29, 19-20 deleatur et tantum referentia retineatur (1 Pater). Alii 2 Patres volunt, ut citetur *Mc.* 16, 16. Alius, ut addatur «Qui crediderit etc.».

R. – Servetur citatio ut in textu, propter rationes pastorales. *Mc.* 16, 16 citatur in n. 11.

15 – Pag. 3, lin. 27, ad pag. 4, lin. 2, Patres sat multi quaestionem movent de hac phrasi. Duo Patres postulant, ut tota haec phrasis expungatur; alii 23 formulam omnino novam proponunt; alius proponit textum e *Const.* «Lumen Gentium» desumptum, alius pro lin. 29 rogat, ut scribatur «in iis quae Deum respiciunt»; alius rogat, ut in lin. 28, post «cuncti» addatur «graviter»; 3 volunt, ut expungantur verba «prout eam agnoscere potuerunt», alius vero, ut legatur «prout eam credendam agnoscere potuerunt»; est qui in lin. 30 post «sacro» vult ut addatur «proinde». Denique, 16 Patres proponunt, ut scribatur post cit. *Mt.* 18, 19-20: «Homines vero cuncti tenentur veritatem, praesertim in iis quae cultum Dei respiciunt, quaerere, eamque cognitam amplecti ac servare», reliquis omissis.

R. – Ultima formula accipitur, quia est brevior, vitat repetitiones et omnem substantiam retinet, si confertur cum iis quae nunc leguntur in pag. 4, linn. 10-13. Sic ergo nunc scribitur: «Homines vero cuncti tenentur veritatem, praesertim in iis quae *Deum Eiusque Ecclesiam* respiciunt, quaerere eamque cognitam amplecti ac servare».

I [n. 1, 3, 12]

II [n. 1, 5, 14]

[cf. p. 6, ln. 19]

[cf. p. 6, ln. 26-28]

III [E] [*Cf. pag. praec.*].

IV 16 – Pag. 4, lin. 7, addantur quaedam circa officium societatis qua talis, Deum colendi.

R. – Non videtur necessarium; cf. novam redactionem ultimae paragraphi n. 3. 17 – Pag. 4, lin. 7, dicatur quod qui fidem catholicam impugnant, iidem contra Dei voluntatem agunt (5 Patres).

R. – Non videtur necessarium; cf. n. 13, pag. 15, lin. 27 s.

18 – Pag. 4, lin. 2, post «profitendique» citetur Vat. I (DENZ. 3014) ut integra servetur doctrina illius Concilii (244 Patres).

R. – Nemo dubitat de assertionem Vat. I, et res aliis verbis, huic contextui magis accomodatis, satis exprimitur.

19 – Pag. 4, linn. 3-7, expungantur verba «nec aliter... illabitur» (13 Patres); aliquid de gratia dicatur (3 Patres); referentia ad magisterium inseratur (4 Patres). Inducatur distinctio inter fideles et fide carentes (2 Patres). Loco «Veritatem» («Veritatis») scribatur «veritatem» («veritatis»).

R. – Textus non dicit «vi solius veritatis», gratia ergo non excluditur; neque agitur tantum de veritate revelata. Ideo, ut sensus generalis clarius percipiatur, nunc scribitur «veritatem», «veritatis».

20 – Pag. 4, linn. 5-18, omnia deleantur (1 Pater); proponitur nova redactio iuxta textum reemendatum (2 Patres).

R. – Hae propositiones secundum regulas accipi nequeunt; nam textus approbatus est.

III [n. 1, 3, 28 – 4, 11]

29 *cti teneantur veritatem, praesertim in/iis quae cultum Dei*
respiciunt,
 30 *quaerere eamque agnitam amplecti ac servare, sacro quoque* 15
 31 *officio vinciuntur catholicam fidem, prout/eam agnoscere potuerunt, amplectendi profitendique.* 18
 4 *Pariter vero profitetur Sacra*
 2 *Synodus officia/haec hominum*
 3 *conscientiam tangere ac vincire, nec aliter Veritatem sese imponere nisi/vi ipsius Veritatis, quae*
 4 *suaviter simul ac fortiter mentibus illabitur. [E]*
 6 *Itaque, quum libertas/religiosa, quam homines, in exsequendo* 20-23
 7 *officio /Deum colendi, exigunt* 24
 8 *et de qua mentem suam/decla- 16,17*
 9 *rare Ecclesia catholica intendit,* 25
 10 *immunitatem a coercitione in societate civili respiciat,/con-* 26
 11 *stat eam integram relinquere* 27
 [cf. ln. 12-13] *doctrinam catholicam*
 de unica vera

IV [n. 1, 5, 21 – 6, 1]

22 *cti tenentur veritatem, praesertim in iis quae () Deum eiusque Ecclesiam respiciunt,* 23
 24 *quaerere eamque cognitam amplecti ac servare ().*
 18 Pariter vero profitetur Sacra 24
 Synodus officia haec hominum 25
 conscientiam tangere ac vincire, 26
 nec aliter veritatem sese imponere nisi/vi ipsius veritatis, quae 26
 suaviter simul ac fortiter mentibus illabitur.
 27 Porro, quum libertas religiosa, 27
 quam homines in exsequendo 28
 officio Deum /colendi exigunt 28
 (),
 26 immunitatem a coercitione in societate civili respiciat, () 29
 27 integram relinquit traditionalem doctrinam catholicam
 28 de morali/hominum ac societatum officio erga () veram 6

21 – Pag. 4, lin. 5, loco «Itaque» dicatur «Cum ergo» (1 Pater) vel «Porro» (2 Patres).

R. – Accipitur «Porro».

22 – Pag. 4, lin. 5, post «quum» addatur «genuina» (2 Patres).

R. – Sensus huius libertatis in ipsa phrasi sufficienter ostenditur verbis «immunitatem a coercitione...».

23 – Pag. 4, linn. 5-6, loco «libertas religiosa» scribatur «libertas civilis in re religiosa...» ne transitus fiat de libertate morali ad libertatem civilem (229 Patres).

R. – Talis transitus non fit: textus semper manet in ordine libertatis prout est ius, cuius obiectum est immunitas a coercitione, ut legitur in linn. 7 et 8.

24 – Pag. 4, linn. 6-7, tollantur verba «quam... et».

R. – Verba sunt necessaria ad determinandum sensum phraseos.

25 – Pag. 4, linn. 7-8, deleantur verba «et de qua... intendit».

R. – Accipitur; verba enim non sunt necessaria et onerant phrasim.

26 – Pag. 4, lin. 9, post «civili» addatur «et in singulorum hominum relationibus».

R. – Non videtur necessaria additio.

27 – Pag. 4, lin. 10, post «eam» addatur «cultui in spiritu et veritate consentaneam esse et ideo...».

R. – Additio non videtur necessaria.

28 – Pag. 4, linn. 11-13, loco «de unica... officio» dicatur «de morali hominum ac societatum officio erga veram religionem et unicam Christi Ecclesiam».

R. – Accipitur quia clarius.

I [n. 1, 3, 12]

II [n. 1, 5, 14]

[C*]

II [C*] III. 2) In numero 1 inseratur, quod in numero 4 de conscientia humana et de obligatione subiectiva hominis exponitur (L-1, 41 [E/4803]).

3) Post primum incisum numeri 1 statim sequatur expositio historica ex numero 2 (L-1, 38 [E/4871]).

4) In fine numeri 1 inseratur textus de doctrina ex Revelatione desumpta (ex. num. 10, 11, 12) (L-1, 14 [E/4733 S]).

V. 5) In fine numeri 1, [*addantur*] verba Relationis pag. 37 “Exinde constat ... collective sumptis” (aliquibus verbis omissis), ut melius patefiat conceptus libertatis religiosae (L-1, 29 [E/4961]).

6) Versus finem numeri 1 [*addatur*]: hominem non posse falsum et verum aequae aestimare, quin ad egestatem quamdam spiritualem, quae dignitati ipsius contradicit, se condemnet (L-1, 19 [E/4733 L]).

R/ N. 1: Cum descriptio status rerum hodierni pluribus Patribus minus placuerit, quae retinenda erant, partim tamquam Introductio schematis adhibentur, partim Capiti I i. e. Declarationi inserta sunt (in numero 1 et 2 textus reemendati). Quaedam in fine Introductionis addita sunt, ut clarius appareat methodus Declarationis (ut infra in Parte altera huius Relationis explicabitur).

III [E] [*Cf. pag. praec. 18*].

IV 29 – Pag. 4, lin. 13, addatur aliquid de societatum officio erga Ecclesiam (5 Patres).

R. – Sufficiens provisum est admissione Modi praecedentis.

30 – Pag. 4, lin. 12, pro «hominum» scribatur «christifidelium», quia hi tenentur speciali officio (cf. DENZ. 3014).

R. – Non apparet ratio restringendi sensum textus.

31 – Pag. 4, lin. 12, in nota referentia fiat ad expositionem huius doctrinae in Const. «Lumen Gentium», in Decreto de oecumenismo et in Declaratione de Ecclesiae habitudine ad religiones non christianas.

R. – Generatim non est mos huius Concilii, ut se referat ad seipsum. Ceterum patet quae hic dicuntur omnino interpretanda esse secundum illa documenta.

III [n. 1, 4, 11-18]

12 religione, de unica Christi Ec-
 13 clesia *et de morali hominum er-*
ga ipsam/officio. [E]
 14 *Insuper, hanc libertatem*
ut ius humanae per-
 15 *sonae proprium agnoscendo, Sa-*
 16 *cra Synodus, Sum-*
 17 *morum Pontificum doctrinam*
 18 *de/inviolabilibus humanae per-*
sonae iuribus necnon de iuridi-
ca ordinatione societatis evolve-
re/intendit. [E]

IV [n. 1, 6, 1-5]

31 *religionem et unicam Christi/Ec-*
 30 *clesiam.* [cf. p. 5, ln. 29-p. 6, ln. 1]
 29
 32,36 *Insuper, de hac libertate reli-*
 33 *giosa agens (),*
 38
 34 *cra Synodus/recentiorum Sum-*
 3 *morum Pontificum doctrinam*
 4 *de inviolabilibus humanae/per-*
 5 *sonae iuribus necnon de iuridi-*
 5 *ca ordinatione societatis evolve-*
 5 *re intendit.*

32 – Pag. 4, linn. 13-18, loco «Insuper... intendit» dicatur «Hanc revera libertatem, uti ius civile positivum a publica agnoscendum auctoritate, Sacra Synodus, hisce praesertim adiunctis, valde commendat atque sancit» (3 Patres). Alius Pater formulam alteram proponit valde similem.

R. – Modus admitti nequit, quia est contra substantiam textus iam approbati; cf. resp. ad Mod. Gen. 2. Ceterum ea quae sunt «iuris civilis positivi» non «agnoscuntur», sed «conduntur» ab auctoritate.

33 – Pag. 4, linn. 13-14, omittantur verba «ut ius humanae personae proprium».

R. – Admittitur, ad vitandas repetitiones.

34 – Pag. 4, lin. 15, pro «Summorum Pontificum» scribatur «catholicam» (1 Pater), vel «Ecclesiae» (1 Pater), vel «traditionis catholicae» (1 Pater).

R. – Insistendum est in conformitate doctrinae schematis cum documentis Summorum Pontificum.

35 – Pag. 4, lin. 17, post «societatis» addatur «ad normam iuris naturalis sancta».

R. – Providetur in n. 7.

36 – Pag. 4, lin. 17, post «societatis» addatur «in re religiosa».

R. – Accipitur hac mutatione in lin. 13: «Insuper, *de hac libertate religiosa agens*, Sacra Synodus...».

37 – Pag. 4, lin. 17, loco «evolvere» dicatur «exponere» vel «elucidare» (2 Patres).

R. – Consulto retinetur verbum «evolvere», nam agitur de progressu in explicitatione doctrinae, ut alli 214 Patres affirmant in ratione allata pro Modo supra ad num. 1, 10 admissio.

38 – Pag. 4, linn. 13-18, retineatur textus reemendatus, pag. 4, linn. 4-10, ad vitandum periculum indifferentismi (233 Patres).

R. – Omnia quae in textu reemendato modo negativo dicebantur, in textu approbato inveniuntur, modo tamen positivo. Ceterum cum textus iam sit approbatus, additio tam ampla admitti nequit.

I [n. 1, 3, 12]

II [n. 2, 5, 15]

[cf. n. 3, p. 6, ln. 5]

I. *Declaratio*

2.

15

Itaque haec Vaticana Synodus

III [A] *Numerus 2. Animadv. in genere:* 1) Addantur in hoc numero essentialia ex numeris 4-7 textus reemendati, quia sunt etiam declarationes, non argumenta (2 [E/5309]).

2) Addatur ratio profunda, in qua fundatur libertas religiosa, ut clarius appareat nexus cum obligatione quaerendi veritatem eique adhaerendi utque ab initio eluceat libertatem religiosam opponi indifferentismo, relativismo, subiectivismo (43 [E/5421]).

3) Addatur expositio actus religiosi, qui qua talis pertinet ad sphaeram responsabilitatis personae in vita sociali, quique sub regulatione iuris civilis cadit tantum, quatenus est socialis, et sub coactione iuris, si laedit iura aliorum (31 [E/5342]).

4) Addatur expositio fundamenti iuridici iuris civilis ad libertatem religiosam (libertas psychologica et sociabilitas constitutiva hominis) (31 [E/5342]).

5) Clarius dicatur, utrum ius ad libertatem religiosam hic affirmatum sit ius obiectivum et absolutum vel potius subiectivum, et quid Ecclesia sentiat de statu iuridico circa ius ad immunitatem a coactione (14 [E/5324]).

6) [*Deest*].

7) Proponitur alia ordinatio idearum et nova redactio (105 [E/5528]).

8) Compleatur definitio libertatis religiosae relate ad atheos: habentne iidem ius hic affirmatum? (127 [E/5437]).

9) Clarius dicatur, quid intelligatur sub "re religiosa", ut abusus vitentur (69 [E/5400], nomine aliorum 74 Patrum).

10) Expresse exponatur fundamentum primarium (Deus qui homini tribuit iura et imponit officia) (49 [E/5357]).

11) Ne concedatur errori idem ius ac veritati; non datur ius opiniones erroneas spargendi in civitate catholica (49 [E/5357], 70 [E/5402]).

12) Tam ex fide quam ex ratione loquendum est de obligatione morali quaerendi veritatem et de munere Ecclesiae homines sinendos esse liberos, etiamsi Ecclesia agnoscat officium suum nuntiandi illis veritatem revelatam (112 [E/5457]).

13) Addatur explicatio verbi "coacti", ne inimici religionis eo abutantur (32 [E/5343], nomine episcoporum Poloniae).

14) Clare separetur notio iuris "iusti" consentanei duri naturali a notione iuris apud modernos usitata et positivismo iuridico infecta (39 [E/5344]).

15) Ne in eadem linea ponantur conscientia recta et conscientia erronea, quod esset iustificatio et commendatio erroris (30 [E/5341]).

RI *Numerus 2.* Numerus dividitur in duas partes. In prima parte, petentibus multis Patribus, clarius definitur obiectum libertatis religiosae et clarius statuitur eius fundamentum: haec pars componitur verbis quae, fere omnia – quoad sensum non quoad ordinem – e textu priore desumuntur.

Quattuor elementa praecipua in ipsa continentur: a) Libertas religiosa est ius *personae humanae*. b) Obiectum huius iuris est *immunitas a coercitione*. c) Huiusmodi ius agnoscendum est ut ius *civile* in iuridica civitatum ordinatione. d) Est ius quod fundatur in ipsa *dignitate personae humanae*.

III [n. 2, 4, 19-20]	IV [n. 2, 6, 6-7]	
I. <i>Libertatis religiosae ratio generalis</i>	I. <i>Libertatis religiosae ratio generalis</i>	
19 2. [A]	1,2 2.	6
20 [Libertatis religiosae obiectum et fundamentum].	[Libertatis religiosae obiectum et fundamentum].	
[B] Haec Vaticana Synodus 4,5	Haec Vaticana Synodus	7

[B] *In particulari*: 1) In titulo post "Declaratio" addatur "libertatis religiosae contra falsam totalismi in omnibus suis formis cum tendentia ad omnipotentiam civitatis" (80 [E/5388]).

2) Ad pag. 5, linn. 15 ss.: "Ius hic affirmatum nequit esse illud "ius civile" postea postulatum pro omnibus hominibus sive verae sive falsae religionis, cum verum ius agnosci possit tantum unicae religioni verae" (24 [E/5333]).

3) Pag. 5, linn. 15-16, dicatur "Itaque... declarat ius ad amplectendam et profitendam religionem, quod sat communiter libertas religiosa nuncupatur, esse fundatum..." (95 [E/5359]).

4) Sollemnis declaratio pag. 5, linn. 15-19, ad modum conclusionis in finem transferatur (113 [E/5458]).

5) Pag. 5, linn. 15-19, prius praebeatur notio libertatis religiosae magis positiva et theologica, ex qua deinde deducitur libertas religiosa socialis seu iuridica (proponitur formula) (103 [E/5367]).

6) Pag. 5, lin. 15, usque ad pag. 6, lin. 8, textus sonet: "Itaque... fundari, qualis tum ratione tum maxime... immunes sint... seu cuiusvis potestatis humanae et quod... quominus, intra debitos limites, iuxta suam conscientiam agit tum privatim tum publice" (81 [E/5387]).

7) Pag. 5, lin. 15, ad pag. 6, lin. 8, textus sonet: "In re religiosa homines debent immunes esse a coercitione sive hominum singulorum sive coetuum socialium et cuiusvis potestatis humanae, et ita quidem ut in hac re, salvis exigentis ordinis publici, neque aliquis cogatur ad agendum contra persuasionem suam, neque impediatur quominus iuxta suam persuasionem privatim vel publice, singillatim vel cum aliis agat" (51 [E/5360]).

IV *Ad numerum 2*

1 – Pag. 4, lin. 19, ad pag. 5, lin. 6: 222 Patres proponunt novam redactionem, sat brevem, et rogant ut cetera omnia quae in hoc numero habentur, omittantur. Alius Pater idem proponit, formula tamen aliquatenus diversa.

R. – Hi modi sunt contra substantiam textus iam approbati et mutationem notabilem inducunt.

2 – Pag. 4, lin. 19, ad pag. 5, lin. 6, in hoc numero damnentur omnes qui mala fide agunt ad seducendos rudes et ignaros.

R. – Non est iuxta morem huius Concilii per damnationes procedere. Quoad substantiam rei, sufficienter providetur in n. 4.

3 – Pag. 4, linn. 22-23, proponitur longissima pericopa hic inserenda.

R.—Propositio tum ampla et quidem substantiae textus non conformis iuxta normas accipi non potest.

4 – Pag. 4, linn. 20-22, tres Patres tres diversas formulas proponunt pro prima phrasi n. 2, quae vel stylisticas modificationes continent, vel verbum «ius» omittunt. 44 Patres volunt, ut deleatur; quibus fere accedit alius qui putat sententiam esse falsam et proponit, ut dicatur «ad hanc libertatem». 209 Patres denique postulant, ut dicatur «ad libertatem civilem in re...»; quibus accedit unus Pater qui vult, ut dicatur «ad libertatem socialem et civilem in...».

R. – Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

I [n. 1, 3, 13-19]

[cf. nota 14]
 13 Libertas religiosa communi-
 14 ter hodie intelligitur esse verum
 15 ius, in dignitate humana funda-
 16 tum, quod debet in iuridica et
 17 politica compositione societatis
 ita agnoscitur, ut ius civile/evadat.
 Percipitur insuper esse ius, se-
 18 cundum /quod homines
 debent liberi seu immunes es-
 19 se/a coercitione ex parte
 hominum
 et cuiusvis po-

II [n. 2, 5, 15 – 6, 3]

declarat
 ius /ad libertatem religio- 16
 sam esse revera fundatum/in 17
 ipsa dignitate personae huma-
 nae, qualis et/ratione et maxime 18
 verbo Dei revelato cognoscitur.² 19
 [cf. p. 6, ln. 9-11]
 Huiusmodi autem libertas in eo
 consistit quod homines 6
 debent immunes esse 2
 a/coercitione sive
 hominum singulorum sive coe-
 tuum socialium et cuiusvis po- 3

II ² Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, A.A.S. 55 (1963), pp. 260-261: «In hominis iuribus hoc quoque numerandum est, ut et Deum, ad rectam conscientiae suae normam, venerari possit, et religionem privatim publice profiteri». Cf. PIUS XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1942: A.A.S. 35 (1943), p. 19, ubi inter «iura fundamentalia personae» hoc etiam collocatur: «il diritto al culto di Dio privato e pubblico, compresa l'azione caritativa religiosa». Cf. PIUS XI, Litt. Encycl. *Mit brennender Sorge*, 14 martii 1937: A.A.S. 29 (1937), p. 160: «Der gläubige Mensch hat ein unverlierbares Recht, seinen Glauben zu bekennen und in den ihm gemässen Formen zu betätigen. Gesetze, die das Bekenntnis und die Betätigung dieses Glaubens unterdrücken oder erschweren, stehen in Widerspruch mit einem Naturgesetz». Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, Acta Leonis XIII, 8 (1888) p. 237-238: «Illa quoque magnopere praedicatur, quam conscientiae libertatem nominant; quae si ita accipiatur ut suo cuique arbitrato aequae liceat Deum colere, non colere, argumentis, quae supra allata sunt, satis vincitur. Sed potest etiam in hanc sententiam accipi, ut homini ex conscientia officii Dei voluntatem sequi et iussa facere, nulla re impediante, in civitate liceat. Haec quidem vera, haec digna filii Dei libertas, quae humanae dignitatem personae honestissime tuetur, est omni vi iniuriarum maior, eademque Ecclesiae semper optata ac praecipue cara».

III [B*] 8) Pag. 5, lin. 16 post “religiosam” addatur “non tantum meram tolerantiam” (80 [E/5388]).

9) Pag. 5, lin. 17, loco “dignitate” dicatur “natura”, quia dignitas in natura fundatur (56 [E/5573]).

10) Pag. 5, linn. 17-19 dicatur “qualis verbo Dei revelato atque ratione cognoscitur” (80 [E/5388]).

11) Pag. 5, lin. 19 post “cognoscitur”, addatur “dignitate enim sua omnes homines tenentur; quia homines sunt, ratione scilicet et voluntate praediti, quaerere veritatem eique adhaerere atque totam vitam suam secundum exigentias veritatis ordinare. Ut autem huic obligationi homines satisfacere queant modo suae propriae naturae consentaneo, non solum libertate psychologica frui debent, sed etiam immunitate a coactione externa. Quae immunitas libertas religiosa vocatur. Haec autem libertas...”. *Ratio*: claritas et exclusio subiectivismi et indifferentismi (91 [E/5317], nomine plus quam 100 episcoporum).

IV 5 – Pag. 4, linn. 20 ss., determinetur notio libertatis religiosae modo positivo, scilicet ex eo quod homines facultatem habere debent ad vitam suam ad Deum dirigendam.

III [n. 2, 4, 20-25]

21 declarat *personam humanam*
 22 *ius habere* ad libertatem religio-
 sam. [cf. p. 5, ln. 3-6] [B*]

[cf. p. 4, ln. 30-p. 5, ln. 2]

IV [n. 2, 6, 7-10]

3 declarat *personam humanam*
 ius habere ad libertatem religio- 8
 sam. [cf. p. 6, ln. 13-15]

[cf. p. 6, ln. 16-17]

23	Huiusmodi	libertas in eo	6	Huiusmodi	libertas in eo	
	consistit quod/omnes	homines	7	consistit quod omnes	homines	
	debent	immunes es-		debent	/immunes es-	9
24	se a coercitione	sive	8	se a coercitione <i>ex parte</i>	sive	
	()	singulorum sive coe-	9		singulorum sive coe-	
25	tuum socialium et cuiusvis po-		10	tuum socialium et cuiusvis po-		10

R. – Textus approbatus non agit de libertate in hoc sensu, sed praecise de immunitate a coercitione. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

6 – Pag. 4, lin. 22, post «libertas» addatur «in re religiosa».

R. – Contextus satis clarus est; dicitur enim «Huiusmodi...».

7 – Pag. 4, lin. 23, post «homines» addatur «fruunt propitiis conditionibus ad vivendam suam religionem semper et ubique atque sunt...».

R. – Additio hic non videtur necessaria. Cf. novam redactionem partis finalis n. 3.

8 – Pag. 4, linn. 23-24, post «coercitione» addatur «a parte».

R. – Admittitur, propter latinatam, hoc modo: «*ex parte*».

9 – Pag. 4, linn. 24-25 deletur «sive coetuum socialium», quia nemo potest esse subtrahere a «pressione» sociali.

R. – Etiam coercitio proveniens ex parte coetuum socialium reiicienda est. Ceterum coercitio non est idem ac «pressio» socialis.

10 – Pag. 4, linn. 24-25, post «socialium» addatur «ut et Deum ad rectam conscientiae suae normam possint et religionem privatim publice ex conscientia officii profiteri».

R. – Non accipitur, quia textum oneraret sine necessitate.

I [n. 1, 3, 20 – 4, 5]

II [n. 2, 6, 3-8]

20 testatis mere humanae, non so-
 21 lum in sua conscientia effor-
 22 manda de re religiosa, sed etiam
 23 in religionis libero exercitio.
 4 Quod quidem/exercitium
 2 religionis agnoscitur liberum es-
 2 se/debere duplici sensu, ut scili-
 2 cet in re religiosa /nemo
 3 cogatur ad agendum contra
 3 suam conscientiam, neque im-
 4 pediatur quominus iuxta/suam
 conscientiam
 agat
 intra limi-
 5 tes qui certa/norma morali et iu-
 ridica determinantur.

testatis humanae,
 et ita quidem 4
 ut
 in re religiosa neque aliquis
 cogatur ad agendum contra 5
 suam conscientiam, neque im- 6
 pediatur, quominus iuxta suam
 conscientiam privatim et 7
 publice agat
 intra debitos/limi- 8
 tes.

III [C] 12) Pag. 5, lin. 19, ad pag. 6, lin. 1, textus sic sonet: “Huiusmodi autem libertas communiter recipitur uti in eo consistens, quod homines in re religiosa debent...” (129 [E/5434]).

13) Pag. 5, lin. 19, ad pag. 6, lin. 8, textus sic vel similiter sonet: “Huiusmodi autem libertas in hoc consistit quod, salvis dumtaxat limitibus quos bonum commune imponat, nemini unquam religio aliqua imponatur, imo et nemo unquam impediatur per viam coactionis physicae aut moralis a profitendis etiam publice et in praxim deducendis opinionibus quas sibi efformet de quaestionibus ad religionem pertinentibus” (113 [E/5458]).

14) Pag. 5, lin. 19, ad pag. 6, lin. 8, textus ita sonet: “Hoc autem ius in eo consistit, quod homines possint ab extrinsecus non impediri dictamen propriae conscientiae in re religiosa sequi, quatenus exinde ius aliarum personarum non laeditur aut aliquod malum certum societati humanae non provenit. Nulli igitur homini aut coetui sociali vel publicae potestati licitum esse potest quamcumque coercionem adhibere, sive ut aliquis ad agendum in re religiosa cogatur, sive ut impediatur, quominus intra iustos limites privatae vel publice iuxta religionem suam agat”. Mentio conscientiae expungatur; iudicium de conscientia non pertinet ad Statum (27 [E/5338]).

15) Pag. 5, lin. 19, ad pag. 6, lin. 8, omnia supprimantur, cum notionem pure iudicam libertatis praebeant (103 [E/5367]).

16) Pag. 6 dicatur, quod ius ad libertatem religiosam se extendit ad omnes valores “transcendentales”. Ratio: ut vitetur species opportunismi et clare appareat sinceritas Ecclesiae (35 [E/5347]).

17) Pag. 6, lin. 4, deleantur verba “et ita quidem” (112 [E/5457]).

18) Pag. 6, lin. 5, post “contra” dicatur “rectum dictamen propriae conscientiae” (17 [E/5327]).

19) Pag. 6, linn. 5-7, pressius declaretur sensus vocis “conscientia”, ut ambiguitas subjectivismi vitetur (112 [E/5457]).

20) Pag. 6, lin. 6, loco “iuxta suam conscientiam” dicatur “iuxta illud dictamen” (17 [E/5327]).

21) Pag. 6, lin. 7, deleantur verba “privatim et publice” (40 [E/5351]).

22) Pag. 6, lin. 7, loco “debitos” dicatur “iustos”, ne oppressioni Status ansa praebeatur; non agitur de re iuridica, sed de re morali (27 [E/5338]).

23) Pag. 6, linn. 7-8, determinetur sensus ambiguus verborum “debitos limites” (47 [E/5355]) vel aliis verbis substituantur (112 [E/5457]).

III [n. 2, 4, 25-30]

IV [n. 2, 6, 10-13]

testatis humanae,

11 testatis humanae,

26 et ita/quidem

et ita quidem

ut

ut

in re religiosa neque aliquis
 27 cogatur ad agendum contra
 28 suam conscientiam neque im-
 29 peditur, quominus iuxta suam
 30 conscientiam agat privatim et
 publice, *vel solus vel aliis*
consociatus, intra debitos limi-
 tes. [C]

in re religiosa neque aliquis 11
 13 cogatur ad agendum contra
 12 suam conscientiam neque im-
 peditur, quominus iuxta suam 12
 conscientiam agat privatim et
 14 publice, *vel/solus vel aliis* 13
 15 consociatus, intra debitos limi-
 tes.

24) Pag. 6, linn. 7-8, loco "intra debitos limites" dicatur "nisi tamen actus ex alio capite iam a lege morali imperati vel prohibiti sunt", quia ius ad libertatem religiosam in lege divina fundatum limitari potest tantum ex parte legis moralis, non ex lege mere positiva (89 [E/5419], nomine episcoporum Poloniae).

25) Pag. 6, lin. 8, addatur "Quae quidem immunitas perseverat etiam in eis qui culpa sua obligationi quaerendi veritatem eique adhaerendi non satisfaciunt, dummodo tamen aliis detrimentum non afferant. Non enim in dispositione subiectiva fundatur libertas religiosa, sed in ipsa natura humana" (91 [E/5317], nomine plus quam 100 Patrum).

26) Pag. 6, lin. 8, addatur "Nefas est, pariter, iustam aequalitatem in frui-tione iurium civilium et bonorum societatis temporalium cuicumque ob rationes religiosas denegare vel in discrimen vocare" (27 [E/5338]): Addantur verba doloris, quod etiam in Ecclesia catholica existebant institutiones agentes contra libertatem religiosam (32 [E/5343], nomine omnium Patrum Poloniae).

IV 11 – Pag. 4, lin. 25, post «potestatis» addatur «mere» (1 Pater), vel «civilis» (11 Patres).

R. – Propositio est nimis restrictiva.

12 – Pag. 4, linn. 27-29, ubivis sermo est de conscientia clare dicatur agi de vera vel genuina conscientia (1 Pater). Linn. 28-29, loco «iuxta suam conscientiam» dicatur «iuxta praescripta conscientiae suae» (2 Patres).

R. – Prima propositio non admittitur, quia est contra textum approbatum (cf. pag. 5, linn. 19-26); secunda non videtur necessaria; in textu conscientia connotat etiam responsabilitatem.

13 – Pag. 4, linn. 27-29, duo Patres putant non esse cohaerentiam inter hunc textum et textum in pag. 5, linn. 22-24, eo quod in primo loco agitur de conscientia tamquam norma, in secundo vero de iis qui obligationi suae morali non satisfaciunt.

R. – Datur cohaerentia; nam sunt aspectus diversi eiusdem conscientiae. Porro in secundo textu agitur de externis, cum de internis indicare non liceat.

14 – Pag. 4, linn. 29-30, deletur «vel solus vel cum aliis consociatus» (8 Patres) immo omnia inde a «et publice» usque ad «limites» (1 Pater).

R. – Propositio admitti nequit, quia contradicit textui, immo et subtitulo ipsius documenti.

15 – Pag. 4, lin. 30, deletur «intra debitos limites» (1 Pater); diversae formulae proponuntur ad illos limites clarius exprimendos (4 Patres).

R. – Sufficit hic limitationem affirmare, quae postea magis determinatur in n. 7.

I [n. 1, 4, 5]

[cf. p. 3, ln. 14-17]

[cf. p. 6, ln. 40-42]

II [n. 2, 6, 9-13]

Insuper declarat huiusmodi	9
ius	
in iuridica/societatis ordinatione ita esse agnoscendum, ut/ius civile evadat,	10
quod omnes homines omnesque	11
communitates religiosae legitime sibi possint vindicare.	12
[cf. p. 5, ln. 15-19]	13

III [D] 27) Pag. 6, linn. 9-13, textus ita sonet: “Insuper declarat huiusmodi ius in societate ita esse agnoscendum, ut omnes homines omnesque communitates religiosae illud sibi legitime vindicare possint” (81 [E/5387]).

28) Pag. 6, linn. 9-15, textus ita mutetur: “Insuper declarat Concilium huiusmodi libertatem in iuridica societatis ordinatione ita esse agnoscendam ut omnes homines omnesque communitates ipsa frui possint. Cura huius iuridicae ordinationis ad potestates publicas pertinet secundum prudentiam politicam in bono communi prosequendo” (113 [E/5458]).

29) Pag. 6, linn. 9-15, textus mutetur, cum non concordet cum dictis linn. 16-20 (49 [E/5357]).

30) Pag. 6, linn. 9-15, ne affirmetur libertas religiosa ut ius subiectivum stricto sensu in ordine iuris positivi, quia obstant gravissimae difficultates sub respectu iuridico et philosophico (34 [E/5345], nomine 20 Patrum).

31) Pag. 6, linn. 9-15, ita scribatur “Insuper declarat huiusmodi libertatem in iuridica societatis ordinatione ita esse agnoscendum, ut ... omnes homines omnesque communitates ... ipsa frui possint. Cura autem huius iuridicae ordinationis ... ad potestates publicas pertinet secundum prudentiam politicam in prosequendo bono communi” (103 [E/5367]).

32) Pag. 6, lin. 12, ne affirmetur ius communitatis ad evulgandam religionem non veram (108 [E/5445]).

	III [n. 2, 4, 30 – 5, 6]		IV [n. 2, 6, 13-15]	
		<i>Hoc</i>	17	[cf. p. 6, ln. 16-17]
31	<i>ius personae humanae ad libertatem religiosam</i>		16	
5	<i>in iuridica societatis ordinatione ita est agnoscendum</i>			
2	<i>ut ius civile evadat</i>			
	(.). [D]			
3	Insuper ()/declarat ius ad libertatem religiosam esse revera		18	Insuper declarat ius/ad libertatem religiosam esse revera
4	fundatum in ipsa dignitate personae humanae, qualis et () verbo Dei revelato et/ipsa			fundatum in ipsa dignitate personae humanae, qualis et verbo Dei revelato et ipsa
5	ratione cognoscitur. ³		19	ratione cognoscitur. ³
6				

III, IV ³ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., 55 (1963), pp. 260-161: «In hominis iuribus hoc quoque numerandum est, ut et Deum, ad rectam conscientiae suae normam, venerari possit, et religionem privatim publice profiteri». Cf. PIUS XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1942: A.A.S., 35 (1943), p. 19, ubi inter «iura fundamentalia personae» hoc etiam collocatur: «il diritto al culto di Dio privato e pubblico, compresa l'azione caritativa religiosa». Cf. PIUS XI, Litt. Encycl. *Mit brennender Sorge*, 14 martii 1937: A.A.S., 29 (1937), p. 160: «Der gläubige Mensch hat ein unverlierbares Recht, seinen Glauben zu bekennen und in den ihm gemässen Formen zu betätigen. Gesetze, die das Bekenntnis und die Betätigung dieses Glaubens unterdrücken oder erschweren, stehen im Widerspruch mit einem Naturgesetz». Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888: *Acta Leonis XIII*, 8 (1888), pp. 237-238: «Illa quoque magno opere praedicatur, quam conscientiae libertatem nominant; quae si ita accipitur ut suo cuique arbitrato aequae liceat Deum colere, non colere, argumentis quae supra allata sunt, satis convincitur. Sed potest etiam in hanc sententiam accipi, ut homini ex conscientia officii Dei voluntatem sequi et iussa facere, nulla re impediende, in civitate liceat. Haec quidem vera, haec digna filiis Dei libertas, quae humanae dignitatem personae honestissime tuetur; est omni vi iniuriaeque maior, eademque Ecclesiae semper optata ac praecipue cara». [...]

IV 16 – Pag. 4, lin. 30, post «ius» addatur «civile positivum...» (44 Patres); omittitur in linn. 30-31 «personae humanae» (1 Pater); in lin. 2, pag. 5 dicitur: «in quo (iure civili) limites stabiliantur ut quis suam conscientiam socialiter et publice manifestare liceat» (1 Pater).

R. – Hae propositiones sunt contra textum approbatum. Cf. Mod. Gen. 2. Insuper valde periculosum pro ipsa Ecclesia esset, si ius ad immunitatem a coercitione in re religiosa in solo iure positivo civili fundaretur.

17 – Pag. 4, lin. 30, ad pag. 5, lin. 2, phrasis «hoc ius... evadat» transferatur ad lin. 6, pag. 5, post verbum «cognoscitur».

R. – Accipitur, ut melior evadat cursus idearum.

18 – Pag. 5, linn. 2-6, expungatur phrasis «Insuper ... cognoscitur» (45 Patres); expungantur tantum verba «qualis ... cognoscitur» (1 Pater); pag. 5, linn. 2-4, loco «Insuper declarat ... fundatum» dicatur «Hoc ... fundatur» (1 Pater).

R. – Integer textus necessarius est in loco ubi invenitur: est quasi punctum centrale Declarationis. Porro quando sermo est de fundamento, non agitur eo ipso de argumentis. Cf. quoque resp. ad Modos immediate infra recensitos.

19 – Pag. 5, lin. 6, inseratur transitio hoc modo: «Doctrinam declaratam paucis illustrare licet», ut non videatur argumentatio auctoritative a S. Synodo proposita (1 Pater). Deleatur verbum «enim» in lin. 7 (44 Patres).

I [n. 1, 4, 5-16]

[cf. p. 3, ln. 14-17]

II [n. 2, 6, 13-22]

[cf. p. 6, ln. 9-11]

6	Denique intelligitur tutelam		Cura	
7	huius iuris tum ad singu-	autem huius iuris tum ad/cives		14
8	los homines tum maxime ad po-	tum ad po-		
	testates publicas pertinere.	testates publicas pertinet modo		
	[cf. nota 3]	unicuique proprio. ³		15
9	Per hanc	Declarat denique, ex hac		16
	igitur iuridicam libertatis reli-	libertatis reli-		
10	giosae notionem, quae nostra	giosae/affirmatione non		17
11	aetate generatim/agnoscitur,	sequi		
	nullatenus significatur homi-	homi-		
12	nem/nulla obligatione in re reli-	nem nulla obligatione in re reli-		18
13	giosa teneri aut a/Dei po-	giosa teneri aut esse a Dei auc-		
	testate emancipari.	toritate emancipatum.		19
	Non	Libertas enim religiosa/non		20
14	enim concipitur/ac si persona	implicat personam		
	humana falsum et verum pos-	humanam falsum ac/verum posse		21
15	sit/aeque aestimare, vel ipsi	aeque aestimare, aut dispen-		
16	officium non incumbat for-	sari/officio for-		22

II ³ De conceptu libertatis religiosae, ut ab aliis Christianis intelligitur cf. documenta Consilii Mundialis Ecclesiarum (World Council of Churches): «*Declaration on Religious Liberty*» (Assembly Amsterdam, 1948), «*Statement on Religious Liberty*» (Assembly New Delhi, 1961).

R. – Ut clarius appareat quod argumentatio non auctoritate proponitur, deletur in lin. 7 verbum «enim».

III [D*] 33) Pag. 6, lin. 14, post verbum «cives» addatur «tum ad coetus intermedios» (51 [E/5360]). [Cf. *etiam litt. C, nn. 28) ad 31)*].

[E] 34) Pag. 6, linn. 16-28, textus sic sonet: «Turpiter ergo erraret qui ex libertate religiosa independenciam hominis a veritate obiectiva sive in re doctrinali sive in re morali deducere vellet, cum libertas religiosa in ipso officio quaerendi veritatem obiectivam eique adhaerendi fundetur. Nullo ergo modo ius habet homo falsum ac verum aequae aestimandi, aut sese dispensandi officio formandi sibi veram de rebus religiosis sententiam, aut arbitrio statuendi utrum et in qua religione et quam ratione Deo servire velit. Eadem prorsus ratione, quae de libertate religiosa affirmamus intactam relinquunt doctrinam catholicam de unica vera religione et de unica Christi Ecclesia» (91 [E/5317], nomine plus quam 100 Patrum).

35) Pag. 6, linn. 16-28, dicatur «Declarat denique hanc libertatem religiosam per se supponere libertatem ab erroribus et passionibus et consequenter obligationem inquirendi veram religionem erga verum Deum. Haec obligatio adimpletur mediante dictamine conscientiae, quae quidem in erroribus obiectiva remanere debet. Doctrina igitur catholica de unica vera religione et de unica Ecclesia Christi integra remanere debet» (15 [E/5325]).

36) Pag. 6, linn. 16-28, restrictiones hic affirmatae ostendunt libertatem reli-

III [n. 2, 5, 6]

[cf. p. 4, ln. 30-p. 5, ln. 2]

[cf. p. 9, ln. 1-5] [D*]

[E]

[F]

IV [n. 2, 6, 16-17]

Hoc ius personae humanae ad libertatem religiosam in iuridica societatis /ordinatione ita est agnoscendum ut ius civile evadat. 16
17

[cf. p. 8, ln. 28-32]

(IV:) De conceptu libertatis religiosae, ut ab aliis Christianis intelligitur, cf. documenta Consilii Mundialis Ecclesiarum (World Council of Churches): «*Declaration on Religious Liberty*» (Assembly Amsterdam, 1948), «*Statement on Religious Liberty*» (Assembly New Delhi, 1961).

giosam non esse ius stricto sensu (40 [E/5351]).

37) Pag. 6, linn. 16-28 ponantur in forma affirmativa in initio totius schematis (112 [E/5457]).

38) Pag. 6, linn. 16-28, fiat declaratio positiva, clara, concisa de obligationibus humanae personae, communitatum et Status civilis in re, de qua agitur (56 [E/5573]).

39) Pag. 6, linn. 16-28, textus ita mutetur: “Declarat denique, *quod inde* minime sequitur hominem in re religiosa nulla teneri obligatione *seu* esse a Dei auctoritate mancipatum. *Libertas Religiosa de quo agitur dicit hominis relationem ad hominem, cui de sua conscientia rationem reddere non tenetur, non vero eius relationem ad Deum:* libertas religiosa non implicat personam humanam falsum aequae ac verum aestimare posse, illamve ab officio dispensari veram sibide rebus religiosis efformandam sententiam, aut posse illam proprio arbitriostatuere qua ratione et in quam religione ipsa Deo servire velit: in doctrinade libertate religiosa, doctrina catholica de unica vera religione et de unica Christi Ecclesia intacta semper manet” (81 [E/5387]).

40) Pag. 6, lin. 19, post “emancipatum” addatur “Libertas enim religiosa fundamentum habet in hominis facultate libere eligendi valores vere humanos quibus dignitas personae humanae perficitur. Quapropter libertas religiosa non implicat...” , ut libertas primario ut notio positiva appareat (81 [E/5387, 8: E/5314]).

[F] 41) Pag. 6, lin. 19, post “religiosa” addatur “ab externa coercitione”, ut de- nuo inculcetur sensus libertatis religiosae (50 [E/5358], nomine 20 Patrum).

I [n. 1, 4, 16-19]

17 mandī veram sibi de rebus
 18 religiosīs/sententiam vel
 19 arbitrario statuere valeat utrum,
 in qua religione et quam
 ratione Deo servire/velit.³
 [cf. p. 6, ln. 18-21]

II [n. 2, 6, 22-28]

mandi sibi veram de rebus
 religiosīs sententiam, aut posse
 arbitrario statuere, utrum
 et in qua religione et quam
 ratione/Deo servire velit.
 Porro ratio libertatis religiosae
 intactam relinquit doctrinam
 catholicam/de unica vera religio-
 ne et de unica Christi/Ecclesia.

I ³ De conceptu libertatis religiosae, ut ab aliis Christianis intelligitur cf. documenta Consilii Mundialis Ecclesiarum (World Council of Churches): «*Declaration on Religious Liberty*» (Assembly Amsterdam, 1948), «*Statement on Religious Liberty*» (Assembly New Delhi, 1961).

III [G] 42) Pag. 6, lin. 25, post “velit.” addatur “Nam dignitas personae humanae eiusque libertas eo magis perficiuntur, quo seipsam libere ad Deum personalem religat secundum ipsius ordinationem” (13 [E/5323], nomine 150 Patrum).

43) Pag. 6, lin. 25, post “velit.” addatur “Nam quia persona humana summo Deo directe de se rationem reddere obligatur, ius habet erga auctoritatem humanam (vel: civitatem politicam) sese libere determinandi”, ut positive indicetur fundamentum iuris erga societatem (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

[H] 44) Pag. 6, linn. 25-26, textus sic mutetur: “Ratio itaque huiusmodi libertatis religiosae minime adversatur doctrinae catholicae de unica vera religione et de necessitate Ecclesiae Christi ad salutem”, ut melior nexus habeatur inter praecedentia et conclusionem (50 [E/5358], 117 [E/5451]).

45) Pag. 6, linn. 25-28, doctrina vera hic affirmata de unica vera religione et Ecclesia contradicit Declarationi, qua idem ius omnibus communitatibus religiosīs agnoscitur (24 [E/5333]).

46) Pag. 6, lin. 26, loco “catholicam” dicatur “quam tenet catholica Ecclesia” claritatis causa (69 [E/5400], nomine 81 Patrum).

47) Pag. 6, lin. 28, post “Ecclesia” addatur a) “et ideo iure ipsius Ecclesiae Evangelium ubique praedicandi atque illud defendendi ab omnibus erroribus et impugnationibus necnon eiusdem Ecclesiae plena potestate erga suos subditos” (121 [E/5542]); b) “Quam doctrinam haec Sacrosancta Synodus propriam facit et integram confirmat atque proponit” (14 [E/5324]); c) “nec non disciplinam ecclesiasticam qua poenae statuuntur contra eos qui ab Ecclesia, sive per apostasiam, sive per haeresim, deficiant” (60 [E/5377]); d) “et de morali obligatione Christifidelium, qui Ecclesiam Catholicam coopati sunt, ipsi firmiter inhaerendi” (122 [E/5446]); e) “Omnis homo officium seu obligationem habet, obiective dicendo, veritates quae in doctrina Ecclesiae Catholicae conti-

III [n. 2, 5, 7-13]

IV [n. 2, 6, 18-22]

[G]

[H]

7	<i>Secundum dignitatem enim</i>	19-22	<i>Secundum dignitatem ()</i>	18
8	<i>suam homines/omnes, quia per-</i>	23	<i>suam homines cuncti, quia per-</i>	19
9	<i>sonae sunt, ratione scilicet et/li-</i>		<i>sonae sunt,/ratione scilicet et li-</i>	
	<i>bera voluntate praediti ideoque</i>		<i>bera voluntate praediti ideoque</i>	
10	<i>personali responsabilitate aucti,</i>	24	<i>personali responsabilitate aucti,</i>	20
11	<i>sua ipsorum natura impelluntur</i>		<i>sua ipsorum natura impelluntur</i>	21
	<i>necnon morali tenentur obliga-</i>		<i>necnon morali tenentur/obliga-</i>	
12	<i>tione ad/veritatem quaerendam,</i>		<i>tione ad veritatem quaerendam,</i>	
13	<i>illam imprimis, quae/religionem</i>	25	<i>illam imprimis, quae religionem</i>	22
	<i>spectat. [I]</i>		<i>spectat.</i>	

nentur, examinandi et amplectendi" (67 [E/5392]).

[I] **R**/ Secunda huius numeri pars incipit pag. 5, in lin. 7 cum verbis: *Secundum dignitatem* et pergit usque ad verba *non laedant* in lin. 26 eiusdem paginae. In hac secunda parte argumentum innuitur, potius quam exponatur, quo monstratur libertatem religiosam fundamentum habere non in dispositione hominis subiectiva, quae a rectitudine – sive quoad veritatem sive quoad honestatem – deficere potest, sed in ipsa obiectiva veritate de personae humanae dignitate.

IV 20 – Pag. 5, linn. 7-26 ita emendentur ut clarius affirmetur obligatio quaerendi veram religionem et ius Ecclesiae praedicandi omnibus Evangelium.

R. – Sufficiens providetur in nn. 1, 13 et 14. Ceterum propositio concreta a Patre non praebetur.

21 – Pag. 5, linn. 7-15 corrigantur, ne videantur sententiam acatholicorum confirmare circa parvulos non baptizandos.

R. – Sufficiens providetur in n. 5.

22 – Pag. 5, linn. 7-13, novae redactiones proponuntur, quarum una continet definitionem personae humanae (3 Patres).

R. – Propositionibus bene examinatis, necessitas non apparet mutandi textum. Neque mos est conciliaris definitiones philosophicas proponere.

23 – Pag. 5, lin. 8, loco «omnes» dicatur «*cuncti*», propter assonantiam.

R. – Admittitur.

24 – Pag. 5, lin. 9, post «personali» addatur «plena».

R. – Affirmatio textus est generalis. Cf. quoad institutionem n. 3.

25 – Pag. 5, lin. 12, deleatur «imprimis», ne videatur textus inculcare obligationem quaerendi quamcumque veritatem.

R. – Illo verbo sublineatur tantum momentum veritatis in re religiosa.

I [n. 1, 4, 19]

II [n. 2, 6, 28]

III [I] [*Cf. pag. praec.*].

IV 26 – Pag. 5, linn. 13-19, proponitur nova redactio, quae varia elementa nova continet (2 Patres). Dicunt hi Patres textum approbatum non esse clarum.

R. – Propositio non videtur clarior.

27 – Pag. 5, lin. 17, pro «naturae» legatur «dignitati».

R. – Expressio «naturae» videtur accuratior.

28 – Pag. 5, lin. 18 pro «psychologica» legatur «religiosa» (1 Pater) vel «interna» (4 Patres).

R. – Formula textus accuratior videtur. Voces «religiosa» et «interna» hic nimis late patent.

29 – Pag. 5, linn. 19-26 expungantur (2 Patres), deleantur tantum linn. 19-21 (44 Patres). 21 Patres proponunt diversas formulas ad textum clariorem reddendum. Alii 2 rogant ut pro «tamen» scribatur «ergo».

R. – Integer textus expungi nequit, iuxta normas. Ad maiorem perspicuitatem, ad sensum propositionis plurium Patrum, nunc scribitur: «Non *ergo* in dispo-

III [n. 2, 5, 13-26]

- 14 *Tenentur quoque veritati/cogni-*
 15 *tiae adhaerere atque totam vitam*
 16 *suam/iuxta exigentias veritatis*
 17 *ordinare. [I]*
 18 *Huic autem/obligationi satisfacere*
 19 *homines, modo suae/propriae*
 20 *naturae consentaneo, non pos-*
 21 *sunt /nisi libertate psychologica*
 22 *simulatque immunitate a coerci-*
 23 *tione externa fruuntur. [I]*
 24 *Non tamen/in*
 25 *dispositione subiectiva sed in*
 26 *ipsa natura/personae huma-*
 27 *nae libertas religiosa*
 28 *fundatur. [I]*
 29 *Quamobrem ius ad immu-*
 30 *nitatem perseverat/etiam in iis*
 31 *qui obligationi quaerendi verita-*
 32 *tem/eique adhaerendi non satis-*
 33 *faciunt,*
 34 *dummodo/legiti-*
 35 *mo ordine publico servato, alio-*
 36 *rum iura/non laedant. [I]*

IV [n. 2, 6, 22-30]

- 26 *Tenentur quoque veritati cogni-*
 27 *tiae adhaerere atque totam vitam*
 28 *suam iuxta exigentias veritatis*
 29 *ordinare.*
 30 *Huic autem obligationi satisfacere*
 31 *homines, modo suae propriae*
 32 *naturae consentaneo, non pos-*
 33 *sunt nisi libertate psychologica*
 34 *simulatque immunitate a coerci-*
 35 *tione externa fruuntur.*
 36 *Non ergo in subiectiva personae*
 37 *dispositione sed in*
 38 *ipsa/eius natura*
 39 *ius ad libertatem religiosam*
 40 *fundatur.*
 41 *Quamobrem ius ad/hanc immu-*
 42 *nitatem perseverat etiam in iis*
 43 *qui obligationi quaerendi verita-*
 44 *tem eique adhaerendi non satis-*
 45 *faciunt; eiusque exercitium im-*
 46 *pediri nequit dummodo iustus*
 47 *ordo publicus servetur ().*

sitione subiectiva personae, sed in ipsa *eius* natura libertas religiosa fundatur».

Quae formula optime cohaeret cum dictis in resp. ad Mod. Gen. 2.

30 – Pag. 5, lin. 21, post «libertas» addatur «civilis in re» (religiosa).

R. – Admitti nequit ob rationem iam indicatam in responsione ad Mod. Gen. 2.

31 – Pag. 5, linn. 22-26, deleatur integra phrasid «Quamobrem ... laedant»

(3 Patres). 45 alii Patres novam formulam inducunt, in qua de iure civili

positivo et de pluralismo agitur; 7 alii postulant determinationes circa limita-

tionem; alius postulat ut legatur «hanc immunitatem» (lin. 22), alius ut expungantur verba «dummodo ... laedant» (lin. 24-26), alius ut loco «legiti-

mo» dicatur «iusto» (lin. 25).

R. – Integra sententia expungi nequit, quia elementum continet magni momenti.

Formula nova proposita non admittitur, quia non est secundum lineam

documenti approbati. Admittitur ut scribatur «hanc immunitatem». Cum vero

abusus non tollat ius, ut aliquis Pater recte notat, ultimae lineae sic sonent:

«*eiusque exercitium impediri nequit dummodo iustus ordo publicus servetur*».

Et omittuntur reliqua.

I [n. 2, 4, 20-35]

II [n. 2, 6, 28]

20 2.

[D]

[*Quaestio historica*].

21 Patet igitur libertatem religio-
 22 sam hodie non eodem modo ac
 olim considerari.

23 Revera saeculo decimo nono/in
 24 multis nationibus invalere coe-
 pit ideologia,/laicismus nuncu-
 pata.⁴

25 Nitebatur in placito rationalisti-
 26 co de absoluta autonomia indi-
 27 vidualis/rationis humanae, se-
 cundum quod homo est/sibi ipsi
 lex et Deo nullatenus subiicitur.⁵

28 Ex/hoc placito philosophico der-
 29 rivata est quaedam/notio liber-
 tatis religiosae, in qua omnimo-
 30 dus/relativismus atque indiffe-
 31 rentismus in re religiosa late-
 bat.⁶

Hanc libertatis religiosae notio-
 32 nen eiusque praemissam philo-
 33 sophicam Ecclesia reprobavit.

34 Componi enim non potest notio
 haec cum dignitate humana,
 35 quae maxime/consistit in eo,

I ⁴ Istiusmodi ideologiam brevius exposuit LEO XIII in Litt. Encycl. *Immortale Dei*, 1 nov. 1885, ASS 18 (1885) pp. 170-171, dein fusius in Litt. Encycl. *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, ASS 20 (1887) pp. 600-609.

I ⁵ Cf. PIUS IX, *Syllabus*, 8 dec. 1864, DENZINGER-BANNWART, *Enchiridion Symbolorum*, n. 1703: «Humana ratio, nullo prorsus Dei respectu habito, unicus est veri et falsi, boni et mali arbiter, sibi ipsi est lex et naturalibus suis viribus ad hominum ac populorum bonum curandum sibi sufficit». Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, ASS 20 (1887) p. 600: «Iamvero totius rationalismi humanae principatus rationis caput est: quae oboedientiam divinae aeternaeque rationi debitam recusans, sive se iuris esse decernens, ipsa sibi sola efficitur summum principium et fons et iudex veritatis. Ita illi, quos diximus, liberalismi sectatores in actione vitae nullam contendunt esse, cui parandum sit, divinam potentiam, sed sibi quemque esse legem».

I ⁶ Cf. PIUS IX, *Syllabus*, 8 dec. 1864, DENZINGER-BANNWART, *Enchiridion Symbolorum*, n. 1715: «Liberum cuique homini est eam amplecti ac profiteri religionem, quam rationis lumine quis ductus veram putaverit». Cf. *ibid.*, n. 1716.

II [D] IV. 2) Tota tractatio historica numeri 2 [*omittatur*] cum sit expositio insufficiens, trunca et non necessaria quaestionis spinosae, quae non spectat ad Concilium, sed ad scientiam theologicam (L-Gen. 10 [E/4808 HO], 13 [E/4835], 18 [E/4819], 75 [E/4733 H]; L-2, 1 [E/4624], 2 [E/4756], 3 [E/4905], 13 [E/4840], 29 [E/4960], 43 [E/4794]); vel post correctionem radicalem ad notam aliquam remittatur (L-2, 15 [E/4808 J], 36 [E/4808 H], 41 [E/4733 M]); vel saltem funditus emendetur (L-2, 13 [E/4840], 14 [E/4981], 28 [E/4894], 34 [E/4733 R], 38 [E/4769]).

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

[D] VI. 4) Tractatio historica numeri 2 ne restringatur ad saeculum XIX, sed extendatur ad saecula quoque praecedentia (L-Gen. 8 [E/4733 F], 49 [E/4733 S]).

R/ N. 2: Cum multi Patres graves rationes contra expositionem historicam textus emendati obiecerint, totus textus huius numeri nunc omissus est. Quae-
stio difficilis et complexa evolutionis doctrinalis, quae brevi declaratione suffi-
cienter exponi nequit, potius scientiae theologicae relinquenda est.

I [n. 2, 4, 35 – 5, 12]

II [n. 2, 6, 28]

quod homo, ad imaginem Dei factus, Deum vivum et verum cognoscat Eique/soli serviat.⁷

36 Porro cum placito philosophico laicismi/cohaerebat placitum
37 politico de omnipotentia status etiam in re religiosa.⁸

5 Hoc placito/innixi, non pauci
2 tunc temporis moderatores/reipublicae legale libertatis religiosae regimen/statuebant, quo Ecclesia Catholica intra ipsum/ordinem temporalem ita a statu
3 concludebatur, ut esset omnipotentis status potestati subiecta.⁹
4 Reprobavit Ecclesia hoc regimen eiusque praemissam politicam.

8 Gravissime enim/violant Ecclesiae nativam libertatem.
9 Praeterea/componi cum hominis libertate in societate non/potest affirmatio totalis autonomiae potestatis/publicae sine modo sine lege, cum quo totalitarismus hodiernus intime connectitur.¹⁰

I ⁷ Cf. LEO XIII, *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, ASS 20 (1887) p. 603: «Ac primo illud in singulis personis videamus, quod est tantopere virtuti religionis contrarium, scilicet de libertate uti loquuntur, cultus. Quae hoc est veluti fundamento constituta, integrum cuique esse, aut quam libuerit aut omnino nullam profiteri religionem. Contra vero ex omnibus hominum officiis illud est sine dubitatione maximam ac sanctissimam, quo pie religioseque Deum colere homines iubemur» (*Libertas praestantissimum*, ASS 20 [1887] p. 603).

I ⁸ Cf. PIUS IX, *Syllabus*, 8 dec. 1864, DENZINGER-BANNWART, *Enchiridion Symbolorum*, n. 1739: «Reipublicae status, utpote omnium iurium origo et fons, iure quodam pollet nullis circumscripto limitibus» (DENZINGER, n. 1739). Ad vitium totalitarismi in ideologia laicistica saepius attendit LEO XIII; cf., e. g., Litt. Encycl. *Humanum genus*, 20 aprilis 1884, ASS 16 (1906) p. 426: «Fontem omnium iurium officiorumque civillum vel in multitudine inesse vel in potestate gubernante civitatem, eaque novissimis informata disciplinis».

I ⁹ Cf. LEO XIII, Litt. Encycl., *Immortale Dei*, 1 nov. 1885, ASS 18 (1885) p. 171: «Ad summam sic agunt cum Ecclesia ut societatis perfectae genere et iuribus opinione detractis, plane similem habeant ceterarum communitatum, quas res publica continet. Ob eamque rem si quid illa iuris, si quid possidet facultatis ad agendum legitimae, possidere dicitur concessu beneficioque principum civitatis... Ita Ecclesia in hoc rerum publicarum statu, qui nunc a pluribus adamatur, mos et voluntas est, aut prorsus de medio pellere Ecclesiam aut vincam adstrictamque imperio tenere».

I ¹⁰ Cf. LEO XIII, *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, ASS 20 (1887) p. 609: «Contra Liberalismi fautores, qui herilem atque infinite potentem faciunt principatum, vitamque nullo ad Deum respectu degendam praedicant, hanc de quo loquimur coniunctam cum honestate religioneque libertatem minime agnoscunt. Cuius conservandae causa si quid fiat, iniuria et contra rempublicam factum criminantur. Quod si vere dicerent, nullus esset tam immanis dominatus, cui subesse et quem ferre non oporteret».

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

I [n. 2, 5, 13-35]

13 Utraque haec damnatio, olim
 14 lata, hodie/manet integra et im-
 mutabilis.¹¹
 15 Mutantur tamen tempora et
 ideologiae.
 16 Etenim his nostris/diebus hoc
 17 rude rationalismi genus, quod
 18 saeculo decimo nono proprium
 fuit, iam gravioribus erroribus
 locum fere cessit.
 19 Quod/maius est, ex eo tempore
 20 totalitarismus status,/libertati
 humanae prorsus infensus, in
 21 multis/orbis regionibus praeva-
 lere coepit.
 22 Praeterea/Ecclesia, novis pro-
 23 blematibus exsurgentibus/et
 perspectis, e principiis, quae
 24 semper eadem/manent in suo
 sensu et sua sententia, amplio-
 25 rem/doctrinam de re sociali et
 26 civili continuo evolvit, de the-
 sauro suo proferens nova et ve-
 tera.
 27 In hac doctrina firmius in dies
 28 persona humana/asseritur esse
 et esse debere totius vitae socia-
 29 lis fundamentum, finis, subiec-
 tum.¹²
 30 Itemque/in luce ponitur homi-
 31 nem, prout est persona,/officiis
 teneri iuribusque gaudere, quae
 32 exsurgunt e suiipsius natura.¹³
 33 Hoc valet in omnibus partibus
 vitae atque activitatis humanae,
 34 ac praecipue in iis, quae ad reli-
 35 gionem spectant.¹⁴

II [n. 2, 6, 28]

I ¹¹ Cf. PIUS XI, Epist. Encycl. *Maximam gravissimamque*, 18 ianuarii 1924, AAS 16 (1924) p. 10: «Ea enim, quae Pius X damnavit, Nos pariter damnamus. Quotiescumque autem in "laicitate", ut dicunt, sensus inest vel propositum Deo et religioni infestum adversumque, a Deo et a religione alienum, "laicitatem" ipsam omnino improbamus atque improbandam esse aperte declaramus».

I ¹² Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) p. 263: «Nam, quemadmodum Decessor noster fel. rec. Pius XII ait, tantum abest ut homo, uti talis, habendus tamquam vitae socialis obiectum vel iners quoddam elementum, ut magis eiusdem sit existimandus subiectum, fundamentum, finis». Cf. PIUS XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1944, AAS 37 (1945) p. 12.

I ¹³ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) p. 259.

I ¹⁴ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) pp. 260-261: «In hominis iuribus hoc quoque numerandum est, ut et Deum, ad rectam conscientiae suae normam, venerari possit, et religionem privatim publice profiteri». Cf.

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

I [n. 2, 5, 35 – 6, 4]

II [n. 2, 6, 28]

36 Tandem clarius in dies affirma-
 37 tur, praecipuum potestatis pu-
 38 blicae munus in eo esse/quod
 39 omnium civium naturalia iura
 40 tueatur, colat, vindicet.¹⁵
 41 Cum historiae decursu igitur
 42 exorta est/nova quaedam quae-
 6 stio de libertate religiosa.
 2 Hodie enim agitur de observan-
 3 da conservandaque dignitate
 4 personae humanae ac proinde
 6 de efficaciter tuendis eius iuri-
 2 bus, quorum primum est homi-
 3 nis ius, ut sit in re religiosa/im-
 4 munis a coercitione, praesertim
 ex parte potestatis publicae.¹⁶

Pius XII, *Nuntius radiophonicus*, 24 dec. 1942, AAS 35 (1943) p. 19, ubi inter «iura fundamentalia personae» hoc etiam collocatur: «il diritto al culto di Dio privato e pubblico, compresa l'azione caritativa religiosa». Cf. Pius XI, Litt. Encycl. *Mit brennender Sorge*, 14 martii 1937, AAS 29 (1937) p. 160: «Der gläubige Mensch hat ein unverlierbares Recht, seinen Glauben zu bekennen und in den ihm gemässen Formen zu betätigen. Gesetze, die das Bekenntnis und die Betätigung dieses Glaubens unterdrücken oder erschweren, stehen in Widerspruch mit einem Naturgesetz». Cf. Leo XIII, Litt. Encycl. *Libertas praestantissimum*, 20 iunii 1888, Acta Leonis XIII, 8 (1888) pp. 237-238: «Illa quoque magnopere praedicatur, quam conscientiae libertatem nominant; quae si ita accipiatur ut suo cuique arbitrato aequae liceat Deum colere, non colere, argumentis, quae supra allata sunt, satis convincitur. Sed potest etiam in hanc sententiam accipi, ut homini ex conscientia officii Dei voluntatem sequi et iussa facere, nulla re impediante, in civitate liceat. Haec quidem vera, haec digna filiis Dei libertas, quae humanae dignitatem personae honestissime tuetur, est omni vi iniuriaque maior, eademque Ecclesiae semper optata ac praecipue cara».

I ¹⁵ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) pp. 273-274: «Verum cum nostra hac aetate commune bonum maxime in humanae personae servatis iuribus et officiis consistere putetur, tum praecipue in eo sint oportet curatorum rei publicae partes, ut hinc iura agnoscantur, colantur, inter se componantur, defendantur, provehantur, illinc suis quisque officiis facilius fungi possit. Etenim «inviolabilia iura tueri, hominum propria, atque curare, ut facilius quisque suis muneribus defungatur, hoc cuiusvis publicae potestatis officium est praecipuum». Cf. Pius XII, *Nuntius radiophonicus*, 1 iunii 1941, AAS 33 (1941) p. 200.

I ¹⁶ Hoc loco memoranda est distinctio, facta a IOANNE XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) p. 300: «Inde deinceps par omnino est, a falsis philosophorum placitis de natura, de origine, de fine mundi et hominis plane incepta distinguere, quae sive res oeconomicas et sociales, sive ingenii cultum, sive civitatis temporationem contingunt, etiamsi incepta hoc genus ab illis placitis originem et incitamentum ducant; quoniam dum formula disciplinae, postquam definite descripta est, iam non mutatur, incepta illa, utpote quae in mutabilibus rerum condicionibus versentur, his non possunt quin sint admodum sane obnoxia. De reliquo quis eat infitias, in hisce inceptis, quatenus videlicet cum rectae rationis praeceptis congruant, et iustas hominis appetitiones referant, posse aliquid boni et probandi inesse?». Quod valet in praesenti materia. Distinctio potest et debet iam nunc fieri inter ipsum regimen libertatis religiosae et placita laicismi, unde regimen quondam originem suam duxit in quibusdam civitatibus.

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

I [n. 3, 6, 5-27]

II [n. 2, 6, 28]

5 3.

[E]

[Declaratio].

6 His positis, haec Sacra/Synodus
 7 hac sua Declaratione exponere
 8 intendit quid de hodierno liber-
 9 tatis religiosae/regimine sentiat.
 10 Primo affirmat et docet, iuxta
 11 constantem Ecclesiae doctri-
 12 nam, non liberum/esse unicui-
 13 que homini quam quisque ma-
 14 luerit/sequi in vita religiosa sen-
 15 tentiam, sed unam/religionem
 16 veram esse, quam Deus et Pater
 17 Domini nostri Iesu Christi per
 18 Filium suum/incarnatum reve-
 19 lavit atque Ecclesiae custodien-
 20 dam et omnibus hominibus
 21 evangelizandam/tradidit; homi-
 22 nes vero gravi teneri officio veri-
 23 tatem in re religiosa inquirendi
 24 et cognitam/sectandi.
 25 Insuper declarat haec Sacra Sy-
 26 nodus, hanc catholicam de uni-
 27 ca vera religione/doctrinam nul-
 28 latenus adversari libertati hu-
 29 manae et civili in vita religiosa
 30 ducenda.
 31 Veritas enim evangelica est in
 32 societate humana/fermentum,
 33 quod plura honestae libertatis
 34 beneficia per saecula protulit;
 35 praeterea Ecclesiae doctrina de
 36 hominis dignitate, quatenus ex
 37 ipso rationis fonte depromitur,
 38 libertatem civilem in re religio-

[cf. p. 6, ln. 26-27]

II [E] III. 5) Textus numeri 3, pag. 6, linn. 21-24 transferatur ad finem numeri 7, pag. 12, lin. 2 (L-3, 1 [E/4620]).

[E] IV. 3) Totus numerus 3 [omittatur] excepta animadversione contra indifferentismum et de certitudine veritatis catholicae (L-3, 23 [E/4960]).

4) In numero 3 totum primum incisum pag. 6, linn. 5-28 [omittatur], quia non necessarium pro Declarationis intento (L-3, 1 [E/4620], 12 [E/4981], 15 [E/4808 J], 28 [E/4769], 43 [E/4849], 44 [E/4848]) vel quia est repetitio dicatorum in numero 1 (L-3, 39 [E/4733 W]); aut retinetur tantum prima sententia pag. 6, linn. 5-8 (L-3, 33 [E/4901]); vel dicta in linn. 18-21 (L-3, 13 [E/4733 S]).

5) In numero 3 propositio pag. 6, linn. 11-16 [omittatur] (L-3, 35 [E/4872]) vel redeatur ad textum priorem (L-3, 42 [E/4733 O]).

[E] V. 7) Pag. 6, lin. 21 [addatur]: "Obligatione enim morali et religiosa li-

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

[cf. p. 4, ln. 10-12]

[cf. p. 5, ln. 29 s.]

bertas creata non minuitur, sed vere libera ab omni coactione constituitur" (L-3, 37 [E/5043]).

[E] VI. 5) Numerus 3 funditus mutetur, cum non sit clarus et contineat contradictiones (L-3, 48 [E/4914]).

6) In primo inciso numeri 3, pag. 6, melius distinguatur inter libertatem iuridicam externam (i. e. immunitatem a coercitione externa) et libertatem moralem (L-3, 46 [E/4733 B]).

R/ N. 3: Iuxta vota plurium Patrum textus emendatus concinnior factus et melius dispositus est. Compositus praeterea est cum eis, quae ex numero 1 textus emendati retinenda erant. Notandum est in textu reemendato (in fine novi numeri 2) secundum petitiones plurium Patrum explicite affirmari libertatem religiosam intactam relinquere doctrinam catholicam de unica vera religione et de unica Ecclesia Christi.

I [n. 3, 6, 27-42]

sa firmiter sustentat et com-
mendat.

28
29 Cum igitur Ecclesiae incum-
30 bat munus, ut/honestae hominis
31 in civitate libertati patrocinetur
eamque sua doctrina atque auc-
32 toritate roboret, haec Sacra Sy-
33 nodus declarat regimen iuridi-
cum hodiernum libertatis reli-
34 giosae, quippe/quod principiis
rationis humanae fulcitur, esse
35 in se honestum et vere necessa-
36 rium ad custodiendam in socie-
37 tate hodierna hominis dignita-
tem et personalem et civilem.
38 Affirmat insuper libertatem reli-
39 giosam, sensu iam descripto,/es-
se verum ius, in ipsa dignitate
40 personae humanae fundatum,
41 quod omnes homines omnesque
42 communitates religiosae pos-
sunt sibi legitime vindicare.¹⁷

II [n. 2, 6, 28]

[E*]

[cf. p. 6, ln. 11-13]

I ¹⁷ Recentius de hac materia scripserunt G. DE BROGIE, S. I., *Le Droit naturel à la liberté religieuse* (Paris, Beauchesne, 1964); L. JANSSENS, *Liberté de conscience et liberté religieuse* (Paris, Desclée de Brouwer, 1964).

II [E*] IV. 6) In numero 3 secundum incisum, pag. 6, linn. 29-42 [omittatur], vel alio modo formulatur (L-3, 45 [E/4794] cum alia formula).

7) In numero 3 textus pag. 6, linn. 32-39 [omittatur], vel redeatur ad textum priorem (L-3, 20 [E/4961]).

8) Ultima propositio numeri 3, pag. 6, linn. 37-42 [omittatur] (L-3, 13 [E/4733 S], 22 b [E/4893]).

[E*] V. 8) Pag. 6, lin. 34, post "regimen iuridicum" [addatur]: "populorum huius temporis, dummodo principiis rationis humanae fulciatur" (L-3, 41 [E/4937], 47 [E/4733 M]. Cf. L-3, 5 [E/4625], 25 [E/4983], 32 [E/4917], 34 [E/4913]).

[E*] VI. 7) Proponitur alius ordo textus secundi incisi numeri 3, pag. 6,

III [n. 2, 5, 26]

IV [n. 2, 6, 30]

linn. 29-42 (L-3, 2 [E/4905], 41 [E/4937], 47 [E/4733 M]).

8) In secundo inciso numeri 3, pag. 6, sollemnius dicatur Ecclesiam agnoscere libertatem religiosam etiam eorum hominum, qui non sunt filii eius (L-3, 12 [E/4981]).

9) In secundo inciso numeri 3, pag. 6, linn. 32-33, declaretur, quale regimen libertatis intelligatur (L-3, 24 [E/4957]; L-Gen. 39 [E/4733 FL], L-3, 46 [E/4733 B]).

[E*] VII. 14) Falso in numero 3, pag. 6, linn. 40-41, affirmatur omnes communitates religiosas posse sibi vindicare libertatem religiosam, cum communitates falsae religionis tale ius non habeant (L-3, 14 [E/4733 C]).

I [n. 4, 7]

II [n. 3, 7, 1]

II. *Doctrina de libertate religiosa
ex ratione desumpta*II. *Doctrina de libertate religiosa
ex ratione desumpta*

7 4.

3. [F]

7

[*Fundamenta libertatis religiosae*].

II [F] III. 6) Proponuntur varii modi aliter ordinandi argumenta numeri 4 (L-Gen. 43 [E/5043], L-4, 1 [E/4733 C], 29 [E/4981], 43 [E/4777], 45 [E/4897], 53 [E/4960], 59 [E/4733 ME], 99 [E/4901]).

7) Textus incisi *e*) numeri 4, pagg. 8-9, transferatur ad incisum *b*), pag. 7 (L-4, 105 [E/4794]).

8) Incisum *e*) numeri 4, pagg. 8-9, transferatur in numerum 5, pag. 9 (L-5, 26 [E/4794]).

[F] IV. 9) Totum Caput II, pagg. 7-9 [omittatur], vel ita emendetur, ut salvetur vera religio et Status catholicus (L-4 54 [E/4916]).

10) Caput II et III cum argumentis ex natura rei [omittantur], cum talis tractatus non sit munus Concilii (L-10, 1 [E/4905] cf. L-12, 7 [E/4827]).

11) In numero 4 incisum *a*), pag. 7, vel saltem linn. 9-15, pag. 7 [omittatur] (L-4, 3 [E/4627]) (L-4, 51 [E/4894], 56 [E/4820], 113 [E/4914], 43 [E/4777]: "fortasse").

12) In numero 4 incisum *b*), pag. 7 [omittatur] (L-4, 52 [E/4893]).

13) In numero 4 incisum *e*), pagg. 8-9 [omittatur] (L-4, 20 [E/4905], 25 [E/4910], 39 [E/4900], 91 [E/4937]).

14) In numero 4 ultima propositio incisi *e*), pag. 9, linn. 7-10 [omittatur] (L-4, 112 [E/4733 M]).

[F] VI. 10) Incisum *a*) numeri 4, pag. 9, funditus mutetur, quia falsae interpretationi obnoxium (L-4, 5 [E/4620], 45 [E/4897], 69 [E/4733 M]).

11) Proponuntur aliae formulae pro inciso *a*) numeri 4, pag. 9 (L-4, 45 [E/4897], 69 [E/4733 M], 88 [E/4733 F], 101 [E/4794]).

12) Proponitur alia formula pro inciso *d*) numeri 4, pag. 9, qua melius appareat, legem divinam non esse extrinsecam homini (L-4, 100 [E/4901]).

13) Incisum *e*) numeri 4, pagg. 8-9, non deberet nimis restringere activitatem Status, cum hic adiuvaré debet etiam scholas etc. (L-4, 112 [E/4733 M]).

14) Clarius determinentur limites ordinis publici, cuius tutela auctoritati civili committitur, quia saepe nomine ordinis publici, persecutiones fiunt (L-Gen. 54 [E/4974]).

[F] VII. 15) Omnia argumenta numeri 4, pagg. 7-9, sunt fallacis plena (L-4, 52 [E/4893], 113 [E/4914]).

16) Argumentum incisi *a*) numeri 4, pag. 7, exaggerat nexum inter libertatem internam et externam; sapit subiectivismum et liberalismum; non distinguit inter veram et falsam religionem (L-4, 2 [E/4905], 3 [E/4627], 4 [E/4625], 5 [E/4620], 27 [E/4850], 43 [E/4777], 47 [E/4897], 65 [E/4919], 76 [E/4917], 81 [E/4913], 96 [E/4912], 101 [E/4794], 113 [E/4914], 114 [E/4733 B], 118 [E/4995]).

17) Argumentum incisi *b*) numeri 4, pag. 7, facit saltum ab officio quaerendi veritatem ad ius propagandi qualescumque sententias; sapit protestantismum; negat errorem nullum ius habere sese propagandi; non distinguit inter Statum paganum et catholicum; non considerat bonum commune mensurare communicationem idearum; aequiparat veritatem et errorem (L-4, 37 [E/4770], 89 [E/4937], 92 [E/5043], 97 [E/4912], 102 [E/4794], 103 [E/4794], 119 [E/4995]).

18) Argumentum incisi *c*) numeri 4, pagg. 7-8, non considerat communicationem idearum non esse illimitatam; falso supponit ius erroris ad sese propagandum; falso vetat interventionem legalem quoad cultum (L-4, 83 [E/4913], 103 [E/4794], 113 [E/4914]).

III [n. 3, 5, 27-28]

IV [n. 3, 6, 31]

[A]

27 3. [B]

1 3.

31

28 *et necessitudo hominis ad Deum*. [Libertas religiosa] 2 *et necessitudo hominis ad Deum*. [Libertas religiosa]

19) Argumentum incisi *d*) numeri 4, pag. 8, insufficiens est, quia non agit nisi de libertate externa et iuridica (L-4, 79 [E/4871]), ita loquitur, ac si quilibet homo habeat conscientiam certam et veram in re religiosa (L-4, 42 [E/4733] WO); linn. 21-29 delendae, quia falso sensu intelligi possunt (L-4, 38 [E/4900]).

20) Argumentum incisi *e*) numeri 4, pagg. 8-9, non considerat, ut deberet, eam tantum libertatem agnoscendam esse, quae est iustitiae consentanea (L-4, 18 [E/4622]).

21) Argumentum incisi *e*) numeri 4, pagg. 8-9, imponit opinionem inacceptabilem de Statu (L-4, 50 [E/4961]); competentiam Status nimis restringit et manifestat aversionem erga auctoritates civiles (L-4, 52 [E/4893]).

R N. 4: Argumentum ex ratione desumptum, quod in textu emendato (pagg. 7-9) in quinque partes [*a*), *b*), *c*), *d*), *e*)] divisum erat, nunc contractum, melius dispositum et unitum est, ut satisfiat desideris plurium Patrum, qui maiorem claritatem et meliorem ordinem petierunt. Ut clarius appareat, in quo sit punctum saliens argumentationis, in textu reemendato (in novo numero 3) proceditur iuxta distinctionem antea iam factam (in fine primi incisi novi numeri 2) inter duplex elementum libertatis religiosae: *primo* nempe ostenditur neminem esse *cogendum*, ut *contra* suam conscientiam agat; *secundo* ostenditur neminem esse *impediendum*, quominus *iuxta* suam conscientiam agat, intra debitos utique limites.

III [A] *Numeri 3-7 (Pars II) Animadversiones in genere ad Partem II, pagg. 7-12: Argumentatio ostendere conans neminem cogi posse ad agendum contra conscientiam neque impediri posse quominus iuxta conscientiam agat, non videtur servanda, quia: 1. non est rigorosa; 2. distinctio proposita est minoris momenti quam distinctio inter actus internos et externos, individuales et collectivos; 3. Concilium non debet fulciri haec argumenta; 4. demonstratio non concludit ad iura coetuum; 5. nequit accipi ab incredulo. Sufficeret simplex expositio generalis motivorum (51 [E/5360]).*

1) In Parte II haec exponantur: 1. Nemo potest impedire praedicationem Evangelii ab Ecclesia factam. 2. Nemo ius habet impediendi hominem, quominus accedat ad thesauros Christi et Ecclesiae. 3. Nemo potest sine iniustitia fidelem a sinu Ecclesiae remove. 4. Status ius subditorum tueri debet impediendo, quominus bono fidei propagatione erroris priventur. Ratio: omnes ius habent ad possessionem supremi boni, quod est Christus et Ecclesia (107 [E/5444]).

2) Incompetentia Status impediendi propagationem erroris non demonstratur aucto sensu dignitatis humanae (107 [E/5444]).

3) Dignitas hominis non in seipsa sumenda est, sed relate ad boni communis exigentias in societate pluralistica (34 [E/5345], nomine 20 Patrum).

4) Dicta de potestate civili in numero 3 non sufficiunt. Nam: Status non se immiscet in religionem, si leges Ecclesiae ad cives suos applicat. Status nequit esse indifferens erga famem spirituales subditorum. Sunt Status, etiam non catholici, qui ministris Evangelii adiumentum praebent (38 [E/5348]).

5) Cautio textus in sermone de conscientia parum refert, quia principium conscientia in toto schemate ducit ad falsas conclusiones (41 [E/5374]).

[B] *Numerus 3. Animadv. in genere:*

1) Deleatur totus numerus 3 (56 [E/5573; 2: E/5309]). Argumentatio non per-

I [n. 4, 7, 1-15]

II [n. 3, 7, 1-3]

1 a) (*Integritas personae*).
 2 Homo, qui persona est, natura
 sua est socialis.
 3 Proinde in/eius activitate aspec-
 4 tus socialis inseparabiliter/con-
 nectitur cum aspectu interiore.
 5 Ergo iniuria homini fit, si qui
 6 interiorem hominis personalem
 libertatem in re religiosa agnos-
 7 scat./simulque ei liberum in so-
 8 cietate religionis exercitium de-
 neget.
 Hoc modo enim violaretur ipsa
 9 integritas personae.
 10 Nexus inter libertatem interio-
 rem et eius manifestationem so-
 11 cialem est/omnino indissolubilis.
 12 Libertas religiosa est/una, indi-
 visa et indivisibilis, uni subiec-
 13 to integre sumpto inhaeret, et
 14 ad duo simul spectat:/nempe ad
 libertatem interiorem seu consci-
 15 entiae et ad liberum exerci-
 tium religionis.

[cf. p. 8, ln. 9-11]

[cf. p. 8, ln. 22-25]

Suprema humanae	
vitae norma est	lex
divina, aeterna	2
atque universalis, qua Deus	
consilio sapientiae et dilectionis	3

tinet ad Concilium et quaedam dicta non concordant historiae religionum (2 [E/5309]).

2) Enuntietur in textus communicationem veritatis inventae non tantum esse ius, sed et officium, et hanc obligationem non provenire tantum ex natura sociali hominis, sed etiam ex natura universali ipsius veritatis, quae sensum suum plenum nondum obtinet, si tantum ab uno vel alio possidetur (18 [E/5328]).

3) Tria argumenta numeri 3 clarius exponantur: 1) Structura intellectualis personae humanae et rationes quibus cognoscit: ut totam veritatem inveniat, indiget libertate investigationis et dialogi. 2) Natura socialis personae: natura sua tendit, ut quae interius sentit exterius patefaciat publica professione fidei; ideo indiget libertate exterius profitendi fidem. 3) Ex indole transcendente modi, quo persona ad Deum tendit, sequitur quod haec tendentia evadat potestatem Status: sic ergo in hac parte nequit intervenire (82 [E/5399]).

4) Magis quam aspectus subiectivus oboediendi conscientiae efferantur fundamenta connexa cum dignitate et integritate personae: 1. ius et officium vivendi in veritate, praesertim in re religiosa; 2. ius et officium inquirendi veritatem omnibus mediis necessariis; 3. ius et officium vivendi iuxta cognitam veritatem privatim et publice, singulariter et communiter; 4. ius et officium communicandi veritatem cognitam intra fines repositos ad pacifice convivendum et ab ordine publico (6 [E/5313], nomine 32 Patrum).

III [n. 3, 5, 28-32]

IV [n. 3, 6, 31-34]

[cf. p. 6, ln. 32-35]

[cf. p. 7, ln. 17-18]

29	<i>Quae clarius adhuc patent con-</i>	32
30	<i>sideranti</i> supremam humanae	33
31	vitae normam/esse ipsam legem	34
32	divinam, aeternam, obiectivam	
	atque universalem, qua Deus, 3	atque universalem, qua/Deus, 34
	consilio/sapientiae et dilectionis	consilio sapientiae et dilectionis

In particulari:

1) Principia ex ratione desumpta (pagg. 7-8) concisius exponantur (14 [E/5324]).

R/ Numerus 3 considerandus est veluti quaedam enucleatio eorum quae exponuntur in secunda parte numeri praecedentis.

In numero 3 referuntur, modo tamen breviori, quae legebantur in eodem numero textus prioris cum aliquibus mutationibus vel additionibus Patrum petitione peractis.

IV *Ad numerum 3*

1 – Unus Pater proponit ut n. 3-8 (pagg. 5-11) expungantur, cum rationes pro libertate religiosa non sint ex ordine ontologico et religioso desumendae, sed ex ordine sociali et civili.

R. – Textus iam approbatus est. Rationes adhibitae sunt contra textum; nam libertas, quatenus immunitatem a coercitione implicat, fundamentum habet ontologicum, sc. dignitatem personae humanae, ratione et libera voluntate praeditae ideoque personali responsabilitate auctae.

2 – Pag. 5, lin. 27, ad pag. 6, lin. 35, deleatur totus textus (1 Pater), vel expungantur saltem linn. 28-29, pag. 5 (1 Pater).

R. – Approbatus est textus.

3 – Pag. 5, lin. 31, post «Deus» addatur «Creator»

R. – Additio non videtur necessaria.

I [n. 4, 7, 15]

II [n. 3, 7, 3-15]

suae mundum/universum vias- 4
 que communitatis humanae or- 5
 dinat, dirigit, gubernat.⁴ 6
 Deus autem huius/suae legis 6
 hominem participem red- 7
 dit, eam veluti quadam irradia- 8
 tione ipsi naturae humanae/im- 8
 primens, ut homo, providentia 9
 divina suaviter disponente, veri- 9
 tatem incommutabilem magis 10
 magisque cognoscere possit.⁵ 10
 [cf. p. 7, ln. 16-17] [cf. p. 7, ln. 18-21]

[cf. p. 8, ln. 11-18]

Dictamina vero huius legis di- 11
 vinae homo/semper percipit et 12
 agnoscit mediante conscientia 13
 sua; hoc autem ad ipsam perso- 14
 nae humanae/dignitatem perti- 14
 net. 15
 Quapropter tenetur quisque in 15

II ⁴ Cf. S. THOMAS, *Summa theologica*, I-II, q. 91, a. 1; q. 93, a. 1.

II ⁵ Cf. *Ibid.*, q. 93, a. 2.

III [C] 2) Pag. 7, linn. 1-17, textus brevior reddatur, cum agatur de notionibus generalibus [113: E/5458].

3) Pag. 7, linn. 5-18, textus sic sonet: "Deus autem divinae legis hominem participem reddit, largiendo irradiationem quandam tam veritatis quam libertatis, quibus omnis lex fundatur. Etenim lex et veritatem et personam liberam respicit. Unde dictamine legis divinae semper mediante libera conscientia percipiuntur, et hoc praecipue quando de lege revelata agitur, cum fides sit de non visis. Quapropter tenetur quisque in universa activitate sua conscientiam sequi fideliter quaerendo profundiorum veritatem, ut ad Deum qui est Veritas perveniat" (96 [E/5353]).

4) Pag. 7, linn. 6-8, deleantur verba "eam veluti quadam irradiatione ipsi naturae humanae imprimens", quia specialem theoriam participationem luminis divini reddunt (2 [E/5309]).

5) Pag. 7, lin. 7, ponatur analysis indolis religionis ex pag. 8, linn. 12-22 (112 [E/5457]).

6) Pag. 7, lin. 9, loco "veritatem incommutabilem" dicatur "quomodo in conformitate cum divina voluntate agere debeat", quia finis legis non est cognitio, sed actio recta (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

7) Pag. 7, lin. 10, post "possit" addatur "ac debeat" (60 [E/5377]).

[D] 8) Pag. 7, lin. 12, deleatur "semper", ut evitetur discussio problematis de extensione cognitionis legis naturalis (69 [E/5400], nomine 79 Patrum; 109 [E/5447]).

9) Pag. 7, lin. 12, deleto "semper" post "agnoscit" addatur "nonnisi" (50

III [n. 3, 5, 32 – 6, 3]

33 suae mundum universum vias-
34 que communitatis humanae or-
dinat,dirigit, gubernat.⁴

Huius suae legis
35 Deus hominem participem red-
dit, () ita

36 ut homo, providentia
divina suaviter disponente, veri-
37 tatem/incommutabilem magis
38 magisque agnoscere/possit.⁵ [C]
() Quapropter unusquisque offi-
6 cium/ideoque et ius habet verita-
2 tem in re religiosa/quaerendi ut
sibi, mediis adhibitis idoneis,
3 recta conscientiae iudicia
prudenter efformet.

[cf. p. 6, ln. 14-15] [D]

[cf. p. 6, ln. 16-18] [E]

IV [n. 3, 6, 34-40]

suae mundum universum vias- 35
que communitatis humanae or-
dinat, dirigit, gubernat.⁴

Huius suae legis
Deus hominem participem red- 36
dit, ita

ut homo, providentia 37
divina suaviter disponente, veri-
tatem incommutabilem magis 38
magisque agnoscere/possit.⁵
4 Quapropter unusquisque offi-
6 cium ideoque et ius habet verita-
5 tem in re religiosa quaerendi ut
39 sibi, mediis adhibitis idoneis,
6 recta et/vera conscientiae iudicia 40
prudenter efformet.

[cf. p. 7, ln. 6-7]

[cf. p. 7, ln. 7-8]

III, IV ⁴ Cf. S THOMAS, *Summa theologica*, I-II, q. 91, a. 1; q. 93, a. 1.

III, IV ⁵ Cf. *ibid.*, q. 93, a. 2.

[E/5358] nomine 20 Patrum).

10) Pag. 7, linn. 13-14, deletur "hoc autem ad ipsam personae humanae dignitatem pertinet", quia superfluum (17 [E/5327]).

[E] 11) Pag. 7, linn. 14-15, post "quisque" addatur "etiamsi ad explicitam Dei cognitionem non pervenerit" secundum Constitutionem "Lumen gentium" n. 16 (50 [E/5358; 117: E/5451]).

12) Pag. 7, lin.15, ante "conscientiam" addatur "propriam" (50 [E/5358]).

13) Pag. 7, lin. 15, post "conscientiam" addatur "recte formatam" (56 [E/5573]), vel "sibi recte efformandam" (60 [E/5377]).

IV 4 – Pag. 5, lin. 38, post «Quapropter» addatur «hac dignitate pollens» (4 Patres).

R. – Additio proposita textum oneraret.

5 – Pag. 6, lin. 2, post «quaerendi» addatur «vel magis magisque eandem veritatem cognoscendi». Ratio est quia catholicus non habet officium veritatem catholicam quaerendi, quia eam iam possidet.

R. – Additio non apparet necessaria. Ceterum cf. linn. 11 et 12 eiusdem paginae, ubi hoc sufficienter dicitur.

6 – Pag. 6, linn. 1-2, loco «veritatem... quaerendi» dicatur «habet hanc veritatem diligenter quaerendi» et in lin. 3 pro «recta» scribatur «vera» (1 Pater). Alius Pater rogat ut in lin. 3 scribatur «ad rectam conscientiae normam iudicia...».

R. – Accipitur in lin. 3 hoc modo: «recta et vera conscientiae...» agitur enim de formatione conscientiae.

I [n. 4, 7, 16-25]

16 b) (*Inquisitio veritatis*).
 17 Homo habet officium et
 ius quaerendi ve-
 ritatem.
 18 Veritatem /autem quaerere,
 19 eique iam inventae firmi-
 ter/adhaerere tenetur humano
 modo,
 libera scilicet
 20 inquisitione, atque
 assensu
 personali.
 21 Insuper/cum homo sit natura
 22 sua socialis, veritas quaeritur et
 23 invenitur per magisterium seu
 24 institutionem et per communica-
 tionem inter homines, /in qua
 25 alii aliis exponunt veritatem
 quam invenerunt vel se invenis-
 se iudicaverint.¹⁸

II [n. 3, 7, 15-29]

universa activitate sua conscien-
 tiam sequi fideliter, ut ad Deum, 16
 finem suum, perveniat. 17
 Ideo homo officium et 18
 ius quoque habet /ver- 19
 ritatem in re religiosa quaeren-
 di, ut sibi mediis adhibitis ido- 20
 neis certa conscientiae iudicia
 prudenter efformet. 21
 Veritas autem
 est humano
 modo 22
 inquirenda, libera scilicet
 inquisitione,/eique inventae firmi- 23
 ter est adhaerendum, assensu 24
 nempe personali.
 Insuper, cum homo/sit natura 25
 sua socialis, veritas quaeritur et 26
 invenitur per magisterium seu 27
 institutionem et/per communica-
 tionem atque dialogum, quibus 28
 alii aliis exponunt veritatem
 quam invenerunt/vel invenis- 29
 se putant, ut sese invicem

I ¹⁸ De dialogo seu colloquio circa veritates religiosas, cf. PAULUS VI, Litt. Encycl. *Ecclesiam suam*, 6 aug. 1964, Typis Polyglottis Vaticanis, 1964, pp. 35-45.

III [F] 14) Pag. 7, lin. 18 loco "et ius quoque" dicatur "erga Deum et ex consequente ius erga alios et societatem" (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

15) Pag. 7, lin. 19, post "veritatem" addatur "praesertim" (44 [E/5318], 61 [E/5578]).

16) Pag. 7, lin. 19, post "religiosa" addatur "discendi vel" (56 [E/5573]).

17) Pag. 7, lin. 19, indicetur quod sola cognitio veritatis revera perficit hominem (59 [E/5373]).

18) Pag. 7, lin. 20, post "idoneis" addatur "vera ac" (103 [E/5367]).

19) Pag. 7, lin. 21, post "efformet" addatur "ad illum finem assequendum" (94 [E/5382]).

[G] 20) Pag. 7, lin. 21, ante "Veritas" addatur "In nationibus acatholicis" (56 [E/5573]).

21) Pag. 7, linn. 21-22, loco "humano modo" dicatur "modo humanae naturae conformi" (45 [E/5352], 56 [57: E/5371]).

22) Pag. 7, lin. 22, post "modo" addatur "et sub influxu gratiae, si Deus illuminet mentem" (54 [E/5369]).

R/ 1) In textu recognito *magis* effertur quod homo est natura sua *socialis*.

Quam ob rem: a) pag. 6, lin. 5 additur: *eiusque naturae sociali proprio*; b) in lineis 29-31 nunc legitur: cum aliis in *re religiosa* communicet, *ipsam sui ipsius religionem modo communitario profiteatur*.

III [n. 3, 6, 4-10]

IV [n. 3, 6, 41 – 7, 3]

[cf. p. 5, ln. 38-p. 6, ln. 3] [F]

[cf. p. 6, ln. 38-40]

4	Veritas autem inquirenda est	8,9	Veritas autem inquirenda est	41
5	modo <i>dignitati humanae personae eiusque naturae sociali/proprio</i> , [G] libera scilicet inquisitione, () [cf. ln. 11-12] [H]	7	modo dignitati humanae personae/eiusque naturae sociali proprio, libera scilicet inquisitione, [cf. p. 7, ln. 4-5]	7
7	per/magisterium seu institutionem, per communicationem atque dialogum, quibus alii aliis exponunt veritatem quam invenerunt vel invenisse/putant, ut sese invicem	10	<i>ope</i> magisterii seu institutionis, communicationis atque dialogi, quibus alii aliis exponunt veritatem quam invenerunt vel invenisse putant, ut sese invicem	2 3

[H] 23) Pag. 7, lin. 23, loco "eique inventae" dicatur "prout cognoscitur", quia obtinetur tantum "quaedam" inventio veritatis (81 [E/5387]). [Cf. **R/ 2, litt. I**].

24) Pag. 7, linn. 23-24, deletur "assensu nempe personali", quia superfluum (17 [E/5327]).

IV 7 – Pag. 6, linn. 4-5, loco «modo dignitati personae humanae eiusque naturae sociali» dicatur: «modo naturae rationali hominis et necessario consequenti indoli sociali personae».

R. – Mutatio non accipitur, quia textum clariorem non reddit.

8 – Pag. 6, linn. 4-10, proponitur nova redactio valde abbreviata.

R. – Admitti nequit, quia affirmationes magni momenti supprimit.

9 – Pag. 6, linn. 4-35, proponitur novus textus, in quo, praeter mutationes minoris momenti, quaedam affirmationes magni momenti textus approbati expunguntur (1 Pater). Alius Pater vult ut linn. 4-10, pag. 6, deleantur.

R. – Admitti nequit, iuxta normas.

10 – Pag. 6, linn. 6-8, loco «per Magisterium seu institutionem, per communicationem atque dialogum» dicatur «*ope* etiam magisterii seu institutionis, communicationis atque dialogi».

R. – Accipitur, omisso tamen «etiam».

11 – Pag. 6, linn. 9-10: Unus Pater affirmat verba «vel invenisse putant» con-

I [n. 4, 7, 25-30]

II [n. 3, 7, 29-31]

[cf. ln. 20]

in veritate quaerenda adiuvent. 30
[cf. ln. 23-24]

26 Quae/omnia maxime valent de
27 veritatibus in re religiosa.
28 Quare ad debitam hominis li-
29 bertatem/religiosam pertinet ut
30 non impediatur in suis/persua-
sionibus de re religiosa in dialo-
go exponendis.

[cf. p. 8, ln. 11-18]

[cf. p. 7, ln. 11-17]

[cf. p. 8, ln. 18-21]

Sollemne ergo est principium 31

tradidere praecedentibus, et postulat additionem de illicite perturbationi fidei catholicam. Alius Pater vult ut haec verba deleantur.

R. – Verba impugnata sunt necessaria ad innuendam conditionem personalem. Additio non admittitur, quia sufficienter providetur in textu, sub n. 4.

III [I] 25) Pag. 7, linn. 25-30, post “personali” textus sic sonet: “sed etiam in dialogo cum aliis, sive per magisterium seu institutionem, sive per simplicem communicationem. Quae secunda exigentia fundatur in eadem dignitate personae humanae, quae est etiam socialis ex natura sua” (33 [E/5380]).

26) Pag. 7, linn. 24-26, textus ita mutetur: “Cum vero homo sit natura sua socialis, veritas quaeri et inveniri potest etiam per magisterium...” (81 [E/5387]).

27) Pag. 7, linn. 24-30, talia nequeunt dici a Concilio, cum homines sint peccatores et error nequeat eodem modo tractari ac veritas (40 [E/5351]).

28) Pag. 7, linn. 25-27, post “socialis” textus ita sonet: “Veritas transmittitur sive per magisterium in educatione sive per mutuam communicationem seu dialogum” (45 [E/5352]).

29) Pag. 7, lin. 27, ante “communicationem” addatur “multimodam” (57 [E/5371]).

30) Pag. 7, lin. 27: ne nimis efferatur dialogus in re religiosa (52 [E/5362]).

31) Pag. 7, linn. 27-30, loco “quibus... adiuvent” dicatur “Nam homo veritatem invertire non potest sine aliorum adiutorio”, ne certa veritatis cognitio et simplex cognitio aequiparari videantur (45 [E/5352]).

32) Pag. 7, lin. 29, deleatur “vel invenisse putant”, ut evitetur falsa interpretatio (17 [E/5327], 57 [E/5371]).

R 2) Pag. 6, lin. 11: loco “veritati inventae” nunc legitur *veritati cognitae*: hoc rogatum est ut indicetur quod veritas numquam potest complete inveniri; potest tamen magis magisque cognosci et ad hoc unusquisque eniti tenetur.

[K] 33) Pag. 7, lin. 31, deleatur “ergo”, quia verbum scholasticum (2 [E/5309]).

34) Pag. 7, linn. 31-33: hoc principium non fluit ex praecedentibus (cf. “ergo”) et est nimis generale (17 [E/5327], 113 [E/5458]).

35) Pag. 7, linn. 31-33: loco huius principii nimis generalis (nomine conscientiae culpae graves commissae sunt!) indicentur hic breviter limites mora-

III [n. 3, 6, 10-18]

IV [n. 3, 7, 4-8]

11	in veritate <i>inquirenda</i> /adiuvent;	12,13	in veritate inquirenda adiuvent;	4
	<i>veritati autem cognitae</i> firmiter	14	<i>veritati autem cognitae</i> firmiter	
12	adhaerendum est assensu ()		adhaerendum est assensu	5
	personali. [I]	15	personali.	
14	Dictamina vero () legis divi-	16	Dictamina vero legis divi-	6
15	nae homo () /percipit et agno-		nae homo percipit et agno-	
	scit mediante conscientia sua;		scit mediante conscientia sua;	7
16	() <i>quam</i> tenetur fideliter sequi	17	<i>quam</i> tenetur fideliter sequi	
17	in universa/sua activitate (), ut		in universa sua activitate, /ut	8
18	ad Deum, finem suum,/perve-	18	ad Deum, finem suum perve-	
	niat.		niat.	
	<i>Non est ergo cogendus ut</i> [K]	19,20	<i>Non est ergo cogendus ut</i>	

les et iuridici ex numero 4 (112 [E/5457]).

36) Pag. 7, lin. 31 ad pag. 8, lin. 8, textus ita mutetur "Solemne autem, uti supra (N. 2) iam declaravimus, est principium morale, quod dum vetat ne quis in re religiosa cogatur ad agendum contra suam conscientiam, similiter exigit ne quis impediatur; intra debitos limites, privatim et publice, in re religiosa iuxta suam conscientiam agere", ut appareat agi de unico principio (81 [E/5387]).

IV 12 – Pag. 6, lin. 11, post «adiuvent» addatur «demum humili acceptatione Revelationis a Deo factae».

R. – Additio non videtur necessaria. Cf. n. 1.

13 – Pag. 6, lin. 11, proponitur post «adiuvent» additio sat longa de momento magisterii.

R. – Sufficenter provisum tam in linn. 6 et 7 huius numeri, quam in integro n. 14.

14 – Pag. 6, lin. 11, loco «veritati autem cognitae» scribatur «cognitio autem tamquam veritatem».

R. – «Veritas» in textu sumitur quatenus cognitio ut vera a cognoscente reputatur.

15 – Pag. 6, lin. 12, post «personali» proponitur additio circa necessitatem acquirendi propriam conscientiam religiosam, praesertim pro pueris et iuvenibus.

R. – Sufficenter provisum in n. 8.

16 – Pag. 6, linn. 14-15: unus Pater movet difficultatem quoad veritatem dictorum, cum conscientia non sufficiat ad cognitionem veritatis.

R. – Integer numerus 3 considerandus est per modum unius; cf. pag. 6, lin. 4 et ss.

17 – Pag. 6, lin. 16: 4 Patres diversas formulas proponunt: «quam recte et prudenter formatam...» vel «tenetur, dummodo sit certa...» vel «quam, si certa sit», vel «quam tenetur recte efformare veritate ac legem diligenter inquirendo, eamque dein fideliter...».

R. – Additiones hae non videntur necessariae. Cf. pag. 6, linn. 3 et 11 s.

18 – Pag. 6, lin. 17, post «Deum» addatur «Creatorem et...».

R. – Additio non videtur necessaria.

19 – Pag. 6, lin. 19, ad pag. 7, lin. 10, proponitur nova redactio.

R. – Admitti nequit, iuxta normas. Quoad finem Status providetur infra nn. 6 et 7.

20 – Pag. 6, linn. 18-21, deleantur integrae phrases «Non est... agat. Sed ... religiosa», cum sint repetitiones dictorum in pag. 4, linn. 25-30 (17 Patres). Deleatur phrasis «Sed ... religiosa», cum limites hic non memorentur (1 Pater).

I [n. 4, 7, 30]

[cf. p. 8, ln. 21-27]

[cf. p. 8, ln. 28-29]

II [n. 3, 7, 31 – 8, 9]

morale, quod/vetat, ne quis in re 32
religiosa cogatur ad agendum 33
contra suam conscientiam.⁶

Nostris autem diebus, aucto 8
sensu dignitatis humanae per- 2
sonalis et civilis, exigitur insu- 3
per ne quis in societate humana, 4
ulla vi adhibita vel a singulis ho- 5
minibus vel a coetibus/sociali- 6
bus aut a potestate publica, im- 7
pediatur/quominus privatim et 8
publice agat in re religiosa iuxta 9
suam conscientiam, intra videli-
cet/debitos limites. 8
Quae quidem exigentia est ra-
tioni prorsus consentanea et ho-
mine digna. 9

II ⁶ Quoad historiam huius quaestionis cf. J. LECLER, S. I., *Histoire de la tolérance religieuse au siècle de la Réforme*, Paris, Aubier, Edition Montaigne, 1955, tom. II, fere passim.

R. – Expunctio nequit admitti, quia linn. 18-21 sunt conclusio praecedentium. Ad limites quod attinet, cf. n. 7.

III [K*] 37) Pag. 7, lin. 33, post “suam” addatur “rectam” (103 [E/5367]) vel “rectam et veram” (56 [E/5573]).

Ad notam 6, pag. 21, duae observationes relate ad historiam adiungi possent: a) In sic dicta “Repubblica Christiana” medio-aevali, quae Ecclesiam et Statum in uno Corpore Christiano amplectebatur, vix cogitari potuit libertas religiosa hodierno sensu concepta. Nam haec libertas praesupponit societatem liberam a societate medioaevali omnino diversam. Similiter in praefato Corpore Christiano conceptus libertatis conscientiae a theologis scholasticis exculpta vix potuit plene ad effectum perducere. b) Quodsi Ecclesia saeculo elapso pluries libertatem religiosam reprobavit, eius documenta respiciebant libertatem indifferentismi et extremi cuiusdam individualismi, qui tam veritatem revelatam quam etiam normas obiectivas, cui conscientiae oboedire oportet, repudiabat. Hanc Ecclesiae iudiciorum indolem Rev. mus Episcopus De Smedt iam in prima sua Relatione declaravit. Cf. etiam P. Bläser, *Freiheit im Verständnis der Schrift*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, tom. IV (1960), col. 328-331; R. Hoffmann, *Gewissensfreiheit*, ibid. tom. IV (1960), col. 870-873; J. B. Hirschmann, *Parität*, ibid. tom. VII (1963), col. 103-105; A. Hartmann, *Toleranz und christlicher Glaube*, Frankfurt/Main 1955 (13 [E/5323] nomine 150 Patrum ex Germania).

[L] 38) Pag. 8, linn. 1-2, deleatur phrasis “Nostris autem... et civilis”, quia veritas sequentium non pendet ab hodierno sensu aucto dignitatis humanae (17 [E/5327]).

39) Pag. 8, linn. 1-9: textus est repetitio inutilis praecedentium et dictorum pag. 6, linn. 1-8 (56 [E/5573]).

40) Pag. 8, linn. 1-9, deleatur totum incisum, cum incerta, periculosa, non clara contineat (2 [E/5309]).

41) Pag. 8, linn. 1-9: hic falso agitur de iure agendi iuxta propriam con-

III [n. 3, 6, 18-21]

IV [n. 3, 7, 8-10]

[K*]

19 contra/suam conscientiam agat.⁶ 21,22 contra/suam conscientiam agat.⁶ 9
 Sed neque [L] Sed neque

20 pedien**dus** est, quominus () im- pediens est, quominus im- 10
 iuxta iuxta
 21 suam conscientiam *loperetur*, 23 suam conscientiam operetur,
praesertim in re religiosa. praesertim in re religiosa.
 () [M]

III, IV ⁶ Quoad historiam huius quaestionis cf. J. LECLER, S. I., *Histoire de la tolérance religieuse au siècle de la Réforme*, Paris, Aubier, Edition Montaigne, 1955, tom. II, fere passim.

scientiam, quasi esset fundamentum libertatis religiosae, cum revera dictamen conscientiae tantum titulum secundarium constituat (cf. Alloc. Pii XII, A.A.S., 1955, 679) (119 [113: E/5458]).

42) Pag. 8, lin. 2, loco "et civilis" dicatur "tam individualis quam socialis" (109 [E/5447]).

43) Pag. 8, lin. 3, post "ulla vi" addatur "vel coactione" (61 [E/5578]).

44) Pag. 8, linn. 3-4, post "vi" addatur "vel coactione" (44 [E/5318]).

45) Pag. 8, lin. 7, deleatur "videlicet", cum sic sonet ac si conscientia idem esset ac limites (50 [E/5358], nomine 20 Patrum) et substituatür verbo "tamen" (103 [E/5367]).

46) Pag. 8, linn. 7-8, deleatur "intra videlicet debitos limites", quia hic superflua; vel saltem loco "videlicet", dicatur "autem" vel "vero" (104 [E/5365]).

47) Pag. 8, linn. 8 et 25, loco "debitos limites" dicatur "debitos, scilicet normis iuris naturalis et moralitatis conformes, limites", ut normae obiectivae limitationis exprimentur (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

[M] 48) Pag. 8, linn. 8-9, deleatur phrasıs, "Quae... digna", quia superflua (17 [E/5327]).

IV 21 – Pag. 6, lin. 19, post «conscientiam» addatur «unquam» (12 Patres); post «agat» adiungatur «in re religiosa» (1 Pater).

R. – Textus sufficienter clarus videtur.

22 – Pag. 6, lin. 19, post «agat» addatur «Immo, ad ius civile positivum libertatis religiosae quod attinet»..

R. – Admitti nequit, quia notionem libertatis religiosae restringit ad ius civile positivum. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

23 – Pag. 6, lin. 20, post «conscientiam» addatur «dummodo recta sit» (1 Pater); dicatur potius de praescriptis conscientiae (2 Patres).

R. – Non pertinet ad alios de rectitudine conscientiae alicuius iudicare. Mutatio in «praescripta conscientiae» non est necessaria.

I [n. 4, 7, 31 – 8, 4]

II [n. 3, 8, 10-20]

31 *c) (Indoles religionis).*
 32 Ex ipsa religionis indole, exerci-
 tium
 eius consistit primario
 33 in actibus interioribus prorsus
 34 voluntariis atque liberis, quibus
 35 homo sese ad Deum directe/or-
 dinat, eo quidem animo ut suam
 8 necessitudinem ad Deum agnoscat
 2 et debita oboedientia ad-
 haereat voluntati divinae.
 3 Actus autem/religionis interio-
 res sua ipsorum indole, quae
 4 cum natura sociali hominis

Etenim natura socialis perso- 10
 nae humanae/necessario sese 11
 exhibet in rebus quoque ad reli-
 gionem pertinentibus. 12

Exerci-
 tium namque religionis, ex ipsa 13
 eius indole, consistit primario 14
 in actibus internis prorsus 15
 voluntariis et liberis, /quibus 15
 homo sese ad Deum directe ordi- 16
 nat, /eo nempe animo, ut suam 16
 necessitudinem ad/Deum agnoscat 17
 et debita oboedientia ad- 18
 haereat/voluntati divinae. 18
 Sed praeterea ipsa socialis/hominis 19
 natura exigit, ut ho- 19
 mo internos religionis actus so- 20

III [N] 49) Pag. 8, linn. 10-18, deleta prima phrasi, “Etenim... pertinentibus” dicatur “Quamvis enim exercitium religionis, ex ipsa eius indole, consistat primario... voluntati divinae, ipsa tamen socialis...” (81 [E/5387]).

50) Pag. 8, linn. 10-25, textus ita mutetur, ut vitetur distinctio inter internum et manifestationem externam, quorum prior esset primarius, altera “praeterea”. Ratio: de natura sociali hominis magis positive loquendum est (33 [E/5380]).

51) Pag. 8, linn. 10-26: totum incisum ad mentem Schematis 13 (N. 13-16) emendetur. Ut omnes aspectus dignitatis hominis efferantur, dicatur: 1) Persona est aliquid sacrum, quod includit autonomiam, tendentiam ad verum et bonum etc. 2) Aspectus socialis est pars constitutiva dignitatis hominis, qui est capax relationis structuralis cum aliis personis (33 [E/5380]).

52) Pag. 8, lin. 10 ad pag. 9, lin. 8: haec nequeunt ex essentia hominis et religionis deduci, sed tantum ex luce revelationis innotescunt (2 [E/5309]).

[O] 53) Pag. 8, linn. 12-22: haec analysis maximi momenti antepnatur affirmationi libertatis religiosae (112 [E/5457]).

54) Pag. 8, lin. 14, deleatur “prorsus”, quia interni actus non sunt prorsus liberi, cum subsint directioni legis divinae et humanae (56 [E/5573]).

[P] 55) Pag. 8, lin. 20, loco “manifestat” dicatur “manifestare possit”, aut “permittitur”, quia non est exigentia ut de facto et semper manifestet (94 [E/5382], 103 [E/5367]).

III [n. 3, 6, 22-29]

IV [n. 3, 7, 10-15]

[N]

22	[O]	Exerci-	Exerci-	
		tium namque religionis, ex ipsa	tium namque religionis, ex ipsa	11
23		eius indole./consistit primario	eius indole, consistit <i>imprimis</i>	12
		in actibus internis prorsus	in actibus internis / ()	
24		voluntariis et liberis, quibus	voluntariis et liberis, quibus	
25		homo sese ad/Deum directe ordi-	homo sese ad Deum directe ordi-	
26		nat: () <i>huiusmodi actus/a po-</i>	nat: /huiusmodi actus a po-	13
		<i>testate mere humana nec impe-</i>	<i>testate mere humana nec impe-</i>	
27		<i>rari nec /prohiberi possunt.</i> ⁷	<i>rari nec prohiberi/possunt.</i> ⁷	14
	() [P]	Ipsa autem socia-	Ipsa autem socia-	
28		lis/hominis natura exigit ut ho-	lis hominis natura exigit ut ho-	
29		mo internos religionis actus ex-	mo internos/religionis actus ex-	15

III, IV ⁷ Cf. S. THOMAS, *Summa theologica*, I-II, q. 91, a. 4 c: «De his potest homo legem ferre de quibus potest iudicare. Iudicium autem hominis esse non potest de interioribus actibus, qui latent, sed solum de exterioribus actibus, qui apparent»; cf. II-II, q. 104, a. 5 c: «In his quae pertinent ad interiorem motum voluntatis, homo non tenetur homini oboedire sed solum Deo». Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S. 55 (1963), p. 270: «Sed quoniam omnes homines in naturali dignitate sunt inter se pares, tum nemo valet alium ad aliquid intimis animi sensibus efficiendum cogere; quod quidem unus Deus potest, utpote qui unus arcana pectoris concilia scrutetur ac iudicet». Cf. PAULUS VI, *Nuntius Radiophonicus*, 22 decembris 1964: A.A.S., 57 (1965), p. 181.

56) Pag. 8, linn. 20-22, post “socialiter” dicatur “manifestet, ad ipsos ponendos ab aliis adiuvetur atque cum aliis communicet” (57 [E/5371]).

57) Pag. 8, linn. 21-22, deleatur “quibus in societate cum aliis communicet” (104 [E/5365]).

IV 24 – Pag. 6, lin. 23, loco «primario» legatur «*imprimis*» (1 Pater); deleatur in eadem linea «*prorsus*» (1 Pater).

R. – Admittuntur ambo proposita.

25 – Pag. 6, lin. 25, pro «Deum» scribatur «Numen supremum» vel «aliquam doctrinam tanquam veritatem apprehensam».

R. – Non videtur necessaria mutatio. Ceterum prima expressio proposita iam invenitur in pag. 7, lin. 31.

26 – Pag. 6, lin. 26, loco «mere humana» dicatur «mere iuridica» vel «praesertim iuridica».

R. – Consulto adhibentur verba «mere humana», ne praeiudicetur quaestio disputata circa potestatem Ecclesiae imperandi actus internos.

27 – Pag. 6, lin. 27, post «autem» addatur «corporalis et» (4 Patres).

R. – Additio non apparet necessaria. Textus non affirmat manifestationem externam tantum ex natura sociali profluere.

28 – Pag. 6, linn. 27-28, loco «Ipsa ... exigit» dicatur «Naturae autem sociali hominis congruit ut homo...» (186 Patres).

R. – Propositio non servat substantiam textus.

I [n. 4, 8, 4-17]

II [n. 3, 8, 20-26]

5 cohaeret, in actus/exterioribus
prodeunt.

cialiter manifestat, seu actibus
externis, quibus in societate 21
cum aliis commu-
nicet. 22

6 Exinde sequitur quod homo ius
7 habet, ut in sua religione publice
8 exercenda immunis sit a coerci-
tione sive legali/sive sociali.
[cf. n. 4, p. 7, ln. 4-8]

Iniuria ergo homini

fit, si quis internam
cuiusque libertatem in re reli- 23
giosa agnoscat/quidem at simul 24
ei deneget liberum in socie-
tate religionis exercitium debi- 25
tos limites non/excedens. 26

9 *d) (conscientia humana).*
10 Suprema humanae vitae norma
11 est lex divina, quae est/aeterna,
absoluta, obiectiva, universalis.
12 Homo/autem legi divinae ob-
13 temperare tantummodo/potest,
secundum quod illam sui ipsius
14 conscientiae dictamine percipit.
15 Neque finem suum/ultimum
consequi potest, nisi certa con-
16 scientiae iudicia, mediis adhibi-
17 tis idoneis, sibi prudenter effor-

[cf. p. 7, ln. 1-2]

III [Q] [Cf. litt. [G] R/ 1 b)].

[R] 58) Pag. 8, linn. 25-26, "debitos limites non excedens" habet sensum nimis generalem (56 [E/5573]); deleatur, quia repetitio inutilis (50 [E/5358]).

IV 29 – Pag. 6, lin. 29, loco «manifestet» dicatur «manifestari possit» (1 Patres) vel scribatur «exprimat».

R. – Scribitur «*exprimat*».

30 – Pag. 6, lin. 29: Unus Pater rogat ut post «manifestet» addatur «dummodo veritati obiectivae respondeant», et asserit haereticos errores latere in textu approbato.

R. – Admitti nequit, quia non est conformis cum criteriis in n. 7 admissis circa limitationem libertatis religiosae. Circa qualificationem additam, dicendum est eam non esse fundatam. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

31 – Pag. 6, lin. 30, loco «ipsam suiipsius» scribatur simplicius ac brevius «*suam*» (3 Patres).

R. – Accipitur, quia verbum propositum magis accuratum est et vitat periculum falsae interpretationis.

32 – Pag. 6, linn. 32-35, phrasis ita mutetur: «Convenit ergo ut Status liberum in societate religionis exercitium agnoscat, vero ordine publico firmiter servato».

III [n. 3, 6, 29-35]

IV [n. 3, 7, 15-19]

terne manifestet, ()

29,30 terne exprimat,

30 cum aliis/in re religiosa commu-
31 nicet, ipsam sui ipsius religio-
nem modo communitario profi-
teatur. [Q]

31 cum aliis in re religiosa commu-
nicet,/suam religionem modo communitario profi-
teatur. 16

32 Iniuria ergo humanae perso-
33 nae et ipsi ordini/hominibus a
Deo statuto fit, si () homini

32 Iniuria ergo humanae perso-
nae et ipsi ordini hominibus a
Deo statuto fit, si homini 17
18

34 denegetur liberum in socie-
35 tate religionis exercitium, vero
ordine publico servato. [R]

34 denegetur liberum in socie-
33 tate religionis exercitium,/iusto 19
35 ordine publico servato.

[cf. p. 5, ln. 28-31]

[cf. p. 6, ln. 31-33]

R. – Propositio non admittitur, quia textum debilitat, «ius» expungit et libertatem religiosam ad solum Statum refert, quod est insufficiens.

33 – Pag. 6, lin. 34, post «societate» addatur «civili».

R. – Additio non est necessaria, quia contextus clarus est.

34 – Pag. 6, lin. 34, ante «denegatur» addatur «verum ordinem publicum servanti», delete in lin. 35 «vero ... servato».

R. – Emendatio non videtur textum clariorem reddere.

35 – Pag. 6, lin. 35, loco «vero ordine publico servato» dicatur: a) «iusto ordine servato» (2 Patres) vel «vero ordine naturali servato» (1 Pater); b) «bono communi servato» (4 Patres) vel post «servato» addatur «et ratione habita exigentiarum veri boni communis» (1 Pater); c) «moralis ordine communique omnium utilitate servatis» (5 Patres).

R. – Ad a) Accipitur «iusto ordine publico servato». Ad b) Bonum commune ut criterium adhibetur, quando agitur de iuribus promovendis; quando vero de limitationibus agitur, tunc criterium est ordo publicus, nam secus restrictiones plus aequo multiplicari possent et modo quidem arbitrario. Ad c) Propositio est nimis indeterminata et periculosa. Ad sensum vero de ipsa ratio habetur in verbis nunc infra immediate sequentibus. Cf. etiam ea quae in n. 7 dicuntur.

I [n. 4, 8, 17-33]

met et his dictaminibus fideliter/oboediat.

18 Inde sequitur principium morale absolutum, quod vetat, ne
19 quis in re religiosa/cogatur ad
20 agendum contra suam conscientiam.¹⁹

21 Hisce autem nostris diebus, aucto sensu dignitatis humanae, personalis et civilis, aliud
22 insuper exigitur, ne scilicet
23 quis in societate humana impediatur, maxime a potestate publica, quominus agat in re
24 religiosa/secundum suam conscientiam, salvo ordine publico, qui partem essentialem
25 totius boni communis constituit.

26 Quae quidem exigentia est/prorsus rationi consentanea et homine digna.²⁰

30 e) (*Moderatio civitatis*).

31 Actus religiosi, quibus homines privatim et publice
32 sese/ad Deum ex intima sententia personali ordinant,
33 temporalem et terrestrem rerum ordinem

II [n. 3, 8, 27-30]

[cf. p. 7, ln. 31-33]

[cf. p. 8, ln. 1-8]

[cf. p. 9, ln. 9-13]

[cf. p. 8, ln. 8-9]

Praeterea actus religiosi, quibus homines/privatim et publice, sese ad Deum ex animi/sententia ordinant, natura sua terrestrem et/temporalem rerum ordinem	27 28 29 30
--	----------------------

I ¹⁹ Perdurante aevo post Reformationem, eo usque tandem pervenit communis hominum sensus, ut agnoscat, neminem esse a potestate publica cogendum, ut agat contra conscientiam, neminemve esse propter conscientiam puniendum; cf. J. LECLER, S. I., *Histoire de la tolérance religieuse au siècle de la Réforme*, Paris, Aubier, Editions Montaigne, 1955, tom. II, *ferè passim*. Nova tamen nostris temporibus exorta est quaestio, utrum homo quavis vi prohibeatur, quin agat in societate civili iuxta conscientiam.

I ²⁰ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) p. 289: «Quin et illud accedit quod mutuae rerum publicarum rationes ad libertatis normam sunt ordinandae». Cf. *ibid.*, pp. 266, 297.

IV 36 – Pag. 7, linn. 3-10, omnia deleantur. Ratio: ex dictis sequi videtur, quod Status non possit impedire actus religiosos verum ordinem publicum perturbantes, vel possit discernere, qualis sit vera religio (8 Patres).

R. – De limitibus libertatis religiosae iam immediate supra aliquid dictum est et postea, fusiore quidem modo, in n. 7 dicitur. De agnitione religionis ex parte societatis civilis dissertis verbis agitur in n. 6, pag. 9, linn. 20-25. Porro necessaria est paragraphus ad tutandam libertatem ipsius catholicae Ecclesiae. 37 – Pag. 7, linn. 3-10, proponitur novus textus (1 Pater); textus approbatus recognoscatur, ne sensus et valor transcendentiae personae humanae enerventur (1 Pater).

III [n. 3, 7, 3-6]

IV [n. 3, 7, 20-22]

[cf. p. 6, ln. 18-19]

[cf. p. 7, ln. 8-9]

[cf. p. 6, ln. 19-20]

[cf. p. 7, ln. 9-10]

7	Praeterea actus religiosi, qui-	36-38	Praeterea actus religiosi, qui-	20
4	bus homines/privatim et publice,		bus homines privatim et publice,	
5	sese ad Deum ex animi/senten-		sese/ad Deum ex animi senten-	21
	tia ordinant, natura	39	tia ordinant, natura	
6	sua terrestrem et/temporalem		sua terrestrem et temporalem	22
	rerum ordinem		rerum ordinem	

R. – Textus novus propositus valde differt a textu schematis, tamen quoad nonnulla eorum, quae proponuntur, in emendationibus de quibus infra, saltem ad sensum, providetur.

38 – Pag. 7, lin. 3, pro «quibus» legatur «quatenus ope eorum».

R. – Distinctio, quae introducenda proponitur, difficulter in concretis adiunctis in praxim deducitur, immo et periculosa videtur pro ipsa Ecclesiae Libertate.

39 – Pag. 7, lin. 5, post «ordinant» addatur «in quibusdam».

R. – Dicitur «natura sua ... transcendent», quia aliter vix dici possent actus religiosi.

	I [n. 4, 8, 34 – 9, 1]		II [n. 3, 8, 30-38]
34	transcundunt.		transcundunt.
35	Ideo in his actibus ponendis		Competentia vero
36	homo non subest potestati civili, cuius competentia ob ipsum eius finem		potestatis civilis ob ipsum eius/finem proprium, qui exactius his diebus perspicitur atque describitur secundum exigentias/dignitatis personae eiusque iura, ad ordinem/terrestrem et temporalem eo consilio restringitur, ²¹ et cuius/potestas legifera solummodo ad actus exteriores/extenditur. ²²
37	ad ordinem terrestrem et temporalem eo consilio restringitur, ²¹ et cuius/potestas legifera solummodo ad actus exteriores/extenditur. ²²		ut personae humanae expeditiore libertate ad finem suum ultimum secundum conscientiam suam tendere possint.
			31
			32
			33
			34
			35
			36
			37
			38

I²¹, II⁷ Cf. LEO XIII, Epist. Encycl. *Cum multa*, 8 dec. 1882, ASS 15 (1898) pp. 242-43: «Igitur oportet rem sacram remque civilem, quae sunt genere naturaque distincta, etiam opinione iudicioque discernere. Nam hoc genus de rebus civilibus, quantumvis in honestum et grave, si spectetur in se, vitae huius, quae in terris degitur, fines nequaquam praetergreditur. Contra vero religio, nata Deo et ad Deum referens omnia, altius se pandit coelumque contingit... Quapropter religionem et quidquid est singulari quodam vinculo cum religione colligatum, rectum est superioris ordinis ducere». Traditionem iteravit Pius XI, Litt. Encycl. *Non abbiamo bisogno*, 29 iunii 1931, AAS 23 (1931) p. 303: «La Chiesa di Gesù Cristo non ha mai contestato i diritti e i doveri dello Stato circa l'educazione dei cittadini e Noi stessi li abbiamo ricordati e proclamati nella recente Nostra Lettera Enciclica sulla educazione cristiana della gioventù; diritti e doveri incontestabili finché rimangono nei confini delle competenze proprie dello Stato; competenze che sono alla loro volta chiaramente fissate dalle finalità dello Stato; finalità certamente non soltanto corporee e materiali, ma di per se stesse necessariamente contenute nei limiti del naturale, del terreno, del temporaneo».

I²², II⁷ Cf. S. THOMAS, *Summa theologiae*, I-II, q. 91, a. 4 c: «De his potest homo legem ferre de quibus potest iudicare. Iudicium autem hominis esse non potest de interioribus actibus, qui latent, sed solum de exterioribus actibus, qui apparent»; cf. II-II, q. 104, a. 5 c: «In his quae pertinent ad interiorem motum voluntatis, homo non tenetur homini oboedire sed solum Deo». Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963, AAS 55 (1963) p. 270: «Sed quoniam omnes homines in naturali dignitate sunt inter se pares, tum nemo valet alium ad aliquid intimis animi sensibus efficiendum cogere; quod quidem unus Deus potest, utpote qui unus arcana pectoris consilia scrutetur ac indicet».

III [S] 59) Pag. 8, lin. 27, ad pag. 9, lin. 13, omnia omittantur aut transferantur ad Partem III, cum pertineant ad doctrinam Revelationis (81 [E/5387]).

60) Pag. 8, lin. 27, ad pag. 9, lin. 7: melius describantur munera generalia auctoritatis civilis et relationes eius ad vitam religiosam (6 [E/5313], nomine 32 Patrum), quia Status iudicium Ecclesiae suum facit, si religionem catholicam ut principium suarum ordinationum legalium statuit (37 [E/5350], 49 [E/5357]).

61) Pag. 8, lin. 27, ad pag. 9, lin. 13, totus textus supprimatur, quia quaestio de competentia Status aliter solvenda est et non simpliciter verum est actus religiosos per se transcendere ordinem temporalem (81 [E/5387], 113 [E/5458]), [E/5327], aut textus quoad substantiam transferatur in Partem III (81 [E/5387]). Proponitur novus textus (113 [E/5458]).

62) Pag. 8, lin. 27, ad pag. 9, lin. 14, textus substituitur verbis «Quapropter, cum haec omnium excellentissima personae humanae dignitas Boni communis principem partem constituat, Sancta Vaticana Synodus potestates civiles, a Deo ordinatas ad bonum personae humanae servandum, enixe hortatur ut ipsam custodiant, protegant atque foveant, nihil unquam prosequendo quod dignitati personae humanae, ab ipso Deo creatae atque redemptae, contradicat».

III [n. 3, 7, 6]

IV [n. 3, 7, 22]

transcendunt. [S]
(.). [T]

transcendunt.

Ratio: doctrina traditionalis catholica servanda (103 [E/5367]).

63) Pag. 8, lin. 27, ad pag. 9, lin. 13, textus supprimatur vel emendetur, quia vita religiosa propter valorem suum moralem et socialem et quatenus etiam ad ordinem temporalem pertinet, potestati civili interest. Cf. Enc. Leonis XIII *Immortale Dei*: A.S.S., 18, p. 64 (94 [E/5382]).

64) Pag. 8, linn. 28-29, loco "ex animi sententia" dicatur, "ex conscientiae dicamine" (104 [E/5365]).

[T] 65) Pag. 8, lin. 30, ad pag. 9, lin. 8: cavendum est ab absolutis affirmationibus circa limites potestatis civilis, propter periculum falsae interpretationis (14 [E/5324]).

66) Pag. 8, linn. 34-36: partim falsa dicuntur. Ratio: si civitas ex catholicis constituitur, rectores tenentur eos regere attenta vera fide quam profitentur et in qua summum eorum bonum consistit (70 [E/5402]).

67) Pag. 8, linn. 35-36, loco "ex concilio restringitur" dicatur "pertinet" (51 [E/5360]).

68) Pag. 8, lin. 36, deleatur Nota 7, cum textus citati S. Thomae non videantur esse ad rem (50 [E/5358], 94 [E/5382]).

I [n. 4, 9, 1-10]

Potestas ergo publica, quae de
2 interioribus actibus religiosis
3 nequit iudicare, nequit pariter
4 publicum religionis exerci-
5 tium/coercere aut impedire, sal-
vis tamen exigentiis/ordinis pu-
blici.

Libertas debet homini agno-
6 sci/quam maxima fieri potest ac
7 non restringenda/est nisi in-
quantum est necessarium.²³

8 Ipsa omnino limites suos exce-
dit, si in regimen
9 animorum aut in cura anima-
rum sese quo-
10 vis/modo immisceat.²⁴

II [n. 3, 8, 38 – 9, 3]

Potestas igitur civilis

9

[cf. p. 10, ln. 10-13]

limites suos exce-
dere dicenda est, si/in ea, quae 2
ipsam ordinationem hominis
ad/Deum respiciunt, sese 3
immisceat.

I ²³ Sic redditur aliis verbis nota regula iuris canonici, ex iure romano quoad sensum de-
prompta, «Odia restringi et favores convenit ampliari». Cf. V. BARTOCETTI, *De reguli iuris
canonici* (Angelo Belardetti Editore, Roma 1955), p. 73.

I ²⁴ Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Sapientiae christianae*, 10 ianuarii 1890, ASS 22 (1889-90)
p. 396 «Dubitari vero salva fide non potest, istiusmodi regimen animorum Ecclesiae esse
assignatum uni, nihil ut in eo sit politicae potestati loci: non enim Caesari, sed Petro cla-
ves regni caelorum Iesus Christus commendavit».

III [U] 69) Pag. 8, lin. 38, ad pag. 9, lin. 3, tota phrasis supprimatur, quia am-
bigua et falsae interpretationi obnoxia (29 [E/5340]).

70) Pag. 9, linn. 1-8: falso affirmatur potestatem civilem ad res huius saeculi
restringi. Ratio: Potestas civilis, cum a Deo sit, cultum Deo exhibere debet et
favere religioni (3 [E/5310]).

[V] 71) Pag. 9, lin. 2, loco “quae ipsam ordinationem”, dicatur: “quae rectam
ipsam conscientiae ordinationem” (47 [E/5355]).

72) Pag. 9, lin. 2, post “ordinationem” addatur “ut talem” (94 [E/5382]).

73) Pag. 9, linn. 2-3, loco “in ea ... sese immisceat” dicatur *a)* quod pote-
stas civilis, instaurando illum ordinem terrestrem qui personis permittat
finem suum ultimum attingere, debet rationem habere libertatis religiosae
personarum (112 [E/5457]); *b)* “ullo modo impediatur vel dirigatur” (109
[E/5447]). [Cf. pag. seq. [V*] R/ 3]

IV 40 – Pag. 7, lin. 7, post verbum «Potestas» deleatur «igitur».

R. – Hoc fieri nequit, quia quae sequuntur praecedentia supponunt.

41 – Pag. 7, linn. 8-10, plura vota proponuntur: *a)* Expungatur incisum, nam in
quibusdam circumstantiis falsa esse potest (1 Pater). *b)* Post verbum «civilis»
(lin. 7) addatur «cuius est finis proprius bonum commune temporale tueri, reli-
giosam civium vitam agnoscere et ei favere debet, sed limites» (1 Pater) vel di-
catur «limites suos excedere dicenda est, si ea, quae natura sua terrestrem et
temporalem rerum ordinem transcendunt, dirigat, quamvis ad cultum publi-
cum erga Deum obstringatur», ceteris a lin. 3 ad 6 omissis (1 Pater). *c)* In linn.
8-10 scribatur «... si in ea, quae in re religiosa terrestrem et temporalem rerum
ordinem transcendunt, se immisceat» (1 Pater). *d)* Ibidem scribatur «si actus
religiosos quatenus natura sua terrestrem et temporalem rerum ordinem tran-

III [n. 3, 7, 7-10]

IV [n. 3, 7, 22-25]

7	Potestas igitur civilis [U]	40,41	Potestas igitur civilis, <i>cuius finis proprius est bonum commune temporale curare, religiosam quidem civium vitam agnoscere eique favere debet, sed</i>	23 24
8	limites suos excedere dicenda est, si () ea, quae	8	limites suos excedere/dicenda est, si <i>actus religiosos</i>	25
9	<i>natura sua terrestrem/et temporalem rerum ordinem transcendunt,</i>	9	<i>dirigere vel impedire praesumat.</i>	
10	<i>/vel impediatur vel dirigat. [V]</i>	42-44		

scendunt, vel regere vel impedire praesumat» (1 Pater). *e*) Dicatur «si illos actus vel impediatur vel dirigat» (1 Pater). *f*) In lin. 10, scribatur «... vel coacte dirigat vel imperet» (1 Pater) aut «vel imponat» aut «vel regat» (1 Pater); alius Pater proponit «indebite vel impediatur vel dirigat»; alius rogat ut scribatur «tamquam sua propria competentia tractat»; 234 Patres proponunt ut scribatur «vel impediatur vel indebite dirigat».

R. – Ad *a*) Phrasis expungi nequit, quia eius substantia necessaria est ut iura quoque Ecclesiae protegantur. Emendabitur tamen: cf. infra. Ad *b*) Accipitur prima propositio fere ad litteram, quia bene innuit positivam responsabilitatem potestatis civilis ad rem religiosam quod attinet. Et sic quoque secundae ad sensum satisficit. Ad *c*) Non accipitur, quia repetit eadem verba phrasis immediate anterioris, quia verbum «immisceat» parum determinatum est. Ad *d*), *e*) et *f*): scribitur nunc in lin. 8 «si actus religiosos dirigere vel impedire praesumat».

Phrasis ergo sic mutatur: «Potestas igitur civilis, *cuius finis proprius est bonum commune temporale curare, religiosam quidem civium vitam agnoscere eique favere debet, sed* limites suos excedere dicenda est *si actus religiosos dirigere vel impedire praesumat*». Et sic simul et accuratius providetur, in quantum est possibile, diversis suggestionibus horum Patrum.

42 – Pag. 7, lin. 10, post «dirigat» addatur: «ea vero, quae multum conferunt ad ordinandam societatem et vivificandas humanas activitates civium, adiuvaré et promoveré debet».

R. – Provisum in n. 41.

43 – Pag. 7, lin. 10, post «dirigat» addatur: «...dummodo bonum commune non laedant».

R. – De bono communi ut criterio limitationis iam supra dictum est. Insuper;

I [n. 5, 9, 11]

II [n. 3-4, 9, 3-14]

[cf. p. 8, ln. 23-27]

Neque ideo/ullo modo e natura- 4
 li sua dignitate excidere dicenda 5
 est, si suas erga communitatem 6
 partes/agat, sese ad res huius 7
 saeculi restringendo,/atque ita 8
 personam humanam agnoscat 9
 eique/inserviat. 10
 Dignitas ergo personae huma- 11
 nae exigit, ne/quis impediatur, 12
 etiam a potestate publica,/quo- 13
 minus in re religiosa tum priva-
 tum/publice agat, intra de-
 bitos limites, iuxta suam/con-
 scientiam.

11 5.

4. [G]

14

[*Limites libertatis religiosae*].[*Limites libertatis religiosae*].

de limitibus agitur in extenso in n. 7, quod, ut patet, pro schemate valet, quin sit necessarium eadem ubique reassumere.

44 – Pag. 7, lin. 10, fiat additio, secundum formulam propositam, de possibilitate agnitionis religionis catholicae ex parte potestatis civilis, tanquam principii suarum ordinationum legalium.

R. – De hac re sufficienter agitur in n. 6, pag. 9, linn. 20-25.

II [G] III. 9) Consequentiae practicae incisi *b*) numeri 5, pag. 9, transferatur in finem numeri 13, pag. 17 (L-5, 10 [E/4981]).

[G] IV. 15) In numero 5, pag. 9, linn. 14-15 [*omittatur*] (L-5, 6 [E/4733 C]).

[G] V. 9) In numero 5, pag. 9, [*addatur*] aliquid de normis christianis vel saltem de normis iuris naturalis communiter admissis (L-5, 22 [E/4913]).

[G] VI. 15) Proponitur novus textus pro numero 5, pag. 9 (L-5, 9 [E/4981]).

16) In numero 5, pag. 9, linn. 12-15, distinguatur inter ius et eius exercitium externum: non ius, sed eius exercitium limitatur (L-5, 25 [E/4794]).

17) In numero 5, pag. 9, efferatur auctoritatem civilem debere munire normis iuridicis exigentias ordinis moralis ac boni communis (L-5, 26 [E/4794]).

18) In numero 5, explicite dicatur libertatem religiosam esse elementum essentielle boni communis et quidem magni momenti (L-5, 8 [E/4981]).

19) In numero 5 exponatur conceptus ordinis publici secundum ius canonicum (L-5, 82 [28: E/4914]).

[G] VII. 22) In inciso *b*) numeri 5, pag. 9, adhiberi deberet conceptus traditionalis “boni communis”, non vero conceptus “ordinis publici”, qui est vagus et abusibus obnoxius (L-5, 3 [E/4621], 7 [E/4827], 13 [E/4777], 14 [E/4733 WO], 17 [E/4961], 19 [E/4917], 22 [E/4913], 23 [E/4963], 24 [E/4937]); dicta in linn. 29-38 non correspondent doctrina traditionali (L-5, 26 [E/4794]).

R/ N. 5: Textus emendatus totus, exceptis quibusdam emendationibus minoribus a Patribus propositis, in numerum 4 textus reemendati assumptus est.

III [V*] 74) Pag. 9, linn. 2-8, loco “in ea ... eique inserviat” dicatur “veritatem religiosam et cultum divinum determinare vult, sed nullo modo limites suos ex-

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

(). [V*]

[X]

[Y]

[cf. n. 7] [A]

[cf. n. 7]

[cf. p. 10, ln. 6]

[cf. p. 9, ln. 14]

cedere dicenda est, si personae humanae tum privatim tum publice ad suum finem ultimum qui est Deus libere perveniendum intervenit et communitates religiosas, salvo ordine publico, agnoscit et adiuvat" (96 [E/5353]).

R/ 3) Pag. 7, in lin. 10 loco "sese inmiscet" nunc legitur: *vel impediatur vel dirigatur*: mutatio facta est, petitione aliquorum Patrum, ut clarius dicatur potestatem civilem e sua competentia evadere si praesumat impedire vel dirigere actus religiosos qui natura sua ipsum ordinem temporalem ac terrestrem transcendunt.

[X] 75) Pag. 9, lin. 8: transferantur hic dicta in Numerum 5, pag. 11, linn. 3-20, hoc modo: "Regimen vero libertatis religiosae non impedit ... agnoscatur et observetur", ut specialis illa agnitio tamquam exceptio appareat (50 [E/5358]).

[Y] 76) Pag. 9, linn. 9-13, totum deleatur, cum nihil novi afferat (104 [E/5365]).

77) Pag. 9, lin. 12, deleatur "intra debitos limites", quia paulo supra iam dictum ([45 E/5352], 50 [E/5358]).

78) Pag. 9, linn. 12-13, loco "iuxta suam conscientiam" dicatur "iuxta rectum dictamen propriae conscientiae" (17 [E/5327]).

[A] *Numerus 4. Animadv. in genere:*

1) Textus valde abbrevietur et in Partem I (i. e. Declarationem) inseratur (2 [E/5309]).

2) Efferatur auctoritatem civilem debere munire normis iuridicis exigentias ordinis moralis et boni communis (17 [E/5327]).

3) Laudandum est quod in textu reemendato conceptus boni communis substituitur conceptu ordinis publici. Clarius vero in lucem ponatur, quod ordo publicus debet esse ordo iustus, moralis (moralitas publica) et tranquillus (pax publica) (48 [E/5356]).

4) Clarius indicetur limites libertatis religiosae non posse consistere contra ius naturae; secus Declaratio fieret instrumentum tyrannidis (99 [E/5408], cf. etiam 41 [E/5374]).

5) Limites libertatis religiosae non debent sub respectu ordinis publici signari, quia hic non est principium aliquod absolutum (34 [E/5345]).

I [n. 5, 9, 12-23]

- 12 a) (*Norma moralis*).
 13 Ius ad libertatem/in re religiosa
 14 exercetur in societate huma-
 15 na./ideoque quibus-
 16 dam normis limitantibus ob-
 noxium est.
 Quarum prima est principium
 morale.
- responsabilitatis per-
 sonalis erga alios.
- 17 Etenim in iuribus suis exercen-
 18 dis unusquisque
 19 debet rationem habere
 20 iurium aliarum personarum
 21 suorumque officiorum erga
 alios, quibuscum est
 ei agendum secundum iusti-
 tiam/et humanitatem.
- 22 b) (*Norma iuridica*).
 23 Societas civilis ius/habet sese

II [n. 4, 9, 15-28]

- a) (*Norma moralis*). 15
 Ius ad libertatem/in re religiosa 16
 exercetur in societate huma- 17
 na./ideoque eius usus quibus- 18
 dam normis moderantibus ob-
 noxium est. 19
 Quarum prima est principium 19
 legis moralis observandae. 20
 In vita/autem sociali eminet 20
 principium responsabilitatis per- 21
 sonalis et socialis. 21
 Etenim in iuribus/suis exercen- 22
 dis singuli homines coetusque 22
 sociales debent rationem habere 23
 et iurium aliorum 24
 et suorum officiorum erga 24
 alios; cum omnibus enim 25
 secundum iusti- 25
 tiam et humanitatem agendum 26
 est. 26
- b) (*Norma iuridica*). 27
 Societas civilis ius/habet sese 28

III [B] *In specie:*

1) Sub littera a) (pag. 9, linn. 15 ss.) exponatur, quod libertatem religiosam limitat per se primo veritas obiectiva; sub littera b) ponatur “Norma moralis” (ex pag. 9, linn. 15-26) (25 [E/5336]).

2) Pag. 9, lin. 15, post “Ius” addatur “tamen”, ut melius appareat concatenatio idearum (50 [E/5358]).

3) Pag. 9, linn. 15-16, loco “Ius ad libertatem religiosam” dicatur “Libertas religiosa”, ad evitandam tautologiam (95 [E/5359], 105 [E/5528]), vel “Exercitium libertatis in re religiosa fit ...” (103 [E/5367]).

4) Pag. 9, linn. 15-26, textus melius redigatur, ut clarius appareat non posse existere iura obiectiva agendi contra legem moralem naturalem (seu ius faciendi malum), sed existere posse necessitudinem tolerandi malum, quo plenius admittatur ius primum ad libertatem religiosam omnium civium (32 [E/5343], nomine 32 Patrum).

5) Pag. 9, lin. 15, ad pag 10, lin. 13: addatur, quod norma iuridica debeat respondere normae morali et esse iusta et utilis (32 [E/5343]).

[C] 6) Pag. 9, linn. 18-19, deleatur: “Quarum prima ... observandae”, quia superflua (50 [E/5358]).

7) Pag. 9, linn. 21-22, loco “in iuribus suis exercendis” dicatur “in exercitio libertatis religiosae” (103 [E/5367], 105 [E/5528]).

[D] 8) Pag. 9, lin. 19, post “vita” addatur “enim” (50 [E/5358]).

9) Pag. 9, lin. 21, post “socialis” loco “Etenim in iuribus” dicatur “In iuribus nempe” (50 [E/5358]).

[E] 10) Pag. 9, lin. 23, post “habere” addatur “et legis divinae” (56 [E/5573]).

[F] 11) Pag. 9, linn. 27-33, textus ita mutetur: “Societas humana (i. e. non tantum Status aut societates temporales, sed etiam e. gr. Ecclesia) ius habet se-

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[cf. p. 10, ln. 7-9] [B]

[cf. p. 9, ln. 14-16]

[C]

[cf. p. 10, ln. 10-12] [D]

[cf. p. 9, ln. 17-18]

[cf. p. 10, ln. 12-18] [E]

[cf. p. 9, ln. 18-21]

[cf. p. 10, ln. 19-21] [F]

[p. 9, ln. 22-23]

se protegendi contra abusus, qui forsitan sub titulo libertatis in rebus religionis oriri sibi que in damnum cedere possint". Pertinet praecipue ad potestatem civilem huiusmodi protectionem praestare, non tamen modo arbitrario vel ope s. d. liberae discretionis magistratus, sed secundum accurate stabilitas normas iuridicas, quas necessitates iusti ordinis publici postulant" (27 [E/5338]).

12) Pag. 9, lin. 27, ad pag. 10, lin. 13, limites melius circumscribantur, a) ita ut loco notionis ordinis publici adhibeatur notio boni communis, ad quod obtinendum cives iustitia legali tenentur (113 [E/5458]), b) ita ut appareat libertatem non posse praedicari de religione, in qua fundamenta moralis non sunt salva (89 [E/5419], 127 [E/5437]), nec ius conceptum ita esse intelligendum, ut Status non habeat ius et officium sese protegendi contra eos, qui bonum commune unitatis religiosae dirumpere conantur (127 [E/5437]).

13) Pag. 9, lin. 27, ad pag. 10, lin. 13, textus ita ordinetur et mutetur: "Illud societatis bonum, quod est ordo publicus, requirit sufficientis pacis publicae curam, debitam custodiam publicae moralitatis, et pacificam compositionem atque efficacem aequalium iurium tutelam pro omnibus civibus. Quod quidem bonum est universae societati adeo necessarium, ut actus publici, qui grave damnus ei inferant, sint prorsus reprimendi. Societas civilis ergo ius et officium habet sese protegendi contra abusus qui haberi possint invocato titulo libertatis religiosae. Pertinet praecipue ad potestatem civilem huiusmodi protectionem praestare, non tamen modo arbitrario, sed secundum normas iuridicas, quas necessitates ordinis publici postulant. Ceterum servanda est nota regula iuris ex qua libertas debet quam maxime homini agnoscere nec restringenda est nisi quando et prout est necessarium" (51 [E/5360]).

14) Pag. 9, lin. 27, ad pag. 10, lin. 13, textus ita scribatur: "*Potestas autem civilis bonum ipsum civitatis commune servare intendens, ius habet protegendi societatem contra abusus qui, sub specie libertatis religiosae, haberi possint. Hoc vero non arbitrario modo facere potest, sed secundum normas iuridicas*

I [n. 5, 9, 23-33]

24 protegendi contra abusus, qui
25 perpetrari possint adducto ti-
tulo libertatis religiosae.

26 Pertinet praecipuae ad pote-
27 states publicas huiusmodi pro-
tectionem praestare, non tamen
28 normas/iuridicas, quae consti-
29 tuuntur exigentiis ordinis/pu-
blici.

30 Qui ordo publicus est illa
31 pars essentialis boni communis,
quae committitur potestati pu-
blicae,

32 ut praecipue vi coerciti-
va legis/protegetur.

33 Exercitium religionis in so-
cietate
a coercitiva interventione sta-

II [n. 4, 9, 28 – 10, 7]

29 protegendi contra abusus, qui
haberi /possint, invocato ti-
tulo libertatis religiosae.

30 Pertinet praecipuae ad pote-
31 statem civilem huiusmodi pro-
tectionem praestare, non tamen
32 normas/iuridicas, sed secundum
33 normas iuridicas, /quas

necessitates ordinis pu-
blici postulant.

34 Illud autem societatis bonum,
35 quod est ordo/publicus, requirit
36 sufficientem pacis publicae/cu-
ram, debitam custodiam publi-
cae moralitatis, et pacificam

10 compositionem atque efficacem
2 aequalium iurium tutelam pro
3 omnibus/civibus.

4 Quod quidem bonum est uni-
5 versae/societati adeo necessa-
rium, ut actus, qui grave/dam-
num ei inferant, sint reprimen-
di.

6 Exercitium ergo religionis in so-
7 cietate legitime non/potest pro-
hiberi coercitiva interventione po-

ante statutas, et secundum quod ordo publicus postulet. *Qui ordo publicus est illa pars essentialis boni communis quae* requirit sufficientem pacis publicae curam, debitam custodiam publicae moralitatis, et pacificam iurium tutelam pro omnibus civibus" (103 [E/5367]).

15) Pag. 9, lin. 27, ad pag. 10, lin. 13: Norma iuridica hic severior et strictior esse debet quam normae, quae interventionem Status regunt in aliis ordinibus vitae socialis (48 [E/5356]).

16) Pag. 9, linn. 28-29, ordo verborum sic mutetur: "qui invocata titulo libertatis religiosae haberi possint", claritatis causa (81 [E/5387]).

17) Pag. 9, lin. 29, loco "invocato titulo" dicatur "praetextu" vel post "titulo" addatur "seu praetextu", claritatis gratia (50 [E/5358]).

III [G] 18) Pag. 9, lin. 32, post "secundum" addatur "iustas" (56 [E/5573]).

19) Pag. 9, lin. 33, loco "ordinis publici" dicatur "boni communi", quia finis naturalis societatis civilis est totum bonum commune civium et non tantum eius pars, scil. ordo publicus, et divulgatio erroris est contra bonum commune (14 [E/5324], 94 [E/5382]).

20) Pag. 9, lin. 33, post "quas" addatur "iura aliorum et", post "publico" addatur "iuxta bonum commune societatis", quia sola notio ordinis publici est nimis vaga et abusui obnoxia et quia a magisterio Summorum Pontificum adhibetur conceptus boni communis (105 [E/5528], [94: E/5382]).

[H] 21) Pag. 9, linn. 34-35, concrete determinetur sensus termini ordinis publici (47 [E/5355]).

22) Pag. 10, lin. 2, deleatur "aequalium", quia iustitia non postulat, ut detur idem omnibus (17 [E/5327]), et quia in Statu catholico cives diversarum con-

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[cf. p. 10, ln. 21-27] [G]

[cf. p. 9, ln. 23-26]

[cf. p. 10, ln. 27-33] [H]

[cf. p. 9, ln. 26-30]

[cf. p. 10, ln. 33-37]

[cf. p. 9, ln. 30-31]

[I]

fessionum non eadem iura ac catholici possident (56 [E/5573]).

[I] 23) Pag. 10, linn. 5-10, deleatur phrasis "Exercitium ergo ... laedat aliorum", cum conducatur ad indifferentismum (40 [E/5351], 94 [E/5382]).

24) Pag. 10, lin. 6, deleatur "non", et lin. 8, loco "nisi ... aliorum" dicatur "si et in quantum contingat vel pacem perturbari publicam vel publicam violari moralitatem vel iura laedi aliorum", propter formam magis directam et accuratam (50 [E/5358]).

25) Pag. 10, lin. 8, post "nisi" addatur "secundum sanum sensus communis iudicium", ut vitetur abusus ex parte Status (109 [E/5447]).

26) Pag. 10, lin. 8, post "pacem" addatur "veram" vel "veri nominis", quia caute loquendum est (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

27) Pag. 10, linn.8-9, deleatur "vel perturbet pacem publicam" aut dicatur "vel perturbet publice ordinem naturae humanae a Deo insitum" aut "vel perturbet legitimam et naturalem pacem publicam" vel similiter, quia falsus tranquillus ordo rerum praedicatione Evangelii legitime mutandus est (19 [E/5329], tres Patres).

28) Pag. 10, linn. 9-10, deleantur dicta de publica moralitate et de iuribus aliorum, quia offensio fidei catholicae per publicam diffusionem alterius religionis in Statu catholico tangit publicam eius moralitatem et laedit iura catholicorum, qui ius habent, ut eorum religio non exponatur periculo (70 [E/5402]).

29) Pag. 10, lin. 10, post "aliorum" addatur, "de facto vere et non ficte", propter abusus ex parte Status religioni hostilis (12 [E/5322]).

30) Pag. 10, lin. 10 post "aliorum" addatur "vel noceat graviter et manifeste necessario progressui oeconomico et sociali ipsius communitatis" (69 [E/5400], nomine 36 Patrum).

31) Pag. 10, lin. 10, post "aliorum" addatur "vel legem divinam" (56 [E/5573]).

I [n. 5-6, 9, 33 – 10, 3]

34 tus immune esse/debet, nisi
 35 quando exercitium religionis gra-
 36 viter noceat ordini publico sive
 37 per perturbationem pacis publi-
 38 cae, sive per violationem mor-
 alitatis publicae sive per laesio-
 nem iurium/civilium aliorum.
 [cf. p. 9, ln. 5-7]

II [n. 4-5, 10, 8-16]

testatis civilis nisi 8
 vel
 perturbet pacem publi-
 cam, vel publicam violet mor- 9
 ralitatem vel iura/laedat 10
 aliorum.
 Ceterum servanda est regula/iu- 11
 ris ex qua libertas debet quam
 maxime homini agnosci nec re- 12
 stringenda est nisi quando/et 13
 prout est necessarium.⁸

III. *Consequentiae practicae*

10 6.

[*Cura libertatis religiosae*].

5. [H]

[*Cura libertatis religiosae*].

2 Inviolabilia hominis iura tueri
 praecipuum
 3 est cuiusvis/potestatis publicae
 officium. [cf. nota 15]

Inviolabilia/hominis iura tueri 15
 ac promovere est praecipuum 16
 cuiusvis potestatis civilis
 officium.⁹

II ⁸ Sic redditur aliis verbis nota regula iuris canonici, ex iure romano quoad sensum de-
 prompta, «Odia restringi et favores convenit ampliari». Cf. V. BARTOCETTI, *De regulis iuris
 canonici* (Angelo Belardetti Editore, Roma 1955), p. 73.

II ⁹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S. 55 (1963),
 pp. 273-274: «Verum cum nostra haec aetate commune bonum maxime in humanae per-
 sonae servatis iuribus et officiis consistere putetur, tum praecipue in eo sint oportet cu-
 ratorum rei publicae partes, ut hinc iura agnoscantur, colantur, inter se componantur,
 defendantur, provehantur, illinc suis quisque officiis facilius fungi possit. Etenim “inviol-
 abilia iura tueri, hominum propria, atque curare, ut facilius quisque suis muneribus de-
 fungatur, hoc cuiusvis publicae potestatis officium est praecipuum”. Cf. PIUS XII, *Nuntius
 radiophonicus*, 1 iunii 1941: A.A.S. 33 (1941), p. 200.

II [H] IV. 16) Totus numerus 6, pag. 10 [omittatur] (L-6, 6 [E/4961], 17
 [E/4960], 18 [E/4916]).

17) In numero 6, pag. 10, linn. 13-18 [omittantur] et redeatur ad textum
 priorem (L-6, 4 [E/4623]).

18) In numero 6, pag. 10, linn. 22-27 [omittantur] (L-6, 31 [E/4794]).

[H] VI. 20) In numero 6, pag. 10, haec veritas efferatur: Nedom religio civi-
 tati noceat, e contrario ei quam maxime inservit (L-6, 33 [E/5005]).

[H] VII. 23) In primo inciso numeri 6, pag. 10, non consideratur, quod Sta-
 tus tueri debet tantum iustam civium libertatem, quod in populis catholicis ae-
 qualitas iuridica omnium religionum non est iusta et quod in populis unius re-
 ligionis catholicae potestas publica prohibere tenetur publica vi propagationem
 ac publicum cultum Protestantismi (L-6, 32 [E/4914]).

R/ N. 6: Totus textus emendatus, paucis ulterioribus emendationibus factis,
 in numerum 5 textus reemendati transiit. Addita tamen est, iuxta petitiones
 plurium Patrum, affirmatio attentis circumstantiis historicis legitimam esse
 posse agnitionem specialem unius communitatis religiosae (ultimum incisum
 numeri 5 textus reemendati). Praeterea prima sententia numeri 9 textus emen-

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[cf. p. 10, ln. 37-41] [K]

[cf. p. 9, ln. 31-34]

[cf. n. 6] [A]

[cf. n. 6]

[cf. p. 9, ln. 1]

[cf. p. 8, ln. 25]

[cf. p. 9, ln. 6-8] [B]

[cf. p. 8, ln. 33-34]

dati translata est, iuxta propositum aliquorum Patrum, in numerum 5 textus reemendati (in secundo inciso), cum hic in contextu congruo collocetur.

III [K] 32) Pag. 10, lin. 13, post “necessarium” addatur “Quae regula iuris in ipso iure naturae fundatur” (53 [E/5363]).

In nota 8, pag. 22, omittatur citatio opusculi Bartoccetti, quia regula, de qua agitur, notissima est [17: E/5327].

33) Pag.10, lin. 13, addatur novum incisum his verbis: “De quibusdam aliis limitibus libertatis religiosae, qui titulo particulari fideles catholicos respiciunt, v. gr. in prole educanda vel in formanda conscientia authentice christiana, infra breviter sermo fiet” (95 [E/5359], tres Patres).

[A] *Numerus 5. Animadv. in genere:*

Addatur affirmatio contra Statum indifferentem vel saecularem in re religiosa (129 [E/5434]).

[B] *In particulari:*

1) Pag. 10, linn. 14-16, textus mutetur et compleatur, ut sic sonet: “Ad praecipuum potestatis civilis officium essentialiter pertinet inviolabilia hominis iu-

I [n. 6, 10, 3-19]

4 Debet igitur potestas publica, per
5 iustas leges, efficaciter suscipere
6 tutelam curamque libertatis
7 religiosae/omnium civium.
8 Itemque a potestate publica/pro-
9 videndum est, ne civium aequalitas
10 in ordinatione iuridica
11 laedatur propter rationes
12 religiosas.
13 Ex quibus sequitur nefas esse
14 potestati publicae, per vim vel
15 metum
16 civibus imponere/professionem
17 aut reiectionem cuiusvis
18 religionis. [cf. p. 12, ln. 15-18]

14 Eo magis contra voluntatem Dei
15 et contra sacra personae et familiae
16 gentium iura agitur,
17 quando vis
18 adhibeatur ad religionem ipsam
19 delendam vel cohibendam sive
20 in toto genere/humano sive in
21 aliqua regione sive in determinato
22 coetu religioso.
23 Immo vero huic Sacrae /Sy-

II [n. 5, 10, 16 – 11, 1]

Debet igitur potestas civilis per 17
iustas leges efficaciter suscipere 18
tutelam curamque libertatis/religiosae omnium civium. 19
Eidem providendum est, ne civium aequalitas 20
iuridica unquam/laedatur propter rationes 21
religiosas.
Hinc sequitur nefas esse 22
potestati publicae, per vim vel 23
metum aut alia iniusta media/civibus imponere professionem 24
aut reiectionem cuiusvis 25
religionis, vel impedire, quominus 26
quisquam communitatem 27
religiosam aut/ingrediatur aut
relinquat.
Eo magis contra voluntatem Dei 28
et contra sacra personae et familiae 29
gentium iura agitur, 30
quando vis quocumque modo 31
adhibeatur ad religionem ipsam 32
delendam vel cohibendam sive 33
in toto genere/humano sive in aliqua regione sive in determinato 33
coetu religioso.
Huic Vaticanae Sy- 11

ra tueri ac promovere”, et addatur mentio curae ut cives proprias obligationes rite adimpleant (113 [E/5458], cf. 94 [E/5382]).

2) Pag. 10, linn. 15-16, loco “est praecipuum cuiusvis potestatis civilis officium” dicatur “est e praecipuis ... officii” (50 [E/5358], nomine 21 Patrum) aut “ad praecipuum ... officium pertinet” (112 [E/5457]) aut “... essentialiter pertinet” (94 [E/5382]).

III [C] 3) Pag. 10, linn. 16-17, loco “Debet igitur ... efficaciter” dicatur “Attamen civili potestati proprie pertinet per iustas leges aliaque apta media efficaciter” (51 [E/5360]).

[D] 4) Pag. 10, linn. 19-20, loco “civium. Eidem providendum est” dicatur “civium et providere” (51 [E/5360]).

5) Pag. 10, lin. 20, loco “aequalitas iuridica” dicatur “legitima iura” (105 [E/5528]).

6) Pag. 10, linn. 20-21 deleantur verba “ne civium aequalitas ... religiosas” (94 [E/5382], cf. 3 [E/5310]), Ratio: Haec verba contradicunt privilegii Ecclesiae Catholicae in Conventione Lateranensi concessis (3 [E/5310]).

7) Pag. 10, lin. 20, loco “aequalitas” dicatur “positio” (17 [E/5327], cf. 56 [E/5573]).

8) Pag. 10, lin. 21, post verbum “propter” dicatur “solas” (103 [E/5367], nomine duorum Patrum, 105 [E/5528]).

9) Pag. 10, lin. 21, post “rationes” dicatur “formaliter” vel “specificae” (94 [E/5382]).

10) Pag. 10, lin. 21, addatur post “religiosas” “apertas aut occultas” (73 [E/5404]).

11) Pag. 10, lin. 21, vel alibi in hoc numero addatur: “Cura libertatis religio-

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[cf. p. 9, ln. 8-11] [C]

[cf. p. 8, ln. 34-36]

[cf. p. 9, ln. 28-31] [D]

[cf. p. 9, ln. 3-6]

[cf. p. 9, ln. 32-37] [E]

[cf. p. 9, ln. 7-10]

[cf. p. 9, ln. 37-p. 10 ln. 5] [F]

[cf. p. 9, ln. 10-13]

[G]

sae non implicat potestatem civilem se habere areligiosam vel indifferentem, neque illam eximit officio et conformandi dispositiones et instituta cum lege naturali sive morali sive religiosa eandemque legem positive aptisque modis promovendi" (22 [E/5332]).

12) Pag. 10, lin. 21, addatur "potestati civili non licere discriminationem civilem ob causas religiosas adhibere, e. gr. iuris ad laborem, educationem, proprietatem, actionem sociale, caritativam (32 [E/5343], nomine omnium Patrum Poloniae).

[E] 13) Pag. 10, lin. 23, deleantur verba "aut alia iniusta media" (56 [E/5573]).

14) Pag. 10, lin. 24, post "media" addatur "exercitium libertatis religiosae impedire sive personarum sive familiarum" (51 [E/5360]).

15) Pag. 10, lin. 25, post verbum "cuiusvis" dicatur "honestae" (103 [E/5367], nomine duorum Patrum).

[F] 16) Pag. 10, linn. 29-30, loco "quocumque modo" dicatur "vel quaecumque coactio" (61 [E/5578]).

17) Pag. 10, lin. 30, loco "ipsam" dicatur "quamlibet" (94 [E/5382], 113 [E/5458]).

18) Pag. 10, lin. 33, post "determinato" addatur "hominum" (113 [E/5458]).

[G] 19) Pag. 11, linn. 1-20, proponitur alia redactio: "Quamvis ad potestatem civilem de veracitate cuiusvis religionis discernere non pertineat, cum tamen homines rite exculi ad veram religionem certe cognoscendam pervenire valeant, potestas civilis ut veram quamdam religionem agnoscere potest et publice profiteri; quo vero in casu et alias religiones permittere debet, quin eas cives

I [n. 6, 10, 19-27]

20 nodo in votis est, ut ius per-
sonae humanae/ad libertatem
21 religiosam in omnibus per or-
bem/terrarum civitatibus agno-
22 scatur et efficaci tutela iuridi-
ca muniatur.²⁵

23 Quo magis enim socie-
tas civilis propitias suppeditat
24 condiciones/ad veritatem divul-
25 gendam vitamque religiosam/fo-
vendam, eo magis ipsa fruetur
26 bonis, quae/undequaue prove-
27 niunt ex fidelitate hominum/er-
ga Deum Eiusque sanctam vo-
luntatem.²⁶

II [n. 5, 11, 1-12]

nodo in votis est, ut ius/per- 2
sonae humanae ad libertatem 3
religiosam in/omnibus per or- 4
bem terrarum civitatibus agno- 5
scatur, efficaci tutela iuridi- 6
ca muniatur et aptis/mediis 7
consulatur ut cives revera ipsa 8
religionis/iura exercere eius- 9
demque officia adimpleri va- 10
leant. 11
Ceterum, quo magis socie- 12
tas civilis propitias suppeditabit
condiciones ad
vitam religiosam fo-
vendam, eo magis ipsa fruetur
bonis,/quae undequaue prove-
niunt ex fidelitate hominum er-
ga Deum Eiusque sanctam vo-
luntatem.¹⁰

I ²⁵ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: AAS 55 (1963) pp. 295-296, ubi, quibusdam defectibus non obstantibus, commendatur Professio Universalis Iurium Humanorum, die 10 dec. 1948 a Foederatarum Nationum Coetu Generali rata habita: «Nihilominus Professionem eandem habendam esse censemus quemdam quasi gradum atque aditum ad iuridicalem politicamque ordinationem constituendam omnium populorum, qui in mundo sunt. Siquidem ea universis prorsus hominibus solemniter agnoscitur humanae dignitas personae, atque iura cuius homini asseruntur veritatem libere quaerendi, honestatis sequendi normas, iustitiae officia usurpandi, vitam exigendi homine dignam, alia deinceps cum hisce coniuncta».

I ²⁶, II ¹⁰ Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Immortale Dei*, 1 nov. 1885: A.S.S. 18 (1885), p. 161: «Immortale Dei miserenti opus, quod est Ecclesia, quamquam per se et natura sua salutem spectat animorum adipiscendamque in caelis felicitatis, tamen in ipso etiam rerum mortalium genere tot ac tantas ultro parit utilitates, ut plures maioresque non posset, si in primis et maxime esset ad tuendam huius vitae, quae in terris agitur, prosperitatem institutum». Quod quidem thema, e S. Augustino derivatum, saepe saepius evolere solebat Leo XIII.

iuxta rectam conscientiam sequi et debita mensura propagare prohibeantur" (47 [E/5355]).

III [G*] 20) Pag. 11, lin. 1, loco "in votis" dicatur "in firmis votis" (12 [E/5322]).

21) Pag. 11, lin. 1, post "ut" addatur "cooperantibus omnibus hominibus bonae voluntatis" (51 [E/5360]).

22) Pag. 11, linn. 1-2, loco "ius personae humanae ad libertatem religiosam" dicatur "libertas personae humanae in re religiosa". Ratio: necessitas distinctionis inter "ius ad libertatem", libertatem ipsam, ordinationem iuridicam (103 [E/5367] nomine duorum Patrum).

23) Pag. 11, lin. 2, loco "liberatem religiosam" dicatur "religionem colendam" ad evitandam tautologiam (95 [E/5359], nomine trium Patrum).

[H] 24) Pag. 11, linn. 7-20, omittantur, quia male intellegi possunt (2 [E/5309]).

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[G*]

[cf. p. 9, ln. 11-17] [H]

[cf. p. 8, ln. 36-40]

25) Pag. 11, lin. 8 post “condiciones” addatur “ad veritatem divulgandam et” (44 [E/5318], cf. 61 [E/5578]).

26) Pag. 11, lin. 8, loco “ad vitam” dicatur “ad sanam vitam” (94 [E/5382], 112 [E/5457]) aut “ad sanam et rectam vitam” (113 [E/5458]).

27) Pag. 11, linn. 8-9, post “religiosam” addatur “debito modo” (109 [E/5447]).

28) Pag. 11, lin. 9, post “bonis” addatur “iustitiae et pacis” (112 [E/5457]).

29) Pag. 11, lin. 12, post “voluntatem” addatur “Cum vero sensus libertatis religiosae saepe obnubiletur humanis passionibus, curandum est, ut homines, praesertim invenes, educantur in familia, in scholis et generatim in societate civili ad hunc sensum efformandum, colendum et exercendum. Monet insuper Synodus Vaticana ut homines bonae voluntatis non tantum se custodiant ab erroribus virorum illorum qui specie oeconomica decepti vel inordinato amore propriae stirpis et culturae libertatem aliorum hominum impetunt, sed etiam ceteros homines doceant bonum libertatis amare et custodire in sua integritate” (21 [E/5334]).

I [n. 6, 10, 27]

II [n. 5, 11, 13-20]

Hoc vero libertatis religiosae	13
regimen non/impedit, quominus,	14
attentis populorum circumstantiis historicis, uni communitati religiosae specialis	15
agnitio in iuridica civitatis ordinatione tribuatur; eo tamen pacto, ut simul/omnibus civibus et	17
communitatibus religiosis/ius	18
ad libertatem in re religiosa	19
agnoscatur et/observetur.	20

III [I] 30) Pag. 11, linn. 13-20, omittatur totum incisum, quia innititur circumstantiis historicis quae mutari possunt (53 [E/5363], cf. 58 [E/5372], 117 [E/5451]), quia talis agnitio unius religionis in praxi periculum discriminatio- nis aliorum civium secumfert (18 [E/5328], 23 [E/5331], cf. 69 [E/5400], nomine 14 Patrum; 50 [E/5358], nomine 21 Patrum) et quia talis agnitio religionis non christianae noceret catholicis (18 [E/5328], cf. 23 [E/5331], 58 [E/5372], 120 [E/5448]).

31) Pag. 11, linn. 13-20, proponitur nova redactio: "... impedit, quominus ali- quibus aut etiam uni communitati religiosae in iuridica quoque civitatis ordi- natione, specialis positiva agnitio civilis tribuatur necnon favores et respectiva subsidia assignentur, suadentibus id peculiaribus rationibus quas huiusmodi communitates religiosae etiam in vita civitatis reapse adimplent, eo tamen pac- to, ut simul exclusa sit quaevis limitatio libertatis religiosae aliarum communi- tatum pariter ac discriminatio erga earum membra in iuribus communibus fruendis" (27 [E/5338]).

32) Pag. 11, linn. 13-20, incisum novo textu suppleatur quia verba textus in- nuere videntur formam regiminis neutri Status meliorem esse quam regimen agnoscens speciatim Ecclesiam Catholicam (15 [E/5325]).

33) Pag. 11, linn. 13-20, mutetur textus, quia non sufficit ad salvandas con- ventiones inter S. Sedem et plures Status (3 [E/5310]), quia non satis extollitur doctrina traditionalis circa ius Status sese declarandi "confessionalem" (52 [E/5362]).

34) Pag. 11, linn. 13-20, mutetur textus, quia unitas catholica est summum bonum in populis catholicis quod totis legitimis viribus defendendum est. Er- roris propagatio non potest eodem iure ac unica recta doctrina gaudere et ab auctoritate civili, absque individuorum coactione, impedi potest [E/5374].

35) Pag. 11, linn. 13-20, non obscuro modo, sicut fit, sed directe et aperte do- ceatur ius et officium status catholici favendi verae religioni (56 [E/5573], cf. 14 [E/5324], 105 [E/5528]).

36) Pag. 11, linn. 13-17, locutio negativa "non impedit" et locutio restrictiva "eo tamen pacto" etc. affirmationibus clarioribus supplendae sunt (14 [E/5324], cf. 105 [E/5528]).

III [n. 3, 7, 10]

IV [n. 3, 7, 25]

[cf. p. 9, ln. 20-25] [I]

[cf. p. 8, ln. 41-p. 9 ln. 2]

37) Pag. 11, linn. 13-20, servetur textus, quia non videtur negandum communitati ius affirmandi per iuridicam institutionem quod in collectiva conscientia populi invenitur, et hoc sine praeiudicio minoris partis (69 [E/5400], nomine 15 Patrum).

38) Pag. 11, linn. 13-17, sic mutetur: "Si attentis circumstantiis historicis uni communitati populorum religiosae specialis agnitio in iuridica civitatis ordinatione tribuitur, vigilandum est ut simul omnibus civibus". Ratio: Excludendus est abusus verborum textus ad approbandas condiciones concretas (8 [E/5314], nomine omnium Patrum Neerlandiae, 69 [E/5400], nomine 53 Patrum, cf. 50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

39) Pag. 11, linn. 13-20, proponitur novus textus: "Si attentis peculiaribus populorum historicis circumstantiis, alicui vel aliquibus communitatibus religiosae specialis quaedam agnitio in iuridica civitatis ordinatione tribuatur, id *tantummodo* eo pacto fieri potest ut simul omnibus civibus et communitatibus religiosis ius ad libertatem in re religiosa agnoscat et servetur, necque praetextu illius specialis agnitionis aliorum iura directe vel indirecte minuantur". Ratio: Limites agnitionis melius designantur (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

40) Pag. 11, linn. 13-20. Hoc incisum ad mentem Cardinalis Alfrink (8 [E/5314]): mutatum transferatur ad pag. 9, lin. 8 (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

41) Pag. 11, lin. 16, addatur post "agnitio" "et protectio" (94 [E/5382]).

42) Pag. 11, lin. 19, loco "ius ad libertatem in re religiosa" dicatur "ius religionem suam profitendi" (95 [E/5359], nomine trium Patrum).

43) Pag. 11, lin. 19, loco "ius ad libertatem" dicatur "iusta libertas" (103 [E/5367], nomine duorum Patrum, 17 [E/5327], 113 [E/5458]).

44) Pag. 11, lin. 19, loco "ius ad libertatem in re religiosa" dicatur "iura ad libertatem in re religiosa et ad libertatem in processibus iudicialibus" (129 [E/5434]).

45) Pag. 11, lin. 20, in fine addatur "intuitu boni communis", ut innuatur non agi de iure aliquo intrinseco et absoluto (60 [E/5377]).

46) Pag. 11, lin. 20, in fine addatur "necnon sine coercitione vel obligatione civium non pertinentium ad taxas istae communitati destinatas contribuentium" (67 [E/5392]).

	I [n. 7, 11, 3-7]		II [n. 6, 11, 21-25]	
11	7.		6. [I]	21
	[<i>Libertas communitatum religiosarum</i>].		[<i>Libertas communitatum religiosarum</i>].	
4	Libertas		Libertas	22
5	religiosa, quae singulis personis competit, etiam		religiosa, quae singulis personis competit, etiam	23
	communitatibus agnoscenda est.		communitatibus agnoscenda est.	
6	Hae namque a		Hae namque a	24
7	sociali natura tum hominis, tum ipsius religionis requiruntur.		sociali natura tum hominis tum ipsius religionis requiruntur.	25

II [I] IV. 19) In numero 7, primum incisum, pag. 11, linn. 2-5 [*omittatur*] et redeatur ad textum priorem (L-7, 28 [E/4913]).

20) In primo inciso numeri 7 propositio pag. 11, linn. 4-5 [*omittatur*] (L-7, 13 [E/4900]).

21) In numero 7, pag. 11, incisum linn. 21-28 [*omittatur*], vel aliter formulatur, ne damnum inferatur populis catholicis (L-7, 16 [E/4961]).

[I] V. 10) In numero 7, pag. 11, lin. 13 [*addatur*]: “nec non in actuacione caritatis vel in formatione operibus socialibus aut culturalibus secundum eadem principia” (L-7, 27 [E/4871]).

11) In numero 7, pag. 11, lin. 20 [*addatur*], affirmatio ius Communitatum religiosarum bona acquirendi eisque utendi non esse illimitatum (L-7, 11 [E/4981]).

12) In numero 7, pag. 11, lin. 23 [*addatur*]: “dummodo doctrinas aperte falsas ne doceant, vel mores manifeste pravos ne spargant, contra communem religiosum sensum civium” (L-7, 3 [E/4625], 33 [E/4937]) vel “libere accedentibus” (L-7, 4 [E/4823], 6 [E/4850], 31 [E/4912], 33 [E/4937], 39 [E/4995]) vel “non reuentibus” (L-7, 23 [E/4919]).

[I] VI. 21) In numero 7, pag. 11, lin. 8, loco “Deum” dicatur “Numen supremum aut numina superna”, propter religiones non christianas (L-7, 15 [E/5043]).

22) Pro quarto inciso numeri 7, pag. 11, linn. 21-28, proponitur alia formula (L-7, 15 [E/4733 L]).

[I] VII. 24) Numerus 7, pagg. 11-12, affirmat quae in populo unius religionis catholicae nequeunt admitti, quia essent contra bonum commune, quod publica potestas promovere tenetur (L-7, 37 [E/4914]): quia omnibus Communitatibus religiosis eadem iura agnoscuntur atque Ecclesiae catholicae ac si error eadem iura habent ac veritas (L-7, 13 [E/4900]).

25) In numero 7, pag. 11, linn. 4-5, falso affirmatur religionem natura sua esse socialem (L-7, 35 [E/4794]).

26) In numero 7, pag. 11, falso affirmatur numquam coercionem esse permittendam ne haeresis propagetur (L-7, 10 [E/4838]).

R/ N. 7: Textus emendatus totus assumptus est in numerum 6 textus reemendati, paucis emendationibus exceptis. In fine addita est secunda propositio numeri 9, novo contextui adaptata, cum hic, ut aliqui Patres notarunt, in aptiori loco inveniatur.

III [A] Numerus 4 (olim 6).

Est idem ac numerus sextus textus prioris: sive quoad sensum sive quod verba, nonnullis additionibus insertis quae a Patribus petebantur.

Animadv. in genere: Proponitur mutatio tituli et textus numeri ita ut sermo sit tantum de libertate individuorum hominum in re religiosa quia solummodo

	III [n. 4, 7, 23-28]		IV [n. 4, 7, 26-29]	
23	4. (olim 6) [A]		4.	26
24	[<i>Libertas communitatum religiosarum</i>].		[<i>Libertas communitatum religiosarum</i>].	
	Libertas seu immunitas a coercitione/in re religiosa, quae singulis personis competit, etiam communitatibus agnoscenda est,	1	Libertas seu immunitas/a coercitione in re religiosa, quae singulis personis competit, etiam <i>ipsis/in communi agentibus</i> agnoscenda est.	27
25		5		
26	quippe/quaesociali natura tum hominis, tum ipsius/religionis requiruntur. [B]	2		28
		3		
27		4	<i>Communitates enim religiosae/a</i> sociali natura tum hominis, tum ipsius religionis requiruntur.	29
28				

Ecclesia Christi constituta est cum personalitate iuridica et quia ex iure naturae nulla est institutio indolis religiosae cui competat iuridica personalitas (65 [E/5385]).

[B] *In particulari*: 1) Pag. 11, lin. 22, post “religiosa” dicatur “interna” (40 [E/5351]).

2) Pag. 11, lin. 23, post “est” addatur “intra debitos limites supra statutos” (103 [E/5367], nomine duorum Patrum, cf. 60 [E/5377], 113 [E/5458]).

3) Pag. 11, linn. 24-25. Haec phrasis non bene intelligitur, nisi in priori parte schematis magis positive de natura sociali hominis locutum sit (33 [E/5380]).

4) Pag. 11, linn. 24-25, loco “a sociali natura ... requiruntur” dicatur aut “e sociali natura ... emanant” aut “in sociali natura ... originem habent” (46 [E/5354]).

IV *Ad numerum 4*

1 – Pag. 7, lin. 24, post «libertas» addatur «civilis» (213 Patres); lin. 25 post «quae» addatur «uti ius civile positivum...» (44 Patres). Unus Pater idem proponit alio tamen ordine.

R. – Nequeunt accipi, nam, uti iam supra dictum est, non agitur de asserendo mero iure civili et multo minus de iure civili positivo. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2 et ad Mod. circa titulum 2 a.

2 – Pag. 7, lin. 26, exprimatur limitatio iuris communitatum, et post «communitatibus» addatur «intra normas boni communis».

R. – Saepius iam dictum est criterium pro limitatione esse ordinem publicum. Ceterum hic non videtur inserenda clausula; res enim satis exprimitur in n. 7.

3 – Pag. 7, linn. 26-28 deleantur (1 Pater); post verbum «est» (lin. 26) addatur «legitime in societate admissis» (1 Pater).

R. – Neutrum accipi potest, nam prima propositio est contra substantiam num. 4 (de facto hic Pater vult fere integrum numerum 4 delere), et secunda recidit in postulatum de «iure civili positivo», quod est iterum contra substantiam textus approbati. Cf. resp. ad 1.

4 – Pag. 7, linn. 27-28, verba «a sociali ... requiruntur» transferantur ad lin. 29, post verba «communitatibus».

R. – Cf. emendationem infra inducendam (n. 5).

5 – Pag. 7, lin. 26, post «etiam» addatur «ipsis in communi (vel in communitate) agentibus» (2 Patres). Alius Pater proponit ut scribatur «Quia libertas ... competit, pariter communitatibus agnoscenda est».

R. – Accipitur hoc modo: «competit, etiam *ipsis in communi agentibus* agnoscenda est. *Communitates enim religiosae a sociali...* requiruntur».

I [n. 7, 11, 11-25]

11 Illis igitur

12 debentur independentia et/im- iure
munitas, ut secundum proprias im-
13 leges sese regant, Deum munitas, ut secundum proprias
14 rent, membra sua/in vita religio- 27
sa exercenda adiuvent et doctri- 28
15 na/sustentent atque eas institu- 29
16 tiones promoveant,/in quibus 30
membra cooperentur ad vitam 31
17 propriam secundum sua princi- 32
18 pia religiosa ordinandam. 33
20 Communitatibus religiosis pa- 34
21 riter competit/ius, ne mediis le- 35
22 galibus vel actione administra-
23 tiva status impediatur
in
24 communicando cum auctori- 38
tibus et communitatibus reli- 12
25 giosis in aliis/orbis terra-
rum partibus degentibus, 2

II [n. 6, 11, 26 – 12, 2]

His igitur communitatibus 26

debetur im- iure
munitas, ut secundum proprias im-
leges sese regant, Numen su- 27
premum cultu publico hono- 28
rent, membra sua in vita religio- 29
sa exercenda/adjuvent et doctri- 30
na sustentent atque eas institu- 31
tiones promoveant, in quibus
membra cooperentur ad vitam 32
propriam secundum sua/princi- 33
pia religiosa ordinandam.
Communitatibus religiosis pa- 34
riter competit/ius, ne mediis le- 35
galibus vel actione administra-
tiva potestatis civilis impediatur 36
in suis propriis ministris se- 37
ligendis et educandis,
in
communicando cum auctori- 38
tibus et communitatibus reli- 12
giosis, quae in aliis orbis terra-
rum /partibus degunt, 2

III [C] 5) Pag. 11, lin. 26, post “communitatibus” addatur “praesertim autem Ecclesiae universali” (44 [E/5318]).

6) Pag. 11, linn. 26-27, loco “iure debetur immunitas” dicatur “ea competere potest immunitas in ordinatione iuridica civili”, ut vitetur periculosa affirmatio de vero iure omnibus communitatibus religiosis concedendo (103 [E/5367], nomine duorum Patrum, cf. 113 [E/5458], 61 [E/5578]).

7) Pag. 11, linn. 26-27, loco “iure debetur immunitas” dicatur “agnosci debet ius”, quia verbum “immunitas” videtur nimis absolutum (51 [E/5360]).

[D] 8) Pag. 11, linn. 34-35, loco “Communitatibus religiosis pariter competit ius” dicatur “Ad libertatem communitatum religiosarum pariter competit”, quia non nimis insistendum est in “iure” earum (61 [E/5578]).

9) Pag. 11, linn. 34-35, loco “pariter competit ius” dicatur “si ita exigat bonum civitatis commune, pariter competere potest ea immunitas” (103 [E/5367], nomine duorum Patrum, cf. 113 [E/5458]).

10) Pag. 11, lin. 35 – pag. 12, lin. 3, loco “ne mediis legalibus ... fruendis” dicatur: “ut suos proprios ministros libere seligant ac educant, ut solute communitent cum auctoritatibus et communitatibus religiosis quae in aliis orbis terrarum partibus degunt, utque bona necessaria ad suam missionem propriam exsequendam libere acquirant eisque nullo impedimento fruantur”. Ratio: Haec formulatio est magis positiva et in ea iura affirmantur respectu omnium, et non tantum Status (51 [E/5360]).

R/ 1) Pag. 7, lin. 40 post “educandis” legitur: *nominandis atque transferendis*: ab aliquibus Patribus opportunum putatur hoc *explicite* affirmari: dantur enim Res Publicae in quibus ex parte Potestatum civilium magna fit difficultas auctoritatibus religiosis quando agitur de ministrorum nominatione vel

III [n. 4, 7, 29 – 8, 3]		IV [n. 4, 7, 30-40]	
29	His igitur communitatibus	6	His igitur communitatibus,
		16	<i>dummodo iustae exigentiae</i> ordi-
	iure	8	nis publici non violentur, iure
	debetur		debetur
30	munitas, ut secundum proprias		munitas, ut secundum proprias
31	leges sese regant , Numen su-	7,9	<i>normas</i> sese regant, Numen su-
	premum cultu publico hono-		premum cultu publico hono-
32	rent, membra sua in vita religio-		rent, membra/sua in vita religio-
33	sa exercenda/adiuvent et doctri-		sa exercenda adiuvent et doctri-
34	na sustentent atque eas institutio-		na sustentent atque/eas institutio-
	nes promoveant, in quibus		nes promoveant, in quibus
35	membra cooperentur ad vitam		membra cooperentur ad vitam
36	propriam secundum sua/principia		propriam secundum sua principia
	religiosa ordinandam. [C]		religiosa ordinandam.
37	Communitatibus religiosis pa-	10	Communitatibus religiosis pa-
38	riter competit/ius, ne mediis le-		riter competit ius, ne mediis le-
	galibus vel actione administra-		galibus/vel actione administra-
39	tiva potestatis civilis impedian-		tiva potestatis civilis impedian-
40	tur in suis propriis ministris se-		tur in suis propriis/ministris se-
	ligendis, [D] educandis, <i>no-</i>		ligendis, educandis, <i>no-</i>
41	<i>minandis atque transferendis</i> , in	11	<i>minandis atque transferendis</i> , in
8	communicando cum /auctori-	12	communicando cum auctori-
	tatibus et communitatibus reli-		tatibus et communitatibus reli-
2	giosis,/quae in aliis orbis terra-		giosis, quae in aliis/orbis terra-
3	rum partibus degunt, / <i>in ae-</i>	13	rum partibus degunt, in ae-

translatione.

IV 6 – Pag. 7, lin. 24, ad pag. 8, lin. 24, totus n. 4 deletur, excepta prima paragrapho (2 Patres). Deleantur linn. 29-36, pag. 7 (1 Pater).

R. – Propositiones sunt contra normas expansionis.

7 – Pag. 7, lin. 30, dubium movetur de verbo «leges».

R. – Admittitur. Scribatur «normas».

8 – Pag. 7, lin. 29, deletur «iure».

R. – Non admittitur. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

9 – Pag. 7, lin. 31, pro «Numen» scribatur «Deum» (1 Pater); deletur «supremum» (1 Pater).

R. – Servetur «Numen», quia consulto haec vox adhibetur, ut ratio habeatur diversarum notionum circa Deum. Servetur quoque «supremum», quia cultus religiosus ultimatum ad Deum dirigitur.

10 – Pag. 7, lin. 37, ad pag. 8, lin. 4, redeatur ad textum reemendatum.

R. – Immutationes quae in textu recognito leguntur postulatae sunt a pluribus Patribus praecise in favorem Ecclesiae catholicae.

11 – Pag. 7, lin. 41, post «transferendis» addatur «vitato proselytismo et quovis animarum scandalo» (5 Patres).

R. – Sufficiens providetur in pag. 8, linn. 8-14. Cf. etiam additionem infra, in resp. ad modos sub n. 18 recensitos, inducendam.

12 – Pag. 8, lin. 1, fiat inversio verborum «auctoritatibus et communitatibus».

R. – Non adest ratio sufficiens ad hanc transpositionem admittendam.

13 – Pag. 8, lin. 3, movetur difficultas circa verba «in aedificiis religiosis erigendis».

R. – Additio facta fuit rogantibus nonnullis Patribus.

I [n. 7, 11, 25-34]

26 non in/bonis nec-
 27 acquirendis et fruendis.
 28 Communitates religiosae ius
 29 etiam habent,ne impediuntur
 in sua fide, ore et scripto, publice docenda atque testanda.

30 In fide autem/religiosa spargenda et usibus inducendis
 31 abstinendum semper est ab
 32 omni actionis genere, /quod coercionem vel suasionem
 33 inhonestam/aut minus rectam sapere videatur, praesertim
 34 quando de pueris vel rudioribus

II [n. 6, 12, 2-12]

non in bonis congruis/acquirendis et fruendis. 3

Communitates religiosae ius etiam habent,ne impediuntur in sua fide ore et scripto publice docenda atque testanda, legitimis exigentiis/ordinis publici non violatis. 4
 5
 6
 7

In fide autem religiosa disseminanda et in usibus inducendis abstinendum semper est ab omni actionis genere, quod coercionem vel suasionem inhonestam aut minus rectam sapere videatur, praesertim quando de rudioribus 8
 9
 10
 11
 12

III [D*] 11) Pag. 12, lin. 3, in fine addatur: “Communitates religiosae ius habent ad liberam nominationem et translationem ministrorum suorum” (80 [E/5388]).

R/ 2) Pag. 8, lin. 2 post “degunt” legitur: *in aedificiis religiosis erigendis*: haec verba inserta sunt petitione Patribus propter eandem rationem superexpositam. [Cf. *etiam Animadv.* 32].

[E] 12) Pag. 12, linn. 4-23, totus textus mutandus est, ne dicatur Ecclesiam Catholicam unam ex tantis esse aliis aequalem (40 [E/5351]).

13) Pag. 12, linn. 4-23, prae oculis habeatur ius divinum Ecclesiae soli esse praedicandi veram religionem (52 [E/5362]), ne destruat spiritus missionarius in Ecclesia Catholica (24 [E/5333], nomine 45 Patrum).

14) Pag. 12, lin. 4, loco “ius etiam habent” dicatur “ne impediuntur” (103 [E/5367], nomine duorum Patrum; cf. 113 [E/5458]).

15) Pag. 12, lin. 4, loco “ius etiam habent” dicatur “ius civile obtineant”, ne asseri videatur ius naturale propagandi errorem (94 [E/5382]).

16) Pag. 12, lin. 5, omittantur verba “ore et scriptis publice” (69 [E/5400], nomine 77 Patrum, cf. 36 [E/5346]).

17) Pag. 12, linn. 6-7, loco “exigentiis ordinis publici non violatis” dicatur “populo non renuente et legitimis exigentiis ordinis publici iuxta bonum commune non violatis”, ne ab aliis quis invitatus in sua pace religiosa invitatus perturbetur (105 [E/5528]).

18) Pag. 12, lin. 7, loco “non violatis” dicatur “servatis” (94 [E/5382]).

19) Pag. 12, lin. 7, addatur “omnibus mediis hodiernis communicationum socialium adhibendis” (69 [E/5400], nomine 77 Patrum).

20) Pag. 12, lin. 7 post “publici” addatur “iuxta bonum commune societatis” (105 [E/5528]).

21) Pag. 12, linn. 6-7, deleatur clausula “legitimis exigentiis ... non violatis” (51 [E/5360]).

22) Pag. 12, lin. 6, post “exigentiis” addatur “veri” ad praecavendos abusus (45 [E/5352], 57 [E/5371]).

23) Pag. 12, lin. 7, post “ordinis publici” addatur “et boni communis” (47 [E/5355]).

IV 14 – Pag. 8, lin. 4, apponatur declaratio circa naturam civilem huius iuris.

III [n. 4, 8, 3-13]

IV [n. 4, 7, 40 – 8, 3]

4	<i>dificiis religiosis erigendis, nec non in bonis congruis acquirendis et fruendis. [D*]</i>	14	dificiis religiosis erigendis, nec non/in bonis congruis acquirendis et fruendis.	41
5	Communitates religiosae ius	15,16	Communitates religiosae ius	42
6	etiam habent,ne impediuntur		etiam habent, ne impediuntur	
7	in sua fide ore et scripto publice docenda atque testanda,	17	in sua fide /ore et scripto publice docenda atque testanda	43
8	legitimis exigentiis ordinis publici non violatis. [E]	18	(). [cf. p. 7, ln. 30-31]	
9	In fide autem/religiosa disseminanda et in usibus inducendis abstinendum semper est ab omni actionis genere, quod coercionem vel suasionem inhonestam aut minus rectam sapere videatur, praesertim quando de rudioribus	19	In fide autem religiosa disseminanda et in usibus inducendis abstinendum semper est ab omni actionis genere, quod coercionem vel suasionem inhonestam aut/minus rectam sapere videatur, praesertim quando de rudioribus	8
10		20		2
11				3
12				
13				

R. – Saepe iam ad hanc propositionem aliis locis responsum datum est. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2, et ad Mod. circa titulum 2 a.

15 – Pag. 8, linn. 5-14, retractetur integra paragraphus (2 Patres).

R. – Haec paragraphus, prout in textu approbato invenitur, est summi momenti pastoralis; nam directe agit de exclusione «proselytismi».

16 – Pag. 8, linn. 5-8, ita legatur: «Communitatibus religiosis ius etiam agnoscatur fidem suam ore et scripto publice docendi atque testandi legitimis exigentiis ordinis publici non violatis, nec populo renuente» (1 Pater). Vel dicatur «Communitates religiosae intra debitas limites ius civile etiam habent...» (228 Patres). Alius Pater proponit formulam «Communitatibus religiosis ius ab auctoritate civili concedatur ad suam fidem ore...».

R. – In memoriam revocetur quod textus schematis non agnoscit ius ad falsa publice docendum, sed affirmat ius ad immunitatem a coactione. Aliis verbis, obiectum iuris est immunitas a coactione, quae ius mere civile dici nequit. Stet ergo textus, sed ut clarius appareat limitationem, de qua in linn. 7-8, totum n. 4 afficere, transferantur verba «legitimis ... non violatis» ad pag. 7, lin. 29 hoc modo: «His igitur communitatibus, dummodo legitimae exigentiae ordinis publici non violentur, iure...».

17 – Pag. 8, lin. 7, post «testanda» addatur «super ius naturae fundati» (2 Patres).

R. – Hic est sensus textus. Additio non videtur necessaria.

18 – Pag. 8, linn. 7-8, proponuntur diversae formulae pro verbis «legitimis ... violatis» vel «dignitate et libertate religiosa aliorum semper salva et morali ordine communique omnium utilitate servatis» (3 Patres), vel «exigentis boni communis servatis», vel «exigentis ... et verae religionis non violatis» (1 Pater). Post «exigentis» addatur «iusti» (1 Pater).

R. – Accipitur hoc modo «iustae exigentiae ordinis publici». Praeterea additur nunc post lin. 4 «Talis modus agendi ut abusus iuris proprii et laesio iuris aliorum considerari debet». Sic etiam providetur desideris Patrum qui locutionem clariorem de proselytismo rogant. Ceterum de limitibus agit n. 7.

19 – Pag. 8, linn. 12-14, expungantur verba «praesertim ... agit» (2 Patres).

R. – Phrasis videtur sufficienter prudens et agit praecise de mediis inhonestis.

20 – Pag. 8, linn. 12-14, postulatur additio circa educationem.

R. – Providetur infra, in n. 5, ubi de familia agitur.

I [n. 7, 11, 34 – 12, 2]

agitur.

II [n. 6, 12, 12-23]

vel de egenis/agitur.

13

35 Tandem ad libertatem reli-
 36 giosam spectat/quod communi-
 tates religiosae
 37 libere possint/ostendere
 singularem valorem veritatis re-
 12 ligiosae in ordinanda societate
 et in tota activitate
 2 humana dirigenda.
 [cf. p. 12 ln. 18-24]

Tandem ad libertatem reli- 14
 giosam spectat/quod communi- 15
 tates religiosae
 libere possint/ostendere 16
 singularem suae doctrinae vir-
 tutem /in ordinanda societate 17
 ac tota vivificanda activitate 18
 humana.
 Praeterea in sociali hominis 19
 natura atque in ipsa indole reli- 20
 gionis fundatur ius,/quo homi-
 nes, suo ipsorum sensu religioso 21
 moti,/libere possunt conventus 22
 habere vel associationes educa-
 tivas, culturales, caritativas, so- 23
 ciales/constituere.

III [F] 24) Pag. 12, linn. 9-13, vitetur ne his verbis inimici Ecclesiae uti possint ad abolendam instructionem religiosam puerorum et pauperum (3 [E/5310]).

25) Pag. 12, lin. 9 post “semper” addatur “illis” (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

26) Pag. 12, lin. 10 post “suasionem” addatur “vel attractionem vel invitationem” (94 [E/5382]).

27) Pag. 12, lin. 12, post “quando” addatur “de pueris” (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

[G] 28) Pag. 12, lin. 14, loco “Tandem” dicatur “Praeterea” (51 [E/5360]).

29) Pag. 12, lin. 15, post “religiosae” addatur “servatis boni communis” (17 [E/5327]).

[H] 30) Pag. 12, lin. 18, loco “Praeterea” dicatur “Tandem” (51 [E/5360]).

31) Pag. 12, linn. 19-20, loco “ius quo” dicatur “libertas qua” (103 [E/5367], nomine duorum Patrum).

32) Pag. 12, lin. 21, post “possint” addatur “templa erigere” (85 [E/5396], nomine trium Patrum). [Cf. R/ 2 pag. praec.].

33) Pag. 12, lin. 22, post “sociales” addatur “scientificas constituere omniaque quae ad vitam religiosam colendam et evolvendam necessaria sunt” (12 [E/5322]).

IV 21 – Pag. 8, lin. 14, in fine addatur «Nemini ergo ius agnoscitur suadendi christifideles ut viam salutis deserant».

R. – Additio non est necessaria, quia res patet.

22 – Pag. 8, lin. 14, in fine addatur «Pastores autem animarum diligenter per-
 vigilant ne fideles in errorem inducantur neque eorum fidei thesaurus lae-
 datur».

R. – Additio non est necessaria, nam res evidens est.

III [n. 4, 8, 13-24]	IV [n. 4, 8, 3-12]	
14 vel de egenis/agitur. [F]	21,22 vel de/egenis agitur. [cf. ln. 7-8]	4
	18 <i>Talis modus agendi ut abusus iuris proprii et laesio iuris/aliorum considerari debet.</i>	5
15 <i>Praeterea</i> ad libertatem religio-	23 <i>Praeterea</i> ad libertatem religio-	6
16 gosam spectat/quod communitates religiosas	24 gosam spectat quod communitates religiosas <i>non prohibeantur</i> libere	7
17 libere possint/ostendere	24 ostendere	
18 singularem suae doctrinae virtutem /in ordinanda societate	24 singularem suae doctrinae virtutem in ordinanda societate	8
19 ac tota vivificanda activitate humana. [G]	24 ac tota vivificanda activitate humana.	
20 <i>Tandem</i> in sociali hominis	25,27 <i>Tandem</i> in sociali hominis	9
21 natura atque in ipsa indole religionis fundatur/ius, quo homines, suo ipsorum sensu religioso	26 natura atque in ipsa indole religionis fundatur/ius, quo homines, suo ipsorum sensu religioso	10
22 moti, libere possunt conventus	26 moti, libere possunt conventus	11
23 habere vel associationes educativas, culturales, caritativas,/sociales constituere. [H]	28 habere vel associationes educativas, culturales, caritativas, sociales constituere.	12

23 – Pag. 8, linn. 15-25 deleantur, nam praetextum praebere possunt ad actionem politicam sub specie religionis, vel ad eversionem fidei catholicae (5 Patres).

R. – Est de natura ipsius religionis ut totam vitam informet. Ad secundam rationem, cf. additionem supra introductam (Mod. 18). Scribitur tamen nunc «... communitates religiosas *non prohibeantur* libere ostendere...» (lin. 16), ut magis servetur linea documenti quod fundatur in immunitate a coactione. 24 – Pag. 8, lin. 17, pro «ostendere» scribatur «contribuere» (2 Patres). Post «ostendere» addatur «illam, quam habeant» (1 Pater).

R. – Ad primam propositionem: cautius adhibetur verbum «ostendere» quod pertinet ad ambitum idearum. Ad secundam: nemo ostendere potest quod non habet.

25 – Pag. 8, linn. 19-21, scribatur «Tandem a libertate religiosa requiritur ut homines...» (44 Patres). Vel scribatur «Tandem homines suo...» (2 Patres). Vel «Tandem a libertate religiosa exposcitur ut homines...» (1 Pater).

R. – Cum hae propositiones verbum «ius» excludant; non possunt admitti quia substantiae textus approbati contrariae.

26 – Pag. 8, lin. 21, loco «suo ipsorum sensu religioso» scribatur «sua ipsorum conscientia».

R. – Sensus religiosus non exhibetur ut fundamentum ut putat proponens. Insuper cautius est hic non loqui de conscientia.

27 – Pag. 8, linn. 19-24 deleantur, cum supponant proselytismum acatholico-rum inter catholicos.

R. – Textus non iudicat de conditionibus concretis. Principia generalia de proselytismo enuntiantur supra, in lin. 8 et ss.; cf. etiam textum additum post lin. 14. Cf. resp. ad Modos supra sub n. 18 recensitos.

28 – Pag. 8, lin. 24, in fine addatur «pro suis asseclis» vel «membris».

R. – Agitur hic de iure singulorum.

I [n. 8, 12, 3-10]

II [n. 7, 12, 24-31]

3 8.

7. [K]

24

[*Libertas religiosa familiae*].[*Libertas religiosa familiae*].4 Cuique familiae, utpote quae
est societas proprio25 Cuique familiae, utpote quae
est societas proprio ac pri-

5 iure/gaudens, competit

26 mordiali iure gaudens, competit

6 ius ad libere ordinandam/religi-
osam vitam suam domesti-27 ius ad libere/ordinandam religi-
osam vitam suam domesti-7 cam, sub moderatone paren-
tum.28 cam, /sub moderatone paren-
tum.8 Parentibus autem competit ius
ad determinandam rationem in-
stitutionis/religiosae liberis
tradendae.29 His autem competit ius
ad determinandam rationem in-
stitutionis religiosae suis liberis
tradendae. 3010 Parentibus insuper a publicis
potestatibus agnoscendum est31 Insuper/a civili
potestate agnoscendum est

II [K] V. 13) In numero 8, pag. 12, [*addatur*] affirmatio Statum violare ius patrumfamilias, si tantum scholas instituit, in quibus omnis religiosa educatio excludatur (L-8, 3 [E/4961]).

14) In numero 8, pag. 12, [*addatur*] affirmatio in iure familiae quoad educationem filiorum partem matris non esse inferiorem quam parte patris; quod magni momenti est in matrimoniis mixtis (L-8, 3 [E/4961]).

15) In numero 8, pag. 12, [*addatur*] affirmatio ad libertatem parentum tuendam in educandis filiis eis etiam adiumentum esse praebendum a publicis potestatibus (L-8, 6 [E/4901]).

[K] VI. 23) In numero 8, pag. 12, explicandum esset, quomodo affirmatio de iure parentum quoad educationem filiorum concilianda sit cum doctrina catholica, secundum quam liberi e matrimonio mixto nati in religione catholica educandi sunt (L-8, 1 [E/4827]).

R/ N. 8: Totus textus emendatus nunc invenitur in numero 7 textus reemendati. Votis aliquorum Patrum desiderantium, ut aliquid dicatur de iure parentum erga liberos in re religiosa et de iure liberorum erga parentes, satisfieri, proh dolor, non potuit, quamvis certe quaestio in se sit magni momenti. Nam haec quaestio valde complexa est et gravia suscitavit problemata, ita ut brevi expositione nequeat sufficienter absolvi; et cum ad thema Declarationis non stricte pertineat (nam respicit relationes intra ipsam familiam), sine detrimento Declarationis omitti potest.

III [A] Numerus 5 (olim 7).

Idem est ac numerus 7 prioris textus: introducitur tamen, multis Patribus petentibus, additio alicuius momenti.

[B] *Animadv. in genere*: Recognoscatur ius potestatis civilis, non ex mere delegatione et iure evolutivo, sed iure proprio ad finem proprium temporalem obtinendum (127 [E/5437]).

In particulari:

1) Pag. 12, lin. 24, inseratur sequens phrasis: "Sicut in omni societate etiam primitiva soboles tanquam membrum diversarum communitatum in vitam ingreditur (familia, stirps, tribus, populus), ita proles e parentibus sacramentaliter unitis orta, vocatione divina, ad Ecclesiae augmentum nascitur atque, per fidem et baptismum de eius vita organice ordinata particeps fit"

III [n. 5, 8, 25-32]		IV [n. 5, 8, 13-18]		
25	5. (olim 7) [A]	1	5.	13
	[<i>Libertas religiosa familiae</i>].		[<i>Libertas religiosa familiae</i>].	
26	Cuique familiae, utpote quae		Cuique familiae, utpote quae	
27	est societas proprio ac primordiali iure gaudens, competit		est societas proprio ac primordiali iure gaudens, competit	14
28	ius/ad libere ordinandam religiosam vitam suam domesticam, sub moderatione parentum. [B]		ius ad libere ordinandam religiosam vitam suam domesticam, sub moderatione parentum.	15
29		2		
30	His autem competit ius		His /autem competit ius	16
31	ad determinandam rationem/institutionis religiosae suis liberis tradendae. [C]		ad determinandam rationem/institutionis religiosae/suis liberis tradendae, <i>iuxta suam propriam religiosam persuasionem</i> .	17
		3		
		4		
32	Insuper a civili potestate agnoscendum est	5	<i>Itaque</i> a civili potestate agnoscendum est	18

(95 [E/5359], nomine trium Patrum).

2) Pag. 12, linn. 24-25, post "familiae" addatur "quatenus ex parentibus et liberis minoris aetatis constat", quia membri adulti habent ius de religione statuere independenter, etiam in familia patriarchali (44 [E/5318]).

3) Pag. 12, lin. 26, post "gaudens" addatur "et prior civitate" (80 [E/5388]).

4) Pag. 12, lin. 27, post "domesticam" addatur "iuxta suae religionis praecepta" (60 [E/5377]).

[C] 5) Pag. 12, lin. 28, deleantur verba "sub moderatione parentum" et dicatur loco "His" "Familiae", ne aliquid praeiudicetur de usu libertatis in sinu ipsius familiae (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

6) Pag. 12, lin. 30, post "tradendae" addatur "ideo lege ecclesiastica de cautionibus matrimonii agnoscendum est ius utriusque partis ita ut nihil ultra requiratur quam id cui consentit liberum dictamen conscientiae" (23 [E/5331]).

7) Pag. 12, lin. 30, post "tradendae" inseratur reprobatio coactionis contra libertatem religiosam intra limites ipsius familiae (v. gr. in matrimoniis mixtis) (69 [E/5400], nomine 53 Patrum).

IV Ad numerum 5

1 – Pag. 8, lin. 25-41, n. 5 ponatur ante n. 4, quia ius familiae praecedit iuri communitatum.

R. – Servetur ordo schematis, quia obiectum documenti directe respicit ius personarum et communitatum in re religiosa. Ius familiae indirecte tangitur.

2 – Pag. 8, lin. 28, loco «suam» dicatur «liberorum eorum nondum adultorum».

R. – Consulto abstrahitur in textu ab hoc intricato problemate.

3 – Pag. 8, lin. 31, post «tradendae» addatur «iuxta propriam eorum religiosam persuasionem».

R. – Admittitur: «iuxta suam propriam religiosam persuasionem».

4 – Pag. 8, lin. 31, proponitur sat longa additio post lin. 31 circa obligationem parentum praeparandi filios ad fruendam libertatem conscientiae.

R. – Propositio non cadit directe intra scopum documenti. Ceterum formula proposita de «libertate conscientiae» non est conformis doctrinae schematis.

5 – Pag. 8, lin. 32, pro «Insuper» scribatur «Itaque», quia agitur de consequentia ex praecedentibus.

R. – Admittitur.

I [n. 8, 12, 11-14]

11 ius eligendi, vera
 12 cum libertate, scholas vel/alía
 educationis media.
 Propter hanc au-
 13 tem/electionis libertatem non
 14 sunt eis iniusta onera
 imponenda.

II [n. 7, 12, 31-37]

ius parentum deligendi, vera 32
 cum libertate, scholas vel/alía 33
 educationis media,
 neque ob hanc
 electionis libertatem 34
 sunt eis iniusta onera
 imponenda. 35
 Potestas civilis iura parentum
 violat,
 si unicam imponat 36
 educationis rationem, ex qua
 omnis formatio religiosa 37
 excludatur.

III [D] 8) Pag. 12, linn. 31-32, loco “parentum” dicatur “familiae” (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

9) Pag. 12, lin. 32, post “parentum” addatur “secundum suam conscientiam” (86 [E/5364]).

10) Pag. 12, lin. 35, loco “parentum” dicatur “familiae” (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

11) Pag. 12, linn. 35-36, loco “potestas civilis iura ... rationem” dicatur “Iura parentum violantur si unica imponatur educationis ratio” (51 [E/5360]).

12) Pag. 12, linn. 35-36, loco “si unicam imponat ... rationem” dicatur “si liberi ad frequentandas scholas cogentur, quae genitorum persuasioni religiosae non correspondeant, vel si quin etiam unica imponatur educationis ratio” (55 [E/5364], nomine 94 Patrum, cf. 86 [E/5364]).

13) Pag. 12, lin. 35, loco “si unicam” dicatur “si libertatem electionis limitat oneribus pecuniariis ab iis qui scholas catholicas eligere volunt suscipiendis vel si unicam” (29 [E/5340], cf. 67 [E/5392]).

14) Pag. 12, linn. 36-37, loco “ex qua ... excludatur” dicatur “cuius generalis indoles placitis laicismi accomodetur” (113 [E/5458]).

15) Pag. 12, linn. 36-37, loco “ex qua ... excludatur” dicatur “nisi in ea formatio religiosa libere erigi possit” (81 [E/5387]).

16) Pag. 12, linn. 36-37, loco “omnis formatio religiosa” dicatur “libertas religiosae formationis” (47 [E/5355]).

17) Pag. 12, linn. 36-37, loco “ex qua” dicatur “praesertim si ex ea”, aut omitantur verba “ex qua ... excludatur”, quia educationis ratio unica, etiam si includat unicam formam religiosam ceteris exclusis, potest laedere iura parentum (44 [E/5318]).

18) Pag. 12, lin. 37, in fine addatur “et huic atheisticae educationi suos cives omnibus repressalibus sibi possibilibus se subiicere conatur” (12 [E/5322]).

19) Pag. 12, lin. 37, addatur supplementum de ratione educationis et scholarum qua positive a civitate atheismus propagatur (32 [E/5343], nomine omnium Patrum Poloniae).

R/ Pag. 8, lin. 36 post “violat” sequitur propositio quae incipit cum verbis si liberi et pergit usque ad verba *non correspondeant* in lin. 39. Propositio introducit quia in redactione prioris textus, ut multi Patres recte animadvertunt, *parentum* ius ad determinandam rationem institutionis religiosae suis liberis tradendae non *sufficienter* affirmatur. Nam huiusmodi ius laeditur non solum

III [n. 5, 8, 32-41]	IV [n. 5, 8, 18-24]
33 ius/parentum deligendi, vera	ius parentum deligendi, vera
34 cum libertate, scholas vel alia	cum libertate, scholas vel alia 19
educationis media,	educationis media,
neque ob hanc	neque ob hanc
35 electionis libertatem	electionis libertatem 20
sunt eis iniusta onera	6 sunt eis iniusta onera <i>sive directe</i>
36 imponenda.	<i>sive indirecte</i> imponenda. 21
Potestas civilis iura parentum	7-9 Praeterea () iura parentum
37 violat, si liberi ad frequen-	10 violantur, si liberi ad frequen-
38 tandas lectiones scholares co-	tandas/lectiones scholares co-
gantur quae parentum persua-	gantur quae parentum persua-
39 sioni religiosae non correspon-	sioni religiosae non/correspon-
40 deant vel si unica imponatur	deant vel si unica imponatur 22
educationis ratio, ex qua	educationis ratio, ex qua 23
41 formatio religiosa omni-	formatio religiosa omni-
no excludatur. [D]	11-14 no excludatur. 24

si *unica* imponatur educationis ratio ex qua formatio religiosa *omnino* excludatur, sed etiam cum *liberi ad frequentandas lectiones scholares cogantur quae parentum persuasioni religiosae non respondeant*.

IV 6 – Pag. 8, lin. 35, ante «eis» addatur «sive directe sive indirecte» (7 Patres). Alius Pater idem proponit pro lin. 36. Alius Pater proponit formulam, in qua expresse sermo est de oneribus pecuniariis non imponendis iis qui catholicas scholas pro suis liberis eligunt.

R. – Admittitur post «onera» additio «sive directe, sive indirecte».

7 – Pag. 8, lin. 36, ante verbum «Potestas» addatur «A fortiori». Post «civilis» addatur «exempli gratia».

R. – Sensus textus evidenter est assertivus, non exclusivus. Cf. tamen emendationem postea inducendam (resp. ad 8).

8 – Pag. 8, linn. 36-37, pro «Potestas ... violat» scribatur «Iura parentum violantur».

R. – Admittitur, quia expressio est amplior et prudentior. Ratione habitae dictorum in n. praecedenti, scribatur «Praeterea iura parentum violantur, si ...».

9 – Pag. 8, lin. 36, post «iura» addatur «naturalia» (45 Patres).

R. – Additio non est necessaria, nam si de iure positivo sermo esset, phrasim contradictionem ostenderet.

10 – Pag. 8, lin. 37, post «frequentandas» addatur «scholas vel» (2 Patres).

R. – Verba «lectiones scholares» sunt ampla, sufficiunt pro scopo huius Declarationis. Ceterum de educatione christiana iam aliud documentum promulgatum est, ubi fusius de hac re agitur.

11 – Pag. 8, lin. 41, in fine adiungantur haec verba «vel si libertatem electionis diminuit oneribus pecuniariis».

R. – Provisum supra in resp. ad Mod. 6.

12 – Pag. 8, lin. 41, in fine addatur «Insuper, iura familiae in educatione religiosa filiorum per adiutorium societatis fovenda sunt, atque a civili potestate sunt protegenda contra eos qui istud educationis opus perturbant, in ipsum absque iure se ingerentes» (2 Patres).

R. – Huic propositioni providetur quoad sensum verbis generalioribus, in textu emendato post expansionem Modorum ultimae paragraphi n. 3. Ceterum cf. supra resp. ad Mod. 10.

13 – Pag. 8, lin. 41, in fine addatur: «De cetero et ipsi liberi libertate in re religiosa fundamentaliter dotantur, cuius eorum parentes tutores naturales sunt,

I [n. 9, 12, 15-24]

II [n. 7, 12, 37]

15 9.

[L]

[*Libertas associationis religiosae*].

16 Personae humanae ius inest ne
 17 a potestate civili/impediatur
 18 quominus communitatem reli-
 giosam aut ingrediatur aut re-
 linquat.

[cf. p. 10, ln. 25-27]

19 Praeterea in natura hominis so-
 ciali atque in ipsa natura reli-
 20 gionis fundatur ius, quo homi-
 21 nes possint, salvis iuribus alio-
 rum, conventus vel associatio-
 22 nes/ad fines religiosos, educati-
 23 vos, culturales, caritativos, so-
 ciales prosequendos sibi libere
 24 constituere.

[cf. p. 12, ln. 18-23]

usque dum rationabiliter liberi ea uti possint» (1 Pater). Alius Pater fere idem proponit: «... liberi iure naturali ad institutionem religiosam fundamentaliter...».

R. – Cf. supra responsum ad Mod. 2.

14 – 2 Patres rogant ut ad calcem in n. 5 addatur nota «(8) Cf. Declarationem de Educatione christiana, n. 5».

R. – Generaliter non est mos Concilii seipsum citare.

II [L] III. 10) Numerus 9, pag. 12, transferatur in finem numeri 7 (L-9, 5 [E/4974]).

11) In numero 10 prius ponatur textus prior notatus in pag. 13 (n. 30, pag.

III [n. 5, 8, 41]

IV [n. 5, 8, 24]

[cf. p. 9, ln. 35-37]

[cf. p. 8, ln. 9-10]

[cf. p. 8, ln. 19-24]

[cf. p. 8, ln. 8-12]

32, linn. 25-32), deinde sequantur textus sequenti ordine: num. 12-11-13-10 (L-10, 24 [E/4901]).

12) Teneatur sequens ordo textuum: num. 12-13-11-10 (L-10, 25 [E/5043]).

13) Textus numeri 10 ponatur post numerum 11 (L-10, 16 [E/4960]).

[L] IV. 22) In numero 9, pag. 12, linn. 22-23 [*omittantur*] verba "educativas, culturales, caritativas, sociales", quia inopportuna (L-9, 6 [E/4872]).

R/ N. 9: Prima propositio textus emendati, ut supra iam notatum est, translata est in numerum 5 textus reemendati, secunda sententia in novum numerum 6. Numero 9 ergo textus emendati non correspondet proprius numerus textus reemendati.

I [n. 9, 12, 24]

[cf. n. 6]

[cf. p. 10, ln. 1]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. n. 5]

[cf. p. 10, ln. 14]

[cf. p. 4, ln. 6-8]

[cf. p. 6, ln. 13-15]

[cf. p. 10, ln. 2-4]

[cf. p. 10, ln. 14-16]

III [K] Numerus 6

Huiusmodi numerus prioris textus n. 5 correspondet: plures tamen mutationes introducuntur et magni quidem momenti.

[L] 1) Pag. 9, linn. 1 a verbo "cura" usque ad verbum *spectat* in linea 5 eiusdem paginae: haec propositio introducitur ut clare asseratur quod cura iuris ad libertatem religiosam spectat ad *omnes*: ad cives, ad coetus sociales, ad Ecclesiam, ad alias Communitates religiosas: modo quidem unicuique proprio.

IV Ad numerum 6

1 – Pag. 9, linn. 1-6, in initio huius paragraphi indicetur novus conceptus boni communis verbis desumptis ex Litt. Encycl. *Pacem in terris* (A.A.S., 55 [1963], p. 273) (3 Patres).

R. – Scribitur nunc secundum propositionem Patrum, addita descriptione boni communis prout invenitur in Litt. Encycl. *Mater et Magistra et Pacem in Terris* (cf. A.A.S., 53 [1961], p. 417 et A.A.S., 55 [1963], p.273): «*Cum societatis commune bonum quod est summa eorum vitae socialis conditio- num quibus homines suam ipsorum perfectionem possent plenius atque expeditius consequi, maxime in humanae personae servatis iuribus et officiis consistat, cura iuris ad libertatem religiosam tum ad cives tum ad coetus sociales tum ad Ecclesiam aliasque communitates religiosas spectat, modo unicuique proprio, pro eorum erga bonum commune officio. Inviolabilia hominis iura...*».

	III [n. 6, 9, 1-8]	IV [n. 6, 8, 25-34]	
9	6. (olim 5) [K]	6.	25
	[<i>Cura libertatis religiosae</i>].	[<i>Cura libertatis religiosae</i>].	
		1 <i>Cum societatis commune bonum, quod est summa earum vitae socialis condicionum, quibus homines suam/ipsorum perfectionem possunt plenius atque expeditius consequi, maxime in humanae personae servatis iuribus et officiis consistat,</i> ⁸	26
		cura /iuris ad libertatem	29
2	<i>Cura huius iuris ad libertatem</i>	religiosam tum ad cives tum ad	
3	<i>religiosam tum ad/cives tum ad coetus sociales</i>	coetus sociales tum/ad potestates civiles tum ad Ecclesiam	30
		aliasque communitates religiosas spectat, modo unicuique proprio, pro eorum erga bonum commune/officio.	32
4	<i>aliasque communitates religiosas,</i>	3-6	31
5	<i>modo unicuique proprio, spectat. [L]</i>	7	33
6	<i>Inviolabilia hominis iura tueri ac promovere () ad cuiusvis potestatis civilis officium/essentia-</i>	8	34

IV⁸ Descriptio hic allata *boni communis* invenitur in: IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Mater et Magistra*: A.A.S., (1961), p. 417; *Pacem in terris*: A.A.S., (1963), p. 273. Verba quae sequuntur («maxime ... officiis») desumuntur etiam ex Litt. Encycl. *Pacem in terris*, infra in eadem p. 273.

2 – Pag. 9, lin. 3, post verba «coetus sociales» addatur «*tum ad potestates civiles*» (4 Patres).

R. – Modus accipitur.

3 – Pag. 9, lin. 3, post verbum «Ecclesiam» addatur «Catholicam».

R. – Additio non videtur necessaria. Ex contextu patet quod agitur de Ecclesia Catholica.

4 – Pag. 9, lin. 3, loco «tum ad Ecclesiam» dicatur «et potissima de causa ad Ecclesiam».

R. – Non videtur necessarium.

5 – Pag. 9, linn. 3-4, post verba «ad Ecclesiam» addatur aut «tum, salvis iuribus veritatis et iustitiae» aut «tum, intra limites debitos» aut verba similia (2 Patres).

R. – Haec additio ad hunc textum non pertinet, sed aliis locis sermo fit de servandis exigentiis veritatis et iustitiae.

6 – Pag. 9, linn. 3-4, deleantur verba «tum ad Ecclesiam aliasque communitates religiosas».

R. – Cura libertatis civilis et socialis, in quantum spectat rem religiosas, pertinet etiam ad Ecclesiam.

7 – Pag. 9, linn. 6-8, deleatur tota phrasia (47 Patres).

R. – Haec affirmatio ad ipsam substantiam schematis pertinet.

8 – Pag. 9, linn. 6-7, loco «ac promovere» dicatur «eiusque dignitatem colere et fovere».

R. – Additio non est necessaria.

I [n. 9, 12, 24]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. p. 10, ln. 3-6]

[cf. p. 10, ln. 16-19]

[cf. p. 10, ln. 23-27]

[cf. p. 11, ln. 7-12]

III [M] 2) Pag. 9, linn. 7-8 legitur: *ad cuiusvis potestatis civilis officium essentialiter pertinet*. His verbis substituantur verba prioris textus: praecipuum cuiusvis potestatis civilis officium. Haec substitutio, aliquibus Patribus petentibus [cf. B 5, 2)], facta est ut maiore cum claritate appareat finem potestatis civilis bonum commune esse. Tuitio autem et promotio inviolabilium humanae personae iurium – in bono communi prosequendo – non est Potestatis civilis officium *praecipuum quoad alia officia* sed est unum ex *essentialibus* Potestatis civilis officiis.

[N] 3) Pag. 9, lin. 9 additur: *et per alia media apta*: ut, Patrum desiderio [cf. C 5, 3)], clare indicetur quod est quidem necessarium tueri et promovere personae ius ad libertatem religiosam per iustas leges sed hoc, experientia teste, *non sufficit*: requiruntur etiam alia media apta, ut sunt, verbi gratia, *iusta decreta et iustae sententiae*.

[O] 4) Pag. 9: propositio quae incipit in lin. 11 cum verbis “ac propitias” et pergit usque ad verba “sanctam voluntatem” in linea 17 iam invenitur, iisdem fere verbis composita, in priori textu, aliter tamen ordinata. Nova redactio, Patrum petitione [cf. D 5, 4)] facta, ad hoc tendit ut *clarius* dicatur boni communis exigentiam esse quod religio a potestate civili *positivo* promoveatur *modo* tamen *sibi proprio*, suppeditando scilicet condiciones proprias ut cives revera religionis iura exercere eiusdemque officia adimplere valeant.

5) Pag. 9, lin. 15 post verbum “bonis” additur: *iustitiae et pacis*. Postulatur a Patribus [cf. H 5, 28)] ut efferatur quod ex positiva Potestatis civilis actione ad vitam religiosam fovendam expectanda sunt non maiora bona materialia, potius, bona eiusdem ordinis, scilicet spiritualia, ut sunt iustitia et pax: quae quidem etiam ad bonum commune quam maxime conferunt.

IV 9 – Pag. 9, linn. 8-17, proponitur haec inversio in phrasi: «Debet igitur potestas civilis per iustas leges et per alia media apta propitias suppeditare condiciones ad vitam religiosam fovendam, ut cives... erga Deum Eiusque sanctam voluntatem, et efficaciter suscipere tutelam libertatis religiosae omnium civium».

III [n. 6, 9, 8-17]

*liter pertinet.*⁸ [M]

9 Debet igitur potestas/civilis per
 10 iustas leges et per alia media ap-
 11 ta/efficaciter suscipere tutelam
 12 () [N] libertatis religiosae om-
 13 nium civium, ac propitias sup-
 14 peditare condiciones ad vitam
 15 religiosam fovendam, ut cives
 16 revera religionis iura exercere
 17 eiusdemque officia adimplere
 valeant et ipsa societas fruatur
 bonis iustitiae et pacis quae ()
 proveniunt ex fidelitate homi-
 num erga Deum Eiusque san-
 ctam voluntatem.⁹ [O]

IV [n. 6, 8, 34-40]

*liter pertinet.*⁹

9-12 Debet igitur potestas civilis per
 13 iustas leges et per alia media ap-
 14 ta efficaciter suscipere tutelam
 15 libertatis/religiosae om-
 16 nium civium, ac propitias sup-
 17 peditare condiciones ad vitam
 18 religiosam fovendam, ut cives
 19 revera religionis iura exercere
 20 eiusdemque officia adimplere
 21 valeant et ipsa societas fruatur
 22 bonis iustitiae et/pacis quae
 23 proveniunt ex fidelitate homi-
 24 num erga Deum Eiusque san-
 25 ctam voluntatem.¹⁰ [O]

III⁸, IV⁹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., 55 (1963), pp. 273-274: «Verum cum nostra hac aetate commune bonum maxime in humanae personae servatis iuribus et officiis consistere putetur, tum praecipue in eo sint oportet curatorum rei publicae partes, ut hinc iura agnoscantur, colantur, inter se componantur, defendantur, provehantur, illinc suis quisque officiis facilius fungi possit. Etenim "inviolabilia iura tueri, hominum propria, atque curare, ut facilius quisque suis muneribus defungatur, hoc cuiusvis publicae potestatis officium est praecipuum"». Cf. PIUS XII, *Nuntius radiophonicus*, 1 iunii 1941: A.A.S., 33 (1941), p. 200.

III⁹, IV¹⁰ Cf. LEO XIII, Litt. Encycl. *Immortale Dei*, 1 nov. 1885: A.A.S., 18 (1885), p. 161:

R. – Inversio phraseos non videtur necessaria ad sensum intelligendum.

10 – Pag. 9, linn. 8-9, loco «Debet igitur potestas civilis» dicatur «Debet quaelibet potestas» (47 Patres).

R. – Mutatio non videtur necessaria.

11 – Pag. 9, linn. 8-10: Unus Pater movet *a*) difficultatem contra vocem «debet», quo imponi videretur potestati civili nova obligatio a Concilio, et petit *b*) substitui obligationem directe suscipiendi tutelam libertatis religionis falsae principio merae tolerantiae.

R. – *a*) Vox «debet» est declarativa officii Status et nihil novi imponit. *b*) Textus approbatus non est substantialiter restringendus.

12 – Pag. 9, lin. 9, post verbum «civilis» addatur «reiecto quovis laicismo atheistico et agnostico».

R. – Additio videtur superflua in hoc contextu; cf. supra expansionem Mod. pro n. 3, resp. ad 40.

13 – Pag. 9, lin. 9, post verba «media apta» addatur «et iusta».

R. – Additio videtur superflua post verba «per iustas leges».

14 – Pag. 9, linn. 13-17, omnia deleantur (2 Patres).

R. – Hae lineae pertinent ad explicationem ipsius substantiae textus approbati.
 15 – Pag. 9, linn. 13-14, phrasis ita mutetur: «cives revera suae cuiusque religionis officia adimplere valeant» (47 Patres).

R. – Textus prout iacet sufficienter hanc determinationem exprimit.

16 – Pag. 9, lin. 14, post verbum «societas» addatur «etiam aliquando per publicam observantiam religiosam».

R. – Haec determinatio videtur nimis particularis in hac phrasi; sufficienter providetur in linn. 20-25 huius pag.

17 – Pag. 9, lin. 15, loco «fruatur bonis iustitiae et pacis quae...» dicatur «fruatur, in iustitia et pace, bonis quae...».

R. – Non videtur adesse ratio sufficiens mutandi textum.

I [n. 9, 12, 24]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. p. 11, ln. 13-20]

[cf. p. 10, ln. 7-9]

[cf. p. 10, ln. 19-21]

III [P] 6) Pag. 6, lin. 20 ad lineam 25: de speciali unius Communitatis religiosae agnitione in iuridica civitatis ordinatione multi Patres [cf. I 5, 30] ss.] plura petunt: tamen alii aliter et quidem contradictoria. Quorum Patrum positiones *sufficienter definitae* putantur esse praesertim quattuor: *a)* de hac re in declaratione de Libertate Religiosa ne verbum quidem fiat, *b)* dare affirmetur in iuridica civitatis ordinatione specialem agnitionem verae Religioni tribuendam esse statim ac id est possibile, *c)* si in Declaratione de hac re agitur, de ea in forma hypothetica agatur, *d)* de hac re agatur, sed in forma hypothetica. Secretarius censuit formam hypotheticam tamquam viam mediam eligendam esse.

IV 18 – Pag. 9, linn. 20-25, deleatur totum incisum (3 Patres).

R. – Incisum pertinet ad substantiam textus approbati.

19 – Pag. 9, linn. 20-25, in textu attendantur praeprimis Concordata vel Modi Vivendi qui nunc in vigore sint (22 Patres). Unus ex iisdem Patribus post verbum «observetur» (lin. 25) addere vult «quin Romani Pontificis iura stabilendi conventiones cum Statibus vel publicis auctoritatibus laedantur».

R. – Textus non est contra Concordata, immo expresse loquitur de speciali civili agnitione.

20 – Pag. 9, linn. 20-25, tollatur forma phrasae hypothetica («Si ...»), ubi agitur de speciali agnitione alicui religioni tributa (28 Patres).

R. – Forma hypothetica iuxta desiderium multorum Patrum introducta est; cf. relationem ad textum recognitum pag. 28 et 77. Forma hypothetica retinenda est secundum textum approbatum, cum nihil deroget situationi de facto existenti.

21 – Pag. 9, linn. 20-25, loco «tribuitur» (lin. 23) dicatur «tribui potest», et loco «necesse est» (eadem lin.) dicatur «ita tamen ut simul» (7 Patres). Unus ex iisdem Patribus etiam proponit post «tribui potest» additionem verborum «et nonnunquam tribui oporteret».

R. – Textus approbatus non est debilitandus.

22 – Pag. 9, linn. 20-25, proponitur mutatio ordinis commatis: «Necesse est ut simul omnibus civibus et communitatibus religiosis ius ad libertatem in re religiosa agnoscat et observetur, si attentis populorum circumstantiis ... ordinatione tribuatur» (10 Patres).

R. – Mutatio ordinis nihil substantiale addit, dum minus harmonice cum contextu totius numeri componitur.

23 – Pag. 9, linn. 20-25, loco «si attentis» dicatur «etiamsi attentis» et loco «ordinatione tribuitur» dicatur «ordinatione adhuc tribuatur» (3 Patres).

R. – Textus approbatus non est debilitandus.

24 – Pag. 9, linn. 20-21, deleatur «attentis populorum circumstantiis historicis»

III [n. 6, 9, 20-28]	IV [n. 6, 8, 41 – 9, 3]
20 <i>Si attentis populorum cir-</i> 18-25 <i>Si attentis populorum cir-</i> 41	
21 <i>cumstantiis historicis, uni com-</i> 24,26 <i>cumstantiis peculiaribus uni com-</i> 42	
22 <i>munitati religiosae specialis ci-</i> 42 <i>munitati/religiosae specialis ci-</i> 42	
23 <i>vilis agnitio in iuridica civitatis</i> 21,23 <i>vilis agnitio in iuridica civitatis</i> 9	
24 <i>ordinatione tribuitur, () necesse</i> 27 <i>ordinatione tribuitur, necesse</i> 9	
24 <i>est ut simul omnibus civibus et</i> 28-30 <i>est ut simul omnibus civibus et</i> 2	
25 <i>ad libertatem in re religiosa</i> 31,32 <i>ad libertatem in re religiosa</i> 2	
28 <i>agnoscatur et observetur. [P]</i> 33 <i>agnoscatur et observetur.</i> 3	
<i>Denique a potestate civili pro-</i> 33 <i>Denique a potestate civili pro-</i> 3	

«Immortale Dei miserentis opus, quod est Ecclesia, quamquam per se et natura sua salutem spectat animorum adipiscendamque in caelis felicitatis, tamen in ipso etiam rerum mortalium genere tot ac tantas ultro parit utilitates, ut plures maioresve non posset, si in primis et maxime esset ad tuendam huius vitae, quae in terris agitur, prosperitatem institutum». Quod quidem thema, e S. Augustino derivatum, saepe saepius evolvere solebat LEO XIII.

(1 Pater). Omittatur solummodo «historicis» (3 Patres). Loco «historicis» dicatur «peculiaribus», vel aliud simile (1 Pater).

R. – Accipitur hoc modo, ut vox «historicis» substituaturo voce «peculiaribus». 25 – Pag. 9, linn. 20-24, proponitur haec mutatio textus: «Si attentis populorum circumstantiis historicis, potiores partes una communitas religiosa in ordinanda societate ostenderit vel habere possit, ei specialis civilis agnitio in iuridica ordinatione civitatis tribuenda est, ita tamen ut simul omnibus civibus...».

R. – Determinatio est nimis particularis.

26 – Pag. 9, lin. 21, loco «specialis» dicatur «particularis».

R. – Non videtur necessarium.

27 – Pag. 9, lin. 23. Unus Pater petit ut loco «necesse est» dicatur «bonum commune etiam exigit».

R. – Non est intrandum in rationes huius necessitatis.

28 – Pag. 9, lin. 24. Duo Patres proponunt ut loco «ius» dicatur «plenum ius».

R. – Additio non est necessaria.

29 – Pag. 9, lin. 24, post verbum «ius» addatur «civile».

R. – Non potest admitti, cf. resp. ad Mod. Gen. 2 ad Mod. circa titulum 2, a.

30 – Pag. 9, linn. 24-25, loco «ius ad libertatem» dicatur «iusta eorum libertas» et addatur post «observetur» sequens ratio: «Licet enim ad potestates publicas de vera religione discernere non pertinet, cum tamen homines rite excolti et rectores civitatis ad ipsam cognoscendam pervenire valeant, potestas civilis potest ut veram aliquam religionem agnoscere, ipsamque publice profiteri ac fovere» (2 Patres).

R. – Ratio quae forsitan non accipitur ab omnibus in textum approbatum non est introducenda.

31 – Pag. 9, lin. 25, in fine addatur «prout suadeant circumstantiae temporum, locorum et personarum».

R. – Libertas religiosa est ius personae humanae qua talis.

32 – Pag. 9, lin. 25, post verbum «observetur» addantur verba relationis: «Hac autem sua iuridica humana immunitate homo uti debet modo honesto, i. e. exigentis legis moralis objective conformi et servatis normis iuridicis quas postulant necessitates ordinis publici».

R. – Hoc explicite dicitur ubi agitur de limitibus libertatis religiosae, sub n. 7. 33 – Pag. 9, linn. 28-31, hoc incisum aut supprimatur aut in finem n. 3 transferatur.

R. – Haec periodus pertinet ad explicationem substantiae textus approbati et cum contextu n. 3 harmonice componi nequit.

I [n. 9, 12, 24]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. p. 10, ln. 10-13]

[cf. p. 10, ln. 22-27]

[cf. p. 10, ln. 13-19]

[cf. p. 10, ln. 27-33]

III [Q] 7) Pag. 9, lin. 29 post verbum “unquam” legitur *sive aperte sive occulte* et in linea 31, post verbum “religiosas” legitur *necnon inter eos discriminatio fiat*. Haec postulantur ab aliquibus Patribus [cf. D 5, 10) et 12)] ut clare affirmetur non sufficere ut aequalitas civium iuridica propter rationes religiosas non *laedatur in legibus*: requiritur etiam quod de *facto* non laedatur et quidem nec aperte nec occulte; et propter easdem rationes inter cives non fiat discriminatio cuiusvis generis.

[R] 8) Pag. 10, lin. 2, post verbum “religionem” legitur *quamlibet*: hoc petitur ab uno Patre [cf. F 5, 17)] ne quis inducatur ad putandum unam pro omnibus hominibus existere religionem universalem cuius omnes religiones positivae vel historicae nihil aliud sunt quam peculiare determinationes eiusdem valoris.

IV 34 – Pag. 9, lin. 29, post verbum «iuridica» addatur «ad ius civile positivum libertatis quod attinet» (49 Patres).

R. – Additio restrictiva debilitaret textum approbatum; cf. resp. ad Mod. Gen. 2 et ad Mod. circa titulum 2, a.

35 – Pag. 9, lin. 29, post verbum «iuridica» addatur «*quae ipsa ad commune societatis bonum pertinet*» (3 Patres).

R. – Modus accipitur.

36 – Pag. 9, lin. 30, post verbum «occulte» addatur «sive per se sive per alios».

R. – Determinatio hic nimis particularis est. Provisum est in n. 2.

37 – Pag. 9, linn. 30-31: Plures Patres proponunt additionem unius alteriusque verbi ad in tuto ponendum rationale exercitium huius iuris potestatis publicae. Loco «laedatur propter rationes religiosas» dicatur «iniuste laedatur propter solas rationes religiosas» (218 Patres) vel «unice» (1 Pater), vel «mere religiosas» (1 Pater).

R. – Additio non est necessaria: textus non respicit nisi rationes religiosas et nihil de aliis rationibus dicere intendit ne quidem indirecte. Ceterum periculosum esset agnoscere ius ad laedendam aequalitatem iuridicam, quod contra ipsam Ecclesiam verti posset.

III [n. 6, 9, 28 – 10, 5]	IV [n. 6, 9, 3-13]	
29 videndum est,/ne civium aequalitas iuridica	34,35 videndum est, ne civium aequalitas/iuridica, <i>quae ipsa ad commune societatis bonum pertinet,</i>	4
30 unquam, <i>sive/aperte sive occulte,</i>	36,38 unquam sive/aperte sive occulte,	5
31 laedatur propter rationes/religiosas, <i>necnon inter eos discriminatio fiat.</i> [Q]	37 laedatur propter rationes religiosas, <i>neve</i> inter eos/discriminatio fiat.	6
32 Hinc sequitur nefas esse potestati publicae,/per vim vel metum aut alia () media civibus imponere professionem aut reiectionem/cuiusvis religionis, vel impedire, quominus /quisquam communitatem religiosam aut ingrediatur aut relinquat.	43 Hinc sequitur nefas esse potestati publicae, per vim vel metum aut/alia media civibus imponere professionem aut reiectionem cuiusvis/religionis, vel impedire quominus quisquam communitatem religiosam/aut ingrediatur aut relinquat.	7
33	44	8
34	45	9
35	46	10
36	47	11
37	48	12
38 Eo magis contra voluntatem Dei et contra sacra personae et familiae/gentium iura agitur, quando vis quocumque/modo adhibeatur ad religionem <i>quamlibet</i> delendam vel cohibendam	46 Eo magis contra voluntatem Dei et contra/sacra personae et familiae gentium iura agitur, quando vis quocumque/modo adhibeatur ad religionem () delendam vel cohibendam	13
2 sive in toto genere humano sive in aliqua regione sive in determinato coetu (). [R]	47 sive in/toto genere humano sive in aliqua regione sive in determinato coetu.	
3		
4		
5		

38 – Pag. 9, linn. 30-31, post «occulte» dicatur «iniuste» et post «inter eos» «illegitima», aut «iniusta».

R. – Non sunt necessariae additiones: non reddunt textum magis stringentem, et vox «discriminatio» sensum peiorativum iam habet.

39 – Pag. 9, lin. 31, post verbum «fiat» addatur «nisi agatur de activitatibus ex quibus ipsa religio catholica laedi possit» (5 Patres).

R. – Non pertinet ad contextum, quia alibi de limitibus sermo fit.

40 – Pag. 9, lin. 31, omittatur «necnon inter eos discriminatio fiat».

R. – Haec omissio debilitaret textum approbatum.

41 – Pag. 9, lin. 31, loco «neque» dicatur «neve».

R. – Admittitur Modus.

42 – Pag. 9, lin. 31, post «fiat» addatur «quod etiam in Concordatis perficiendis et reformandis sedulo est attendendum».

R. – Hic tantum principium generale et universale enuntiat.

43 – Pag. 9, lin. 32, loco «publicae» dicatur «civili».

R. – Mutatio in hoc contextu non videtur necessaria.

44 – Pag. 9, lin. 33, post verbum «media» addatur «conscientiam coercitiva».

R. — Verbum «imponere» in contextu sufficienter coercionem talem insinuit.

45 – Pag. 9, lin. 35, post verbum «religionis» addatur «vel adimpletionem alicuius praecepti religiosi».

R. – Determinatio nimis particularis est; includitur in professione religionis.

46 – Pag. 9, lin. 38, verbum «sacra» omittatur.

R. – Vox «sacer» apte innuit momentum horum iurium.

47 – Pag. 10, lin. 1-2, loco «quocumque modo» dicatur «iniuste».

R. – Mutatio insinuaret vim quandoque iuste adhiberi posse ad religionem delendam; quod nequit admitti.

48 – Pag. 10, lin. 2, deleatur verbum «quamlibet» (2 Patres).

R. – Accipitur Modus.

I [n. 9, 12, 24]

[cf. n. 5]

[cf. p. 9, ln. 11]

[cf. p. 9, ln. 12-15]

[cf. p. 9, ln. 15-19]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. n. 4]

[cf. p. 9, ln. 14]

[cf. p. 9, ln. 15-18]

[cf. p. 9, ln. 19-24]

[cf. p. 9, ln. 19-21]

[cf. p. 9, ln. 22-25]

[cf. p. 9, ln. 24-26]

[cf. p. 9, ln. 27-29]

III [L] *Numerus 7*

In textu priore limites libertatis religiosae definiebantur in n. 4.

[M] 1) Pag. 10, lin. 16 post verbum "officiorum" legitur *et boni omnium communis* et additio postulatur a Patribus ut in lucem ponatur sive singulos homines sive coetus sociales in suis ipsorum iuribus exercendis teneri rationem habere etiam eorum quae spectant ad bonum commune [cf. G 4, 20)].

[N] 2) Pag. 10, lin. 19: incipitur cum praepositione *Praeterea*. Hoc ut indicetur numerum 7 non dividi in duas partes – alteram moralem et alteram iuridicam; quod inveniebatur in correspondente numero 4 textus prioris. Etenim in n. 7 textus recogniti exponuntur, ordine progrediente, quae spectant ad singulos homines, ad coetus sociales et ad civiles Potestates quando agitur de limitando iure ad libertatem in re religiosa.

IV 49 – Pag. 10, lin. 7, omittatur verbum «ius».

R. – Vox «ius» retinenda est, quia pertinet ad substantiam textus. Agitur, ut patet, de iure negativo, i. e. de immunitate.

Ad numerum 7

1 – Pag. 10, lin 7, post verbum «ius» addatur «civile»

R. – Textus approbatus non est restringendus. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2.

2 – Pag. 10, lin. 9, post «obnoxius est» addatur «Error reiiciendus est, veritas propaganda; in societate observandum est hoc principium, scilicet veritatem iura exclusiva habere, errorem vero nulla».

R. – Exigentiae veritatis iam pluries aufficienter in textu exprimuntur. Cf. quod resp. ad Mod. Gen. 2.

3 – Pag. 10, lin. 9, post «obnoxius est» addatur: «Conari autem debent christiani praesertim vero catholici, ut ius naturae, quod ab ipsis perfectius et firmitus agnoscitur, ab omnibus admittatur et revereatur, et actiosa participatione in vi-

III [n. 7, 10, 6-19]		IV [n. 7, 9, 14-22]		
6	7. (olim 4) [L]		7.	14
	[<i>Limites libertatis religiosae</i>].		[<i>Limites libertatis religiosae</i>].	
7	Ius ad libertatem in re religiosa	49,1	Ius ad libertatem in re religiosa	15
8	exercetur in/societate humana,		exercetur in/societate humana,	16
9	ideoque eius usus quibusdam		ideoque eius usus quibusdam	
	normis moderantibus obnoxius		normis moderantibus obnoxius	
	est.	2,3	est.	
10	() <i>In societate</i>	4,5	<i>In usu omnium libertatum</i>	17
11	<i>observandum</i> est principium	6	<i>observandum</i> est principium	18
	morale responsabilitatis perso-		morale responsabilitatis perso-	
12	nalis et socialis: () in iuribus		nalis et socialis: in iuribus	19
13	suis exercendis singuli/homines		suis exercendis singuli/homines	
	coetusque sociales <i>lege morali</i>		coetusque sociales <i>lege morali</i>	
14	<i>obligantur et in vita sociali prae-</i>	7,8	<i>obligantur</i> ()	
15	<i>sertim tenentur</i> /rationem habere		rationem habere	
16	et iurium aliorum et suorum/er-		et iurium aliorum et suorum er-	20
	ga alios officiorum et boni om-		ga alios officiorum et boni om-	
17	nium <i>communis</i> . [M]		nium <i>communis</i> .	21
18	Cum omnibus () secundum iu-	9	Cum omnibus secundum iu-	
	stitiam et/humanitatem agen-		stitiam et/humanitatem agen-	
19	dum est.	10	dum est.	
	<i>Praeterea</i> [N] <i>societas civilis</i>	11,12	<i>Praeterea cum societas civilis</i>	22

ta civili et politica obtinere ut legibus civitatis promulgetur et protegatur, etiam, quatenus fieri potest, in rebus quae cum cultu et externa religionis professione connectuntur».

R. – Haec longior amplificatio non requiritur in hoc contextu, neque admitti potest secundum normas expansionis.

4 – Pag. 10, lin. 10, loco «In societate» dicatur «In omni societate, non exceptis religionis societatibus».

R. – Agitur formaliter in schemate de libertate religiosa in societate civili tantum. 5 – Pag. 10, lin. 10, loco «In societate» dicatur «*In usu omnium libertatum*» (3 Patres).

R. – Modus accipitur.

6 – Pag. 10, lin. 11, post verbum «principium» deleatur verbum «morale» (2 Patres).

R. – Iustitia obiectiva includitur in principio morali. Ideo vox «moralis» est necessaria.

7 – Pag. 10, lin. 14, post «obligantur» omittantur verba «et in vita sociali praesertim tenentur» (3 Patres).

R. – Modus accipitur.

8 – Pag. 10, lin. 14, post «sociali» addatur «ex iustitia».

R. – Textus mutandus supprimitur secundum Modum n. 7.

9 – Pag. 10, lin. 17, post «omnibus» addatur «igitur» (2 Patres).

R. – Haec sententia est explicatio, non vero conclusio.

10 – Pag. 10, lin. 18, post «agendum est» addatur «et sic in lucrum ipsius societatis insuper vertitur iustum exercitium religiosae libertatis».

R. – Haec consequentia quamvis in se vera non necessario in textu inserenda videtur.

11 – Pag. 10, linn. 19-27, textus («Praeterea... obiectivo fundati») substituat

I [n. 9, 12, 24]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. p. 9, ln. 25-29]

[cf. p. 9, ln. 30-33]

verbis «Pertinet praecipue ad potestatem civilem huiusmodi principii iuridicae consequentiae in tuto ponere, ideoque protectionem praestare societati contra abusum, qui haberi possint, sub praetextu libertatis religiosae».

R. – Munus societatis civilis sufficienter et clare exponitur in textu approbato. 12 – Pag. 10, lin. 19, loco «Praeterea societas» dicatur «Omnes cives et communitates societasque» (2 Patres).

R. – Societas concrete comprehendit omnes cives et communitates.

III [O] 3) Pag. 10, lin. 24: post verbum “arbitrario” legitur: *aut uni parti ini- que favendo*. Haec verba inserta sunt, aliquibus Patribus petentibus [cf. G 4, 18) ss.], ut explicite affirmetur Potestati civili, in libertate religiosa limitanda, rationem habendam esse non utilitatis alicuius factionis politicae sed eorum quae pertinent ad genuinas ordinis publici exigentias.

4) Pag. 10, linn. 26-27 post verbum “publici” legitur: *in ordine morali obiectivo fundati*. Est additio magni momenti. Introduta est ad mentem Patrum [cf. G 4, 20) ss.] qui rogant ut in aestimando ordine publico, ratio habeatur non solum ad historicas situationes sed etiam et in primis ad ea quae morali ordine obiectivo postulantur.

IV 13 – Pag. 10, lin. 21, post «libertatis religiosae» addatur «inter quos abusus perniciosissimum quaecumque res publica considerabit atheismi et materialismi propagationem quacum verus ordo moralis coexistere nequit».

R. – Explicatio non est necessaria ubi agitur de principiis.

14 – Pag. 10, lin. 24, omittantur verba «aut uni parti inique favendo».

R. – Vox «inique» excludit iniustitiam, ideo quando potestas civilis secundum iustitiam distributivam uni parti favet non agit inique. Ceterum haec verba expresse rogata fuerunt.

15 – Pag. 10, linn. 19-37. Plures Patres movent difficultatem cum notione ordinis publici. Unus Pater iudicat hanc expressionem periculosam et non sufficientem ad propositum huius paragraphi. Unus Pater postulat ut substituat notione boni communis. Unus Pater petit ut saltem lin. 30 omittatur «quod est ordo publicus». Duo Patres proponunt ut loco «ordinis publici» (lin. 27) dicatur «boni publici». Duo Patres vellunt ut addatur verbum «iustitia», ut constet etiam exigentiae iustitiae commutativae una cum exigentiis ordinis publici exprimi debere (lin. 26). Unus Pater petit ut stabiliantur natura et exigentiae boni communis ut clarius appareret principium morale quod totum n. 7 illustrare deberet.

Quattuor Patres proponunt novum textum praetermittendo notionem ordinis publici quia in praxi omnem religionem adversantium maximis iniustitiis ansam praeberet. Qui textus definitionem seu descriptionem boni communis continet et simul applicationem ad eam partem boni communis qui in textu ap-

III [n. 7, 10, 19-27]	IV [n. 7, 9, 22-26]
20 ius habet sese protegendi contra	15 ius habet sese protegendi contra
abusus, qui haberi possint, <i>sub</i>	abusus, /qui haberi possint, <i>sub</i>
21 <i>praetextu</i> libertatis religiosae.	13 <i>praetextu</i> libertatis religiosae,
22 Pertinet praecipuae ad potesta-	praecipuae ad potesta-
tem civilem huiusmodi	tem civilem pertinet huiusmodi
23 protectionem praestare, non	15 protectionem praestare; <i>quod</i>
tamen modo ar-	tamen / <i>feri debet</i> non modo ar-
24 bitrario / <i>aut uni parti inique fa-</i>	14 bitrario aut uni parti inique fa-
25 <i>vendo</i> , sed secundum /normas	vendo, sed secundum /normas
iuridicas, quas postulant neces-	iuridicas, ()
26 sitates /ordinis publici <i>in ordine</i>	ordini
27 <i>moralis obiectivo fundati.</i> [O]	15 <i>moralis obiectivo conformes,</i>

probato ordo publicus nominatur. Ideo loco textus pag. 10, linn. 25-37, scribatur: «... sed secundum normas iuridicas quas postulant exigentiae boni communis. Inter alias res, hoc bonum commune, requirit efficacem iurium tutelam pro omnibus civibus eorumque pacificam compositionem, sufficientem curam istius honestae pacis publicae, quae est ordinata conviventia in vera iustitia, et debitam custodiam publicae moralitatis. Ceterum numquam obliviscendum est exercitium libertatis religiosae limitari non licere nisi in quantum graviter et manifeste contradicit fini societatis, seu ipsi bono communi. Quod bonum commune definiri non potest nisi in relatione ad personam humanam: complectitur summam earum vitae socialis condicionum, quibus homines suam ipsorum perfectionem possent plenius atque perfectius consequi (IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Mater et Magistra*: A.A.S., 1961, p. 417; *Pacem in terris*: A.A.S., 1963, p. 273). Inde sequitur exercitium libertatis religiosae in societate a coercitiva interventione potestatis civilis immune esse, nisi in quantum hoc exercitium graviter et manifeste noceret dignitati personae humanae aut legi morali».

R. – De bono communi in tota sua amplitudine loquitur in textu mutato n. 6 ubi agitur de bono societatis promovendo. Ibi intellegitur bonum commune expressis verbis secundum descriptionem factam a Papa Ioanne XXIII in Litt. Encycl. *Mater et Magistra et Pacem in terris* (cf. n. 6, lin. 1 ss.).

Ubicumque apparet expressio «bonum commune» intelligenda est in sensu a S. P. Ioanne XXIII adhibito.

Quantum ad expressionem «ordo publicus» sequentia sunt notanda: a) «Ordo publicus» est notio sat divulgata in Constitutionibus Nationum et in documentis internationalibus. Est expressio vere technica in iure publico hodierno. b) Propter hanc rationem, nullo modo est negligenda sed e contrario cum accurata praecisione describenda et praecipue in relatione cum notione boni communis prout in hac declaratione (iuxta S. P. Ioannem XXIII) nunc clare apparet. c) Certo certius gubernia possunt notione ordinis publici abuti eamque a proprio sensu detorquere. Sed nullo modo est novum. Idem enim factum est 30 annos abhinc ab aliquo gubernio totalitario circa notionem boni communis. Ex hoc patet quemvis terminum periculo detorsionis obnoxium esse et proinde necessitatem alicuius definitionis vel descriptionis praecisae terminorum urgeri. Nihil aliud in textu declarationis fecimus.

Hisce consideratis, modi quoad eorum essentiam, accipiuntur prout apparet in textu sequenti: «Praeterea cum societas civilis ius habet sese protegendi contra abusum, qui haberi possint sub praetextu libertatis religiosae, praecipue ad potestatem civilem pertinet huiusmodi protectionem praestare; *quod* tamen *feri debet* non modo arbitrario aut uni parti inique favendo, sed secundum normas iuridicas () ordini morali obiectivo conformes, () quae postulantur ab efficaci iurium tutela pro omnibus civibus eorumque pacifica compositione, et a

I [n. 9, 12, 24]

[cf. p. 9, ln. 29-30]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. p. 9, ln. 33-p. 10, ln. 3]

[cf. p. 9, ln. 29-32]

[cf. p. 10, ln. 3-5]

[cf. p. 9, ln. 5-7]

[cf. p. 10, ln. 10-13]

sufficienti cura istius honestae pacis publicae, quae est ordinata conviventia in vera iustitia et a debita custodia, publicae moralitatis. *Haec omnia partem boni communis fundamentalem constituunt et sub ratione ordinis publici veniunt.* Ceterum servanda est integrae libertatis consuetudo in societate, secundum quam libertas debet quam maxime homini agnosci, nec restringenda est nisi quando et prout necessarium».

III [P] 5) Pag. 10, lin. 30 post verbum “curam” legitur: *istius honestae* et postea in eadem linea et in linea sequente legitur: *quae est ordinata conviventia in vera iustitia*. Haec etiam sunt verba momentosa ad multorum Patrum mentem inserta [E/5454, E/5360], propter easdem rationes: in limitanda libertate religiosa prae oculis habendae sunt exigentiae pacis publicae: non tamen pacis publicae cuiuscumque generis quae *de facto* existit vel existere potest: sed, in primis, illius honestae pacis quae est *ordinata conviventia in vera iustitia*.

[Q] 6) Pag. 10, lin. 33 post verbum “bonum est” legitur: *fundamentalis pars boni communis*. Quae verba introducta sunt ut detur responsum aliquorum Patrum [E/5367] difficultati circa relationem ordinis publici ad bonum commune et etiam ut clarius efferatur quod alia est regula sequenda cum agitur de tutando ac promovendo personae iure ad libertatem in re religiosa et alia cum agitur de eodem iure limitando: in primo casu regula sequenda est bonum commune in tota amplitudine assumptum; in altero vero casu est ordo publi-

III [n. 7, 10, 27-41]

28 Illud autem societatis bonum,
 29 quod est ordo/publicus, requirit
 30 efficacem () iurium tutelam/pro
 31 omnibus civibus eorumque paci-
 32 ficam compositionem, suffi-
 33 cientem curam istius honestae
 34 pacis publicae, quae est ordinata
 35 conviventia /in vera iustitia, et
 36 debitam custodiam publicae
 37 moralitatis. [P]
 38 Quod quidem bonum est funda-
 39 mentalis pars boni communis
 40 et
 41 universae societati adeo neces-
 42 sarium ut actus qui grave/dam-
 43 num ei inferant sint a potestate
 44 civili reprimendi. [Q]
 45 () Ceterum servanda est inte-
 46 grae libertatis consuetudo in so-
 47 cietate, secundum/quam liber-
 48 tas debet quam maxime homini
 49 agnosci, nec restringenda est ni-
 50 si quando et/prout est necessa-
 51 rium.¹⁰

IV [n. 7, 9, 26-34]

()
 27 quae postulatur ab
 28 efficaci iurium tutela pro
 29 omnibus civibus eorumque paci-
 30 fica compositione, et a suffi-
 31 cienti cura istius honestae
 32 pacis publicae quae est ordinata
 33 conviventia in vera iustitia, et
 34 a debita custodia publicae
 35 moralitatis. 30
 36 Haec omnia
 37 partem boni communis
 38 fundamentalem constituunt et
 39 () 31
 40 sub ratione
 41 ordinis
 42 publici veniunt.
 43 Ceterum servanda est inte-
 44 grae/libertatis consuetudo in so-
 45 cietate, secundum quam liber-
 46 tas debet quam/maxime homini
 47 agnosci, nec restringenda est ni-
 48 si quando et prout est/necessa-
 49 rium.¹¹ 34

III¹⁰, IV¹¹ Sic redditur aliis verbis nota regula iuris canonici, ex iure romano quoad sensum deprompta: «Odia restringi et favores convenit ampliari». Cf. V. BARTOCETTI, *De regulis iuris canonici* (Angelo Belardetti Editore, Roma 1955), p. 73.

cus seu illa fundamentalis pars boni communis universae societati adeo necessaria, ut actus ei grave damnum inferentes sint a potestate civili reprimendi.

IV 16 – Pag. 10, linn. 33-37, omittatur tota phrasia, et lin. 41 post verbum «necessarium» addatur: «Sed cum bonum commune uniuscuiusque nationis cum bono communi totius familiae populorum sit connexum, oportet etiam ut potestas publica in illo existimanda rationem ipsius connexionis cum toto ordine internationali habeat».

R. – Textus propositus est omnino bonus; non autem videtur hic inserendum ubi de limitibus libertatis religiosae agitur. Aliunde haec idea iam sufficienter exprimitur (in n. 15).

17 – Pag. 10, linn. 36-37, loco «reprimendi» dicatur «merito reprimantur» vel «merito reprimi possint».

R. – Textus secundum Modum 15 iam mutatus est.

18 – Pag. 10, linn. 37-41, tota phrasia omittatur.

R. – Textus retinendus est. Eadem inspiratio invenitur in Litt. Encycl. Papae Ioannis XXIII *Pacem in terris* (A.A.S., 1963, p. 226): «Ordo autem, qui in hominum consortione viget, totus incorporali est natura; siquidem in veritate idem nititur, secundum iustitiae praecepta ad effectum perducendus est, mutuo amore animari perficique poscit, postremo, libertate integra, ad aequabilitatem cotidie humaniorem est componendus».

I [n. 9, 12, 24]

[cf. n. 14]

II [n. 7, 12, 37]

[cf. n. 14]

[cf. p. 19, ln. 31-34]

[cf. p. 19, ln. 34-36]

[cf. p. 19, ln. 36-39]

[cf. p. 20, ln. 3-12]

[cf. p. 19, ln. 39-p. 20, ln. 2]

III [A] *Numerus 8*

Componitur ex paragraphis 5 et 6 desumptis e conclusione textus prioris. Iuxta mentem aliquorum Patrum E/5324, E/5445 educatio ad libertatem *recte* exercendam, praesertim in hac nostra aetate, est maximi momenti etiam pro nostro argumento: peropportunum ergo esset ut de huiusmodi educatione sermo fiat in numero speciali: Patrum sententiae Secretariatus adhaerendum esse putavit.

Hoc modo in prima declarationis parte personae ius ad libertatem in re religiosa inspicitur in omnibus suis elementis essentialibus vel maioris momenti quae sunt ut iam notatum est: obiectum – fundamentum – subiectum – cura – limites – educatio et finis.

IV *Ad numerum 8*

1 – Pag. 11, linn. 1-26, clarius ponatur vitandum esse falsam interpretationem libertatis religiosae, indifferentismum et relativismum religiosum. Inculcari debeat obligatio quaerendi unicam veram religionem et in ea manendi.

III [n. 8, 11, 1-24]		IV [n. 8, 9, 35 – 10, 6]		
11	8. [A]		8.	35
	[<i>Educatio ad libertatem exercendam</i>].		[<i>Educatio ad libertatem exercendam</i>].	
2	() Nostrae aetatis homines varia	1	Nostrae aetatis homines/varia	36
3	ratione premuntur et in pericu-		ratione premuntur et in pericu-	
4	lum veniunt ne proprio libero		lum veniunt ne proprio libero	
	consilio destituantur.		consilio destituantur.	37
	().			
5	Ex altera autem parte non pauci		Ex altera autem parte non pauci	
6	ita propensi videntur, ut/specie		ita propensi videntur,/ut specie	38
	libertatis omnem subiectionem		libertatis omnem subiectionem	
7	reiiciant/ac debitam oboedien-		reiiciant ac debitam oboedien-	
	tiam parvi faciant.	2	tiam parvi faciant.	39
13	Quapropter haec Vaticana		Quapropter haec Vaticana	40
14	Synodus omnes/hortatur, prae-		Synodus omnes hortatur, prae-	
	sertim vero eos qui curam hab-		sertim vero eos qui curam hab-	41
15	ent alios educandi, ut homi-		ent alios educandi, ut homi-	
16	nes formare satagant,/qui ordi-		nes formare satagant,/qui ordi-	42
	ni morali obsequentes legiti-	4,5	ni morali obsequentes legiti-	
17	mae auctoritati oboediant et		mae auctoritati oboediant et	10
	genuinae libertatis amatores		genuinae libertatis amatores	
18	sint; homines nempe, qui pro-		sint; homines nempe, qui pro-	2
19	prio consilio res/in luce verita-		prio consilio res/in luce verita-	
	tis diiudicent, activitates suas		tis diiudicent, activitates suas	
20	cum/sensu responsabilitatis di-	4	cum sensu responsabilitatis/di-	3
21	sponant, et quaecumque sunt	5	sponant, et quaecumque sunt	
	vera atque iusta persequi nitan-		vera atque iusta <i>prosequi</i> nitan-	4
22	tur,/operam suam libenter cum		tur, operam suam libenter cum	
	ceteris consociando.	6	ceteris consociando.	5
23	Religiosa igitur libertas		Religiosa libertas <i>etiam</i>	6
24	ad hoc inservire/et ordinari de-		ad hoc inservire et ordinari de-	
	bet, ut homines <i>in suis ipsorum</i>		bet, ut/homines in suis ipsorum	

R. – Quod hic postulatur iam alibi clare dicitur in schemate: cf. n. 1 textus.

2 – Pag. 11, lin. 7, post «parvi faciant» addatur: «aut indifferentismo religioso indulgeant».

R. – Hic agitur de harmonica compositione spiritus libertatis cum spiritu oboedientiae.

3 – Pag. 11, linn. 16-17, post verbum «auctoritati» addatur «etiam propter conscientiam (*Rom.* 13, 4)».

R. – Provisum est in n. 11.

4 – Pag. 11, lin. 20, post «disponant» dicatur «qui discant firmitatem propriae convictionis religiosae coniungere cum honorem personae aliam religionem profitendi debito».

R. – Determinatio in se bona, sed nimis particularis.

5 – Pag. 11, lin. 21, loco «persequi» dicatur «sequi».

R. – Accipitur Modus, sed dicatur melius «*prosequi*».

6 – Pag. 11, lin. 23, post verbum «libertas» addatur verbum «etiam».

R. – Modus accipitur.

I [n. 9, 12, 24]

II [n. 7, 12, 37]

III [B] Pag. 11, linn. 24-26 in his duobus lineis leguntur verba: *in suis ipsorum officiis adimplendis in vita sociali* etc.: quibus verbis innuitur finis ipsius

III [n. 8, **11**, 25-26]

25 *officiis adimplendis in vita so-*
26 *ciali maiore cum/responsabilita-*
te agant. [B]

IV [n. 8, **10**, 6-7]

officiis adimplendis in vita so-
ciali maiore cum/responsabilita- 7
te agant.

libertatis religiosae quae ad hoc inservire et ordinari debet ut homines in suis ipsorum officii adimplendis in vita sociali maiore cum responsabilitate agant.

I [IV, 12]

II [n. 8, 13, 1-6]

IV. *Doctrina libertatis religiosae sub luce revelationis*III. *Doctrina libertatis religiosae sub luce revelationis* [M]

[cf. n. 12]

8. [N]

13

Quae de iure hominis ad libertatem religiosam declarat haec Vaticana Synodus fundamentum quidem proximum habent in dignitate/personae, cuius exigentiae rationi humanae/plenius innotuerunt per saeculorum experientiam.

II [M] VI. 24) Ostendatur nexus inter doctrinam ex ratione in capitibus I, II, III et doctrinam ex revelatione in capite IV (pag. 12 ss.) expositam (L-10, 1 [E/4905]).

[N] [Cf. n. 9 litt. O].

III [A] *Animadv. ad Caput III. In genere:*

I. Totum Capitulum ad pauca verba reduci deberet (40 [E/5351], cf. 35 [E/5347]); quia genus litterarium Declarationis postulat affirmationem ex rationibus mere naturalibus et iuridicis. Iustificatio biblica est extranea intentioni Declarationis et satisfacere nequit homines prout stat (35 [E/5347]). Loco totius Capituli dicatur solummodo pro credentibus quod positio in Cap. I et II expressa consentit cum ratione agendi Domini Iesu et cum fontibus Revelationis (35 [E/5347]).

II. Principia et distinctiones praeviae initio horum numerorum (9-12) ponenda sunt:

1) distinctio inter libertatem civilem in re religiosa et libertatem spiritualem ac moralem actus religiosi quo Verbo Dei adhaeremus ([112: E/5457]);

2) distinctio horum duorum ordinum ([112: E/5457]);

3) principium iuris primordialis et sacri quod habet Deus honorari et coli verae religionis actibus (cf. 94 [E/5382; 112: E/5457]);

4) principium obligationis qua tenetur homo inquirendi veram religionem eamque profitendi (112 [E/5457]). Praeponatur doctrina Ecclesiae circa ius eminentis et sacrum verae Religionis et omnium eam profitentium, et postea perveniatur ad considerationem complementarem (etiam specificam “modernam”) iuris generalis hominum ad libertatem in re religiosa (94 [E/5382]). Libertas mundo allata a Christo, quam martyres defenderunt et pro qua Ecclesia semper pugnavit, non est illa libertas generalis quae provenit ex simplici dignitate personae humanae (94 [E/5382], cf. 34 [E/5345], nomine 21 Patrum). Textus S. Scripturae citati non probant libertatem religiosam in sensu schematico sed tantum libertatem psychologiam actus fidei vel tolerantiam Christi errantium (20 [E/5330], cf. 17 [E/5327]). Selectio citationum S. Scripturae est unilateralis (30 [E/5341]), incompleta et tendentiosa (37 [E/5350]), et argumentatio ex eis dat tormentum textibus (41 [E/5374]) et rem minus perspicuam reddit (34 [E/5345], nomine 21 Patrum). Ne taceatur de multis verbis Christi, Pauli, Iohannis, qui aliam libertatem docent et severe arguunt incredulos et fideles in errores ducentes (20 [E/5330], cf. 30 [E/5341], 37 [E/5350], 79 [E/5389]).

[B] *Numerus 9* (olim 8).

Animadv. in genere: Deleatur paragraphus quia hanc doctrinam novam non

	III [n. 9, 11, 27-33]		IV [n. 9, 10, 8-11]	
	II. <i>Libertas religiosa sub luce revelationis</i> [A]	*	II. <i>Libertas religiosa sub luce revelationis</i>	
27	9. (olim 8) [B]		9.	8
28	[<i>Doctrina de libertate religiosa in revelatione radices tenet</i>].		[<i>Doctrina de libertate religiosa in revelatione radices tenet</i>].	
29	Quae de iure hominis/ad libertatem religiosam declarat haec	1-3	Quae de iure hominis ad libertatem religiosam declarat haec	9
30	Vaticana/Synodus, fundamentum () habent	4	Vaticana/Synodus, fundamentum habent	10
31	in dignitate personae, cuius exigentiae rationi humanae plenius	5	in dignitate personae, cuius exigentiae/rationi humanae plenius	11
32	innotuerunt per saeculorum experientiam. [C]		innotuerunt per saeculorum experientiam.	
33				

est possibile probare ex S. Scriptura vel ex Traditione (129 [E/5434]).

[C] *In particulari*: 1) Pag. 13, linn. 1-2, loco "Quae de iure hominis ad libertatem religiosam" dicatur "Quae de libertate in re religiosa", ut vitetur affirmatio iuris (103 [E/5367], nomine duorum Patrum).

2) Pag. 13, lin. 1, post "hominis" addatur "et communitatum" (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

3) Pag. 13, lin. 3, post verbum "quidem" deletur "proximum", quia non patet quid sit correspondens fundamentum remotum (17 [E/5327], cf. 2 [E/5309]).

IV *Modi generales a n. 9 ad n. 12 (pag. 11-15)*

* 7 Patres postulant integram omissionem horum quattuor numerorum. Nam argumentum de Revelatione desumptum non tangit homines qui Revelationem non accipiunt (unus Pater). Declaratio, secundum titulum suum, tantum e iure et ordine civili et sociali rationes sumere potest (6 Patres).

R. – Hi numeri omitti non possunt, quia a Concilio recepti sunt. Etiam si homines Revelationem non accipiunt, Ecclesia ius et officium habet hanc Revelationem semper declarandi.

Ad numerum 9

1 – Pag. 11, linn. 28-33, loco phraseos «Quae ... experientiam» dicatur «Quae ... in dignitate naturali et supernaturali personae nobis in Revelatione plene manifestata et cuius exigentiae ... experientiam». Integer numerus ad haec reduci debet.

R. – Finis huius numeri necessarius est ad integrum argumentum.

2 – Pag. 11, linn. 28-33, loco phraseos «Quae... experientiam» scribatur: «Exigentiae iuris hominis ad libertatem religiosam in dignitate personae fundati rationi humanae plenius innotuerunt per saeculorum experientiam».

R. – Intentio principalis textus non est de exigentiis.

3 – Pag. 11, lin. 28, post «de iure» addatur «civili» (205 Patres).

R. – Non est ius civile, sed ius fundatum in dignitate personae. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2 et ad Mod. circa titulum 2, a.

4 – Pag. 11, linn. 30-31, loco «fundamentum habent in dignitate personae» dicatur «fundamentum habent in exigentiis boni communis» (unus Pater); «plane congruunt cum dignitate personae» (unus Pater).

R. – Hoc contrarium est Declarationis sensui.

5 – Pag. 11, lin. 31, post «personae» addatur: «intime connexa cum bono communi societatis».

R. – Iam provisum est supra, nn. 6 et 7.

I [IV, 12]

II [n. 8, 13, 6-14]

Ast	haec	libertas	
radices	habet	in divina/revela-	7
tione,	qua	primum humanae	8
personae	dignitas	in tota sua	8
amplitudine	incepit	manifesta-	9
ri,	et inde	eo magis a chris-	
tianis	sancte	servanda.	10

[cf. ln. 7-9]

Praeterea	libertas	religiosa	in	
societate/plene	est	cum	libertate	11
actus	fidei	christianae/congrua		12
ac	cum	debita	Ecclēsiae	liberta-
te	in/sua	divina	missione	exse-
quenda	omnino	consona.		14

III [D] 4) Pag. 13, lin. 6, loco "Ast" dicatur "Immo" (112 [E/5457]).

5) Pag. 13, lin. 6, post verbum "habet" addatur "etiam" (81 [E/5387]).

6) Pag. 13, linn. 6-10, dicatur pressius quomodo revelatio dignitatem hominis manifestum fecerit, et quod sit fundamentum dignitatis et libertatis personae humanae (112 [E/5457]).

[E] **R/** 1) Pag. 11: a verbo *quamvis* in lin. 35 usque ad verba *de libertate religiosa* in lin. 9, p. 12: haec verba sunt fere omnia noviter introducta ut, secundum multorum Patrum E/5405 final desiderium, clarior fiat relatio quae intercedit inter doctrinam de libertate religiosa exposita in prima Declarationis parte et ea quae inveniuntur in Revelatione circa eandem libertatem. Duo in his verbis affirmantur: a) Revelatio explicitae et formaliter non affirmat personae ius ad immunitatem a coercitione externa in re religiosa. b) Tamen dici potest ac debet huiusmodi ius radices habere et quidem profundissimas in Revelatione his tribus praesertim rationibus: 1) Revelatio notificat in tota eius amplitudine personae humanae dignitatem: quae dignitas fundamentum constituit obiectivum libertatis religiosae. 2) Revelatio demonstrat observantiam Christi erga homi-

	III [n. 9, 11, 33 – 12, 11]	IV [n. 9, 10, 11-22]	
34	<i>Immo haec doctrina de libertate radices/habet in divina revelatione, [cf. p. 12, ln. 1-2]</i>	<i>Immo haec doctrina de libertate radices habet in divina revelatione, [cf. ln. 15-16]</i>	12
35	<i>quapropter eo magis a christianis sancte servanda est. [D]</i>	<i>quapropter eo magis a Christianis sancte servanda est.</i>	13
36	<i>Quamvis/enim revelatio non expresse affirmet ius ad immunitatem ab externa coercitione in re</i>	<i>Quamvis enim revelatio non expresse affirmet ius ad immunitatem ab externa coercitione/in re</i>	14
37	<i>religiosa, tamen humanae personae dignitatem/in tota eius amplitudine patefacit, observantiam/Christi erga hominis libertatem in exsequendo/officio credendi verbo Dei demonstrat, atque/de spiritu nos edocet, quem discipuli talis Magistri debent in omnibus agnoscere et sequi. [E]</i>	<i>religiosa, tamen humanae personae dignitatem in tota eius amplitudine patefacit, observantiam Christi erga hominis libertatem in exsequendo officio credendi verbo Dei demonstrat, atque de spiritu nos edocet, quem discipuli talis Magistri debent in omnibus agnoscere et sequi.</i>	15
12	<i>Quibus omnibus principia generalia illustrantur super quae fundatur doctrina huius Declarationis de libertate religiosa. [E]</i>	<i>Quibus omnibus principia generalia illustrantur super quae fundatur/doctrina huius Declarationis de libertate religiosa.</i>	16
2	<i>Praesertim libertas religiosa in societate plene est cum libertate actus fidei christianae congrua</i>	<i>Praesertim libertas/religiosa in societate plene est cum libertate actus fidei christianae/congrua.</i>	17
3	<i>(.)</i>		18
4			19
5			20
6			21
7			22
8			
9			
10			
11			

nis libertatem in exsequendo officio credendi verbo Dei. 3) Spiritum illustrat quem discipuli Christi in omnibus agnoscere et adhibere debent.

IV 6 – Pag. 11, lin. 35, post «servanda est» addatur: «Libertas haec naturalis ad libertatem religionis Christi ordinetur quae est finis omnis intentionis animi humani ad veritatem».

R. – Haec additio multis ambiguitatibus laborat et mutaret sententiae intentionem.

7 – Pag. 11, lin. 37, post verbum «coercitione» addatur «ex parte auctoritatis civilis».

R. – Sunt etiam aliae causae coercitionis: cf. pag. 4, linn. 24-25.

8 – Pag. 11, lin. 35 ad pag. 12, lin. 1, «quamvis ... tamen» deleantur.

R. – Haec sententia essentialis est in argumento.

9 – Pag. 12, linn. 9-11, pro phrasi «Praesertim ... congrua» reassumatur textus reemendatus circa Ecclesiae libertatem in sua divina missione exsequenda.

R. – De re proposita agitur in n. 3 textus.

I [IV, 12]

II [n. 9, 13, 15-33]

9. [O] 15

[*Libertas religiosa in historia salutis radicatur*]. 16Deus enim initio ad imaginem suam/constituit hominem eumque in manu consilii/sui reliquit (cf. Gen. 1, 27; Sir. 15, 14; 17, 6). 17
18Immo voluit, ut libere sancta societate Ei/haereat: cum populo qui Ei oboedientiam sponderat foedus sanctum inivit (cf. Ex. 19,/5-8; 24, 7; Ios. 24, 16 ss. 22). 20
21
22Per Prophetas illum paulatim edocuit unumquemque personali devotione ad Deum esse convertendum/novumque foedus promisit, quo legem suam in corde et mente inscriberet (cf. Ier. 31,/31-33; Ez. 36, 26-27). 23
24
25
26
27Ubi ergo venit plenitudo temporis misit/Deus Filium suum qui mandatum amoris discipulis suis dedit libere ad Se, trahente Patre,/per fidem accedentibus (cf. Io. 6, 44). 28
29
30
31In corda/eorumdem Spiritum suum et caritatem effudit,/qua 32
33

II [O] **R**/ Cum plures Patres petierint, ut amplior argumentatio ex revelatione fiat, novus textus redactus est, quo ostenditur, quomodo libertas religiosa in historia salutis radicetur. Ex hoc conspectu historiae salutis, qui nunc in novo numero 9 invenitur, contextus elucet, in quo Declaratio de libertate religiosa collocanda est.

III [F] *Numerus* (olim 9).

Animadv. in genere: 1) Deleatur paragraphus (2 [E/5309], 20 [E/5330], 129 [E/5434]) aut integra reficiatur (20 [E/5330]) aut ad introductionem transferatur. Ratio: confusio notionum libertatis (113 [E/5458]).

2) Textus abbrevietur quia argumenta ex S. Scriptura non omnia textum probare videntur (12 [E/5322]).

[G] *In particulari:* 1) Pag. 13, linn. 15-27, deleatur incisum. Rationes: Probat tantum libertatem psychologicam in adhaerendo Deo, non vero libertatem in Schemate propugnata (20 [E/5330], 45 [E/5352], 81 [E/5387]). Est partialis quia in V. T. saepe recursus ad vim laudatur (45 [E/5352], cf. 17 [E/5327], 20 [E/5330], 79 [E/5389], 81 [E/5387]).

[H] 2) Pag. 13, lin. 20, addatur post "populo" "quem a servitute redemerat et", quia non tacendum est de redemptione (61 [E/5578]).

[I] 3) Pag. 13, linn. 22-23, loco "Per Prophetas illum paulatim" dicatur: "Il-

III [n. 9, 12, 11]

IV [n. 9, 10, 22]

[F]

[G]

[H]

[I]

[K]

[L]

lum deinde paulatim per Prophetas" (50 E/5358], nomine 21 Patrum, [61: E/5578]).

4) Pag. 13, lin. 24, loco "sese convertendum" dicatur "sese convertere debere" (50 E/5358, nomine 21 Patrum, [44: E/5318]).

[K] 5) Pag. 13, linn. 28-36, deleatur incisum quia non eodem sensu sumitur libertas dum agitur de libertate filiorum Dei et de libertate religiosa (45 [E/5352]).

6) Pag. 13, lin. 28, loco "Ubi ergo" dicatur "At ubi" (44 [E/5318], 61 [E/5578], [125: E/5439]).

7) Pag. 13, linn. 28-34, loco "Ubi ergo venit ... in libertatem" dicatur "At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus (*Gal.* 4, 5). In cordibus eorum caritatem Dei diffundit per Spiritum Sanctum, quem dedit eis (*Rom.* 5, 5), ut quicumque Eo aguntur, iam non sunt servi, sed filii Dei (*Rom.* 8, 14; *Gal.* 4, 7) in libertatem" (50 [E/5358], nomine 21 Patrum; cf. 61 [E/5578], [125: E/5439]).

[L] 8) Pag. 13, lin. 32, omittatur "et caritatem" (44 [E/5318]).

9) Pag. 13, lin. 34, textus citatus non probat quia non agitur de libertate religiosa, sed de libertate filiorum Dei (81 [E/5387]).

10) Pag. 13, lin. 36, post "(*Rom.* 8, 21)" addatur "qua revera Deo "rationabile obsequium" (*Rom.* 12, 1) praestant" (45 [E/5352], [69: E/5400], nomine 75 Patrum).

I [IV, 12]

II [n. 9, 13, 33 – 14, 18]

non iam servi, sed sicut filii Dei	
agunt/(cf. Rom. 5, 5; 8, 14), in li-	34
bertatem iam vocati/(cf. Gal. 5,	35
13), perventuri tandem ad «li-	
bertatem gloriae filiorum Dei»	36
(Rom. 8, 21).	
Distinxit insuper Dominus Iesus	37
quae Dei sunt/et quae Caesaris,	14
ita ut Christifideles et Caesari	2
propter constientiam oboediant	
in iis quae/Caesaris sunt (cf.	3
Rom. 13, 5), et Deo in iis/quae	4
inviolabiliter Dei sunt.	
Hanc viam secuti/sunt innumeri	5
martyres et fideles per saecula	
et per orbem.	6
Quae omnia Ecclesia decursu	7
temporum sedulo custodivit et	8
tradidit.	
Fideles ad maiorem/in dies li-	9
bertatem spiritus instituit, et in	
iis/genuinum oboedientiae sen-	10
suum excoluit.	
Potestatum saecularium op-	11
pressioni restitit, suisque/mini-	12
sterii sacri libertatem propugna-	
vit.	
Tandem, etsi inter populum Dei	13
in terris peregrinantem non de-	14
fuerunt qui alias vias, spiritui	
evangelico minus conformes	15
inierint, inconcussa tamen sem-	16
per mansit Ecclesiae doctrina,	
neminem esse ad fidem cogen-	17
dum.	
Evangelicum fermentum in	18

III [M] 11) Pag. 13, lin. 37 – pag. 14, lin. 1, post “distinxit” dicatur “Dominus duplicem ordinem, temporalem scilicet et spiritualem, ita ut Christifideles” (45 [E/5352]).

12) Pag. 14, lin. 1, post “Caesaris” addatur nota cum referentia ad *Mt.* 22, 21 parall. (50 [E/5358], nomine 21 Patrum).

[N] 13) Pag. 14, linn. 7-17, textus deleatur (53 [E/5363]) aut emendetur, ita ut sincere agnoscantur errores praeteriti circa libertatem religiosam (69 [E/5400], nomine 43 Patrum; cf. 18 [E/5328], 126 [E/5438; 125: E/5439]), quia triumphalismum sapit neque totam historicam veritatem dicit (126 [E/5438; 125: E/5439]); nam modus agendi Ecclesiae non fuit semper inculpabilis (18 [E/5328]).

14) Pag. 14, linn. 7-17, textus alibi inseratur (69 [E/5400], nomine 43 Patrum).

15) Pag. 14, linn. 7-24, omittatur paragrahus (47 [E/5355; 69: E/5400]).

[O] 16) Pag. 14, linn. 9-10, loco “instituit”, “excoluit” dicatur “instituire”, “ex-

III [n. 9, **12**, 11]IV [n. 9, **10**, 22]

[cf. p. 13, ln. 22-26] [M]

[cf. p. 11, ln. 16-19]

[cf. p. 14, ln. 31-33]

[cf. p. 12, ln. 4-5]

[cf. p. 14, ln. 38-40] [N]

[cf. p. 12, ln. 9-10]

[O]

[P]

[cf. p. 14, ln. 40-p. 15, ln. 5] [Q]

[cf. p. 12, ln. 10-14]

[cf. p. 15, ln. 10-16] [R]

[cf. p. 12, ln. 15-19]

colere intendebat" (109 [E/5447]).

[P] 17) Pag. 14, linn. 11-12, loco "restitit", "propugnavit" dicatur "resistebat", "propugnabat" (109 [E/5447]).

[Q] 18) Pag. 14, linn. 12-17, addatur mentio institutionum ab Ecclesia probatarum qui olim erga reverentiam libertati religiosae debitam in Ecclesia peccaverunt (112 [E/5457]).

19) Pag. 14, lin. 15, loco "minus conformes" dicatur "contraria" (56 [E/5573]).

20) Pag. 14, lin. 15, post "conformes" addatur "immo eiusdem offensivos" (57 [E/5371]).

21) Pag. 14, lin. 17, post "fidem" addatur "physice" (56 [E/5573]).

[R] 22) Pag. 14, lin. 23, post "quacumque" addatur "iniusta" (56 [E/5573]).

23) Pag. 14, lin. 23, post "coercitione" addatur "In defendenda libertate per-

I [IV, 12]

II [n. 9, 14, 18-23]

mentibus quoque hominum diu	19
est operatum atque multum	20
contulit ad hoc, ut temporum	21
decursu latius/agnosceretur prin-	22
cipium, in re religiosa homines	22
immunes esse servandos in civi-	23
tate a quacumque humana coer-	23
citione.	

sonae humanae et libertate religionis, Ecclesia Christi semper omni cum dignitate sine vehemēti resistentia, perturbatione et aggressionē processit et ve-

III [n. 9, **12**, 11]

IV [n. 9, **10**, 22]

re in primis aciebus ut historia confessorum et martyrum usque ad nostra tempora testatur" (12 [E/5322]).

I [IV, 12]

[cf. n. 11]

II [n. 9, 14, 23]

[cf. n. 11]

[cf. p. 16, ln. 5]

[cf. p. 16, ln. 5-10]

III [A] *Numerus 10*

In nova schematis ordinatione numerus de libertate actus fidei praeponitur numero de Christi et Apostolorum agendi modo. Ratio: connexus inter libertatem religiosam et libertatem propriam actus fidei clarius apparet. Christi vero et Apostolorum agendi modus est illustratio generalium principiorum super quae fundatur doctrina huius Declarationis de libertate religiosa.

IV *Ad numerum 10*

* *Modus generalis*: Libertas actus fidei non pertinet ad rem et confusionem inducit; nam implicat immunitatem a coactione interna, dum libertas religiosa

	III [n. 10, 12, 12-16]		IV [n. 10, 10, 23-25]	
12	10. (olim 11) [A]	*	10.	23
	[<i>Libertas actus fidei</i>].		[<i>Libertas actus fidei</i>].	
13	Caput/est ex praecipuis doctrinae catholicae, in verbo Dei contentum et a Patribus constanter/praedicatum, ¹¹ hominem debere Deo <i>voluntarie</i> re-		Caput est ex praecipuis doctrinae catholicae, in verbo Dei contentum et a Patribus constanter praedicatum, ¹² /hominem debere Deo voluntarie re-	24
14				
15				25
16		1		

III¹¹, IV¹² LACTANTIUS, *Divinarum Institutionum*, lib. 19: ed. S. Brandt et G. Laubmann, CSEL 19, p. 463; PL 6, 614 (cap. 20): «Non est opus vi et infuria, quia religio cogi non potest, verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 464; PL 614: «Itaque nemo a nobis retinetur invitus – inutilis est enim Deo qui devotione ac fide caret – et tamen nemo discedit ipsa veritate retinente». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 465; PL 6, 616: «Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, iam sublata, iam nulla est». S. AMBROSIIUS, *Epistola ad Valentinianum Imp.* Ep. 21: PL 16, 1047: «Dei lex nos docuit quid sequamur, humanae leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt». S. AUGUSTINUS, *Contra litteras Petilianus*, lib. II, cap. 83: ed. M. Petschenig, CSEL 52, p. 112; PL 43, 315; cf. C. 23, q. 5, c. 33 (ed. Friedberg, col. 939): «Augustinus respondit: Ad fidem quidem nullus est cogendus invitus; sed per severitatem, immo et per misericordiam Dei tribulationum flagellis solet perfidia castigari». Eandem sententiam illustris Doctor exprimit in Ep. 23 (PL 33, 98), in Ep. 34 (PL 33/132), et quoad sensum in Ep. 35 (PL 33/135). S. GREGORIUS MAGNUS, *Epistola ad Virgilium et Theodorum Episcopos Massiliae Galliarum*, Registrum Epistolarum, I, 45: ed. P. Ewald et L. M. Hartmann, MGH Ep. 1, p. 72; PL 77, 510-11 (Lib. I, ep. 47) «Dum enim quispiam ad baptismatis fontem non praedicationis suavitate, sed necessitate pervenerit, ad pristinam superstitionem remeans inde deterius moritur, unde renatus esse videbatur». *Epistola ad Iohannem Episcopum Constantinopolitanum*, Registrum Epistolarum, III, 52: MGH Ep. 1, p. 210; PL 77, 649 (lib. III, ep. 53); cf. D. 45, c. 1 (ed. Friedberg, col. 160): «Nova vero atque inaudita est ista praedictio, quae verberibus exigit fidem». CONC. TOLET. IV, c. 57: MANSI 10, 633; cf. D. 45, c. 5 (ed. Friedberg, col. 161-162): «De Iudaeis hoc praecipit sancta synodus, nemini deinceps ad credendum vim inferre; cui enim vult Deus miseretur, et quem vult indurat. Non enim tales inviti salvandi sunt, sed volentes; ut integra sit forma iustitiae: sicut enim homo proprii arbitrii voluntate serpenti obediens periiit, sic vocante gratia Dei, propriae mentis conversione homo quisque credendo salvatur. Ergo non vi, sed liberi arbitrii facultate, ut convertantur suadendi sunt, non potius impellendi...». CLEMENS III, *Litterae Decretales*: X., V, 6, 9, ed. Friedberg, col. 774: «... Statuimus enim ut nullus Christianus invitus vel nolentes Iudaeos ad baptismum (per violentiam) venire compellat. Si quis autem ad Christianos causa fidei confugerit, postquam voluntas eius fuerit patefacta, Christianus absque calumnia efficiatur: quippe Christi fidem habere non creditur, qui ad Christianorum baptismum non spontaneus, sed invitus cogitur pervenire...». INNOCENTIUS III, *Epistola ad Arelatensem Archiepiscopum*, X., III, 42, 3: ed. Friedberg, col. 646: «... Verum id est religioni Christianae contrarium, ut semper invitus et penitus contradicens ad recipiendam et servandam Christianitatem aliquis compellatur...».

dicit immunitatem a coactione externa et quidem ex parte auctoritatis civilis, et maxime (3 Patres).

R. – Libertas religiosa in n. 10 consideratur ut conditio externa fidei actus libertatis, ut consona indoli fidei, sicut dicitur lin. 24 ss. Insuper actus fidei non est mere relatio ad Deum.

1 – Pag. 12, linn. 15-16 et 17-18, loco «voluntarie» scribatur «libere» (2 Patres).

R. – E contextu nulla adest ambiguitas. Vox «voluntarius, voluntarie» sumitur ex Conciliis Trid. et Vat. I (DENZ. 797 et 1814) et ex schemate Constitutionis De Divina Revelatione, n. 5, Conc. Vat. II.

I [IV, 12]

II [n. 9, 14, 23]

[cf. p. 16, ln. 10-17]

[cf. p. 16, ln. 17-19]

III [B] 1) Pag. 12 in linea 15 post verbum “Deo” legitur: *voluntarie*, et linea 18 eiusdem paginae legitur *voluntarius*; in lin. 30 pag. 12 post verbum “christianam” legitur *sponte*. In textu priore, in iisdem locis, adhibebantur verba: libere, liber, libere. Quae mutatio, Patribus [cf. E 11, 1)]ulantibus, facta est ad evitandam aequivocationem inter libertatem psychologicam et libertatem moralem. Etenim homo, quoad actum fidei, est liber psychologicè non autem *moraliter*, tenetur credere; dum autem credit non potest credere nisi voluntarie seu libere. Credendo suam ergo exercet libertatem prout est officium: quae libertas ut plenius et expeditius exerceri possit, postulat libertatem prout est ius seu immunitas a coercitione externa.

IV 2 – Pag. 12, lin. 22, loco «Pater traxerit eum, et homo» dicatur «*Patre eum trahente*».

R. – Modus accipitur: nam, quamvis sine hac tractione homo adhaerere Deo revelanti non possit, haec tractio non est ratio voluntarietatis actus fidei.

III [n. 10, 12, 16-26]

spondere credendo; invitum pro-
 17 inde/neminem esse cogendum
 18 ad amplectendam fidem.¹² [B]
 Etenim actus fidei ipsa sua na-
 19 tura *voluntarius* est, cum homo, 1
 20 a Christo Salvatore/redemptus
 et in adoptionem filiorum per
 21 Iesum/Christum vocatus,¹³ Deo
 22 sese revelanti adhaerere non
 possit, nisi Pater traxerit eum, 2
 23 ¹⁴ et/homo rationabile 3
 24 liberumque Deo praestiterit/fi-
 dei obsequium. [B]
 25 Indoli ergo fidei *plene conso-*
num est ut, in re religiosa, quod-
 26 vis genus/coercitionis ex parte
 hominum *excludatur*.

IV [n. 10, 10, 25-32]

spondere credendo; invitum pro-
 26 inde/neminem esse cogendum 26
 ad amplectendam fidem.¹³
 Etenim actus fidei/ipsa sua na- 27
 tura voluntarius est, cum homo, 28
 a Christo Salvatore redemptus 28
 et in adoptionem filiorum per
 Iesum Christum vocatus,¹⁴ Deo 29
 Sese/revelanti adhaerere non 29
 possit, nisi Patre eum
 30 *trahente*¹⁵ rationabile
 liberumque Deo praestiterit fi-
 dei obsequium.
 Indoli ergo fidei *plene/conso-* 31
num est ut, in re religiosa, quod-
 vis genus coercitionis ex parte
 hominum *excludatur*. 32

III¹², IV¹³ Cf. C.I.C., c. 1351; cf. PIUS XII, Alloc. ad Praelatos auditores caeterosque officiales et administros Tribunalis S. Romanae Rotae, 6 oct. 1946: A.A.S., 38 (1946), p. 394, ubi citatur a R. P. *Pro Memoria* Secretariatus Status ad Legationem Yugoslaviae ad Sanctam Sedem: «D'après les principes de la doctrine catholique, la conversion doit être le résultat, non pas de contraintes extérieures mais de l'adhésion de l'âme aux vérités enseignées par l'Eglise catholique. C'est pour cela que l'Eglise catholique n'admet pas dans son sein les adultes, qui demandent à y entrer ou à y faire retour, qu'à la condition qu'ils soient pleinement conscients de la portée et des conséquences de l'acte qu'ils veulent accomplir». IDEM, Litt. Encycl. *Mystici Corporis*, 29 iunii 1943: A.A.S., (1943), p. 243; «At si cupimus non intermissam eiusmodi totius mystici Corporis comprecationem admoveri Deo, ut aberrantes omnes in unum Iesu Christi ovile quam primum ingredientur, profitemur tamen omnino necessarium esse id sponte libenterque fieri, cum nemo credat nisi volens. Quamobrem si qui, non credentes, eo reapse compelluntur ut Ecclesiae aedificium intrent, ut ad altare accedant, sacramentaque suscipiant, ii procul dubio veri Christifideles non fiunt; fides enim, sine qua "impossibile est placere Deo" (Hebr. 11, 6) liberrimum esse debet "obsequium intellectus et voluntatis" (CONC. VAT., *Const. de fide catholica*, cap. 3). Si igitur aliquando contingat, ut contra constantem Apostolicae huius Sedis doctrinam ad amplectendam catholicam fidem aliquis adigatur invitus, id Nos facere non possumus quin, pro officii nostri conscientia, reprobamus».

III¹³, IV¹⁴ Cf. *Eph.* 1. 5.

III¹⁴, IV¹⁵ Cf. *Io.* 6, 44.

3 – Pag. 12, linn. 22-26, loco «et homo rationabile liberumque... fidei obsequium. Indoli ... religiosa, quodvis genus coercitionis ex parte hominum excludatur» dicatur: «... et ipse homo rationabilem liberamque ... fidei oboedientiam. Indoli ... religiosa, unusquisque quavis iniusta coactione immunis, suae conscientiae dictamen sequatur».

R. – Non adest necessitas prioris phraseos verba mutandi. Altera phrasid proposita ambiguitatem gignere potest: nam in hoc n. 10 agitur de ingressu ad fidem et non directe de exercitio. Insuper coactio erga adultos et in societate et civitate, in re religiosa, in sensu in prima parte huius Declarationis expresso, de se iniusta est. Poenae ecclesiasticae actum delictuosum sancientes sunt ex coercitiva potestate Ecclesiae erga membra sua, sed non sunt coactio. De limitibus libertatis religiosae n. 7 provisum est.

4 – Pag. 12, lin. 25, post «genus» addatur «iniustae».

R. – Cf. supra, ad n. 6, Mod. 37 ad 47.

I [IV, 12]

II [n. 9, 14, 23]

[cf. p. 16, ln. 19-24]

III [*Cf. litt. B pag. praec.*].

IV 5 – Pag. 12, linn. 26-31, phrasis «Ac proinde ... confitendam» deleatur, nam quod dictum est, verum est ubi Ecclesia libertate non gaudet, non est verum ubi viget, quia hic esset libertas spargendi errores.

R. – Haec phrasis intelligenda est secundum quae dicuntur in prima parte Declarationis, et speciatim n. 4, par. 4. Haec sententia fundamentalis est in argumento.

6 – Pag. 12, lin. 27, post «libertatis» addatur «civilis».

III [n. 10, 12, 26-31]

27 Ac/proinde ratio libertatis reli-
 28 giosae haud parum/confert ad
 illum rerum statum *fovendum*,
 29 quo/homines expedite possint
 30 invitari ad fidem christianam
 sponte amplectendam
 31 eamque in tota/vitae ratione ac-
 tuose confitendam. [B]

IV [n. 10, 10, 32-35]

5,6 Ac proinde ratio libertatis reli-
 giosae haud parum/confert ad 33
 illum rerum statum fovendum, 7
 in quo homines expedite possint 34
 invitari ad fidem christianam,
illam sponte amplecti *atque*
 eam in/tota vitae ratione ac- 35
 tuose confiteri.

R. – E contextu non adest ambiguitas, cf. resp. ad Mod. Gen. 2 et ad Mod. circa titulum 2, a.

7 – Pag. 12, linn. 28-31, loco verborum «fovendum, quo ... confitendam» dicitur «fovendum *in* quo homines expedite possint invitari ad fidem christianam, illam sponte amplecti et in tota vitae ratione actuose confiteri» (2 Patres).

R. – Modus accipitur. Nam ille status rerum non est aliquid quo, sed in quo homines non tantum invitari ad fidem, sed etiam illam amplecti et confiteri possunt. Scribatur tamen «... amplecti *atque eam* in ...».

I [IV, 12]

[cf. n. 12]

II [n. 10, 14, 24-26]

10. [P]

24

[*Modus agendi Christi et Apostolorum*].

25

Deus Ipse quidem homines ad
inserviendum Sibi
vocat,

26

II [P] **R/** *N. 10, 11, 12:* Ordo textuum horum numerorum, sicut natura rerum postulare videtur, inversus est: primo loco nunc invenitur textus numeri 12 schematis emendati, agens de exemplo Christi et Apostolorum (numerus 8 et 10 textus reemendati). Secundo loco textus numeri 11 schematis emendati, agens de libertate actus fidei (numerus 11 textus reemendati). Tertio loco textus numeri 10 schematis emendati, agens de libertate Ecclesiae (numerus 12 textus reemendati). Quoad argumentum ex modo agendi Christi et Apostolorum haec notentur: Cum in circumstantiis historicis Christi et Ecclesiae primaevae quaestio de libertate religiosa, prout hodie ponitur, nondum exurgere potuerit (sicut ceteroquin multae aliae quaestiones, quae Ecclesiae posterioribus temporibus occurrerunt), in Novo Testamento quaeri nequeunt assertiones explicitae de quaestione hodierna circa libertatem religiosam. Considerari vero possunt et debent mens et modus agendi Apostolorum erga homines, quibus elucet Ecclesiam modo exemplo Christi et Apostolorum conformi agere, si in hodiernis rerum circumstantiis declarat et observat libertatem religiosam omnium hominum in sensu huius Declarationis, servendo omnes veritates ipsi commissas.

III [A] *Numerus 11* (olim 10)

Animadv. in genere: 1) Doctrina de libertate religiosa probari nequit ex S. Scriptura vel ex Traditione praeterita. Hac in re Ecclesia nova de thesauro suo profert, non vetera (129 [E/5434]).

2) Hic numerus ex toto expungendus est quia aut ex integro reficiendus esset, allegatis etiam locis biblicis quae in textu sub silentio praetereunt, aut, si hoc fieret, nimis longus evaderet (103 [E/5367]). Ad summum servari potest textus pag. 16, linn. 1-4 [103: E/5367].

3) Supprimatur hic numerus quia: *a)* agitur de nova ratione interpretendi S. Scripturam, *b)* periti circa hanc rem non consentiunt, *c)* desunt textus allatis contrarii, *d)* doctrina textus non est in eodem plano ac hae citationes biblicae. Servari posset textus pag. 16, linn. 1-4 (105 [E/5528]).

4) Integer hic numerus supprimatur; praesertim ea quae de miraculis Christi dicuntur, quia sunt falsa (113 [E/5458]).

5) Deleatur textus inde ab initio numeri usque ad pag. 15, lin. 11 (45 [E/5352]).

6) Doctrina huius numeri est incompleta, periculosa et non recta (56 [E/5573]).

7) Exempla Christi et Apostolorum forma breviori offerenda sunt. Hic imprimis ostendendum est quantopere actus liberi amoris Dei, sicut incarnatio Christi, requirunt ut homo libere ei respondeat et in quo sensu religio christiana religio libertatis dici potest. Itaque fidelitas erga mysteria salutis nostrae requirit ut christiani libertatem omnium observent, etiam libertate civili gaudentes (112 [E/5457]).

R/ In hoc numero, Patrum observationibus prae oculis habitis, multae mutationes magni vel saltem alicuius momenti factae sunt.

IV *Ad numerum 11*

	III [n. 11, 12, 32-35]		IV [n. 11, 10, 36-37]	
32	11. (olim 10) [A]	Gen.	11.	36
33	[<i>Modus agendi Christi et Apostolorum</i>].		[<i>Modus agendi Christi et Apostolorum</i>].	
34	Deus () quidem homines ad inserviendum Sibi <i>in spiritu et</i>	1	Deus quidem homines/ad inserviendum Sibi <i>in spiritu et</i>	37
35	<i>veritate vocat, unde ipsi in con-</i>		<i>veritate vocat, unde ipsi in con-</i>	

Modi generales:

1) Tota Scripturae doctrina in hoc numero exposita, quia incomplete, unilateraliter, aliquantulum infantiliter exposita videatur, vel denuo corrigatur vel penitus omittatur (177 Patres).

2) Tres Patres huic iudicio addunt haec: Quod revera auctores schematis debuissent non textus S. Scripturae in favorem libertatis religiosae adducere, sed potius explicare quomodo sua doctrina cum fere toto Vetere Testamento et innumeris in Novo textibus componi potest. Sub diversis formulis eadem sentiunt 17 ceteri Patres.

3) Hic numerus exhibet figuras Christi et Apostolorum maxime falsificatas, quia solummodo textus loquitur de mansuetudine eorum.

4) Hi textus S. Scripturae non tractant de iure civili ad libertatem religiosam (3 Patres).

5) Textus continet quidem novas etiam magni momenti citationes ex S. Scriptura, quae tamen inseruntur atque exponuntur, ut per successivam propositionem in sua vi extenuentur ac veluti corrigantur.

6) Unus Pater indicat 5 citationes non pertinentes ad rem: pag. 13, linn. 8. 24-25. 29-33. 42; pag. 14, linn. 28-31.

R. – 1) Quia a Concilii Patribus secundum requisitam maioritatem acceptus est, textus non omittendus est. Secundum Modos concretos positivos a Patribus propositos recognitus est.

2) Argumentum contra textum ex Vetere Testamento desumptum non valet; faveamus legere verbi gratia orationem Christi in monte apud *Mt.* 5-7, et legem talionis, odium erga inimicos et alia similia superata esse cognoscemus a caritatis lege, regula aurea: «Omnia quaecumque vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis» (*Mt.* 7, 12).

Exempla et verba allata contra textum, ex Novo Testamento (et etiam plura ex Vetere Testamento) sumpta, aut vitam religiosae communitatis Israel internam, in qua Iesus et Apostoli vixerunt, aut vitam intra-ecclesiam primaevae communitatis christianae spectant. De qua vita non agitur in Declaratione.

3) Sufficenter provisum est de incredulitatis audientium a Christo exprobratione, pag. 13, linn. 7-15.

4) Declaratio dicit: «radices habet», et n. 9, pag. 11, lin. 33 usque ad pag. 12, lin. 6 hoc explanatur. Notandum est S. Scripturam non ut iuridicum codicem legendam esse.

5) De hoc sententiae diversae esse possunt.

6) Lin. 8, non agitur de citatione ad verbum. Linn. 24-26, citatio ad rem pertinet, in contextu. Linn. 29-33, sententia linn. 29-31 remanere debet; sed citatio S. Petri epistolae (linn. 31-33) non est ad rem: nam directe loquitur de constantia in persecutionibus; vide ad Mod. 12. Lin. 42, non est citatio: textus servandus est. Pag. 14, linn. 28-31: hoc est necessarium, connexum cum linn. 22-27 et in sensu n. 3 a pag. 6, lin. 22 ad pag. 7, lin. 10.

1 – Pag. 12, lin. 36: ne dicatur Deum habere rationem hominis.

R. – Non adest difficultas in hac locutione.

I [IV, 12]

II [n. 10, 14, 26-39]

		non vero	
		coercet.	
		Rationem enim habet dignitatis	27
		personae humanae/ab Ipso con-	28
		ditae, quae proprio consilio du-	
		ci et libertate frui debet.	29
		Hoc autem summe apparuit in	30
		Christo Iesu, in quo Deus Seip-	
		sum ac/vias suas tamquam in	31
		perfecto humano exemplari ma-	32
		nifestavit.	
[cf. p. 12, ln. 22-27]		Etenim Christus, qui Magister	33
		et Dominus est noster (cf. Io. 13,	
		13),/idemque mitis et humilis	34
		corde (cf. Mt. 11,/29), in mini-	35
		sterio suo peragendo discipulos	
		patienter allexit et invitavit (cf.	36
		Mt. 4, 19;/11, 28-30; 19, 16-22;	37
		Io. 6, 68).	
[cf. p. 12, ln. 27-28]		Miraculis/utique praedica-	38
		tionem suam suffulsit et confir-	39
		mavit, ut auditores verbo	
		suo fide haerent.	

III [B] *In particulari*: 1) Pag. 14, lin. 25, praeponatur textui haec phrasid: "Ex eminentiori modo agendi Christi et Apostolorum in Evangelio proponendo, docemur quomodo etiam in ordine temporali libertas personae humanae videri debet. Deus ipse...". Sic explicite praeponeretur sensu totius n. 10 (45 [E/5352]).

R/ 1) Pag. 12, in lin. 34 inserta sunt verba: *in spiritu et veritate... unde ipsi in conscientia vincuntur*, ut Patrum petitione clarius distinguantur obligatio moralis a coercitione externa. Deus homines vocat ad sibi inserviendum *in spiritu et veritate*. Consequenter homines vocationi divinae positivum responsum dare tenentur: responsum tamen *liberum non coactum*.

[C] 2) Pag. 14, linn. 26-29, scribatur: "Rationem enim habet conditionis personae humanae ab Ipso conditae, quae proprio consilio duci et libertate frui convenit". *Ratio*: coram Deo minus proprie de dignitate ac iure creaturae loquitur (94 [E/5382]).

[D] 3) Pag. 14, lin. 32, post "manifestavit" inseretur: "Etenim Christus repudiabat illam tunc a multis desideratam spem in Messiam, qui vi et armis malos deleret legemque Dei severitatis coercitione imponeret. Ut hanc vanam opinionem et spem penitus convelleret usque ad ultimos suae vitae dies a titulo Messia falso intellecto abstinuit coram populo, cuius cultum subterfugit (Io. 6, 15; Mc. 1, 35). Ex alia parte verum conceptum Messiae paulatim sub titulo Filii Homini manifestans regni sui leges fundamentales, in octo beatitudinibus promulgavit (Mt. 5, 1-12), quas vita sua et passione mirando modo illustravit". *Ratio*: Reiectio messianismi politici radix ex aliquomodo libertatis religiosae (13

<p>III [n. 11, 12, 35 – 13, 6]</p> <p>36 <i>scientia vinciuntur non vero coercentur.</i> [B]</p> <p>37 Rationem enim habet dignitatis 38 personae humanae ab Ipso con- ditae, quae proprio consilio/du- 39 ci et libertate frui debet. [C]</p> <p>40 Hoc autem apparuit in Christo Iesu, in quo Deus Seip- sum ac vias suas perfecte () ma- nifestavit. [D]</p> <p>13 Etenim/Christus, qui Magister et Dominus est noster,¹⁵</p> <p>2 idemque mitis et humilis corde,¹⁶ ()</p> <p>3 discipulos patienter allexit et invitavit.¹⁷</p> <p>4 Miraculis/utique [E] praedica- 5 tionem suam suffulsit et confir- mavit, ut fidem auditorum 6 comprobaret, non/ut</p>	<p>IV [n. 11, 10, 37 – 11, 6]</p> <p>scientia/vinciuntur non vero 38 coercentur.</p> <p>Rationem enim habet dignitatis 2 personae humanae ab Ipso con- 39 ditae, quae proprio consilio du- ci et libertate/frui debet. 11</p> <p>3 Hoc autem <i>summe</i> apparuit in Christo Iesu, in quo Deus Seip- sum ac vias suas 2 perfecte manifestavit. 2 Etenim Christus, qui Magister et/Dominus est noster,¹⁶ 3 idemque mitis et humilis corde,¹⁷ 3 discipulos 4 patienter allexit et invitavit.¹⁸ 4</p> <p>4 Miraculis utique praedica- 5 tionem suam suffulsit et confir- mavit, ut fidem auditorum <i>excitaret</i> 6 atque comprobaret,/non ut 6</p>
--	--

III¹⁵, IV¹⁶ Cf. *Io.* 13, 13.

III¹⁶, IV¹⁷ Cf. *Mt.* 11, 29.

III¹⁷, IV¹⁸ Cf. *Mt.* 11, 28-30; *Io.* 6, 68.

[E/5323], nomine 150 Patrum).

[E] 4) Pag. 14, linn. 37-39 aliquem fideismum sapiunt (38 [E/5348]).

5) Pag. 14, lin. 24 usque ad pag. 15, lin. 15, addatur hic mentio institutionis magisterii a Christo Iesu (38 [E/5348]).

R/ 2) Quanta sit ratio, quam Deus habet dignitatis humanae personae ab Ipso conditae, apparet in Christo Iesu, in quo Deus Seipsum et vias suas perfecte manifestat. Christus autem, in suo redemptionis opere adimplendo, media *coercitiva* numquam adhibuit e contra:

a) Pag. 13, in lin. 3 a verbo "Miraculis" usque ad verbum *exerceret* in lin. 6: Miraculis utique praedicationem suam suffulsit et confirmavit, *sed ut fidem auditorum comprobaret, non ut in eos coercionem exerceret.* [b] Cf. pag. seq.].

IV 2 – Pag. 12, linn. 37-38, loco «ab Ipso conditae quae proprio ... debet» dicatur: «ab Ipso ita conditae ut pro ipsa proprio... debeat» (2 Patres).

R. – Haec mutatio, de qua non datur ratio, non apparet evidens.

3 – Pag. 12, lin. 38, post verbum «autem» dicatur «*summe*».

R. – Modus accipitur. Vox «*summe*» accidentaliter omissa est.

4 – Pag. 13, linn. 3-5, loco «Miraculis ... comprobaret, non» dicatur: «In revelatione Evangelii, utique signa miraculorum cum verbis praedicationis coniunxit, sed eo consilio ut homines ad liberum assensum fidei duceret, non...» (3 Patres). Eadem ideam assumunt tres alii Patres.

R. – Modus accipitur, in quantum declarat miracula excitare ad fidem et sic scribatur: «... auditorum *excitaret atque* comprobaret...».

I [IV, 12]

II [n. 10, 14, 40 – 15, 7]

[cf. p. 14, ln. 28-31]

At vero ea prodigia semper re- 40
nuit patrare, quae/violentia qua- 41
dam assensum fidei ab homini-
bus/non bene dispositis extor- 15
quere viderentur.

[cf. p. 14, ln. 32-36]

Auditores quidem eiusmodi si- 2
gna petebant (cf./Lc. 11, 16; Mt. 3
27, 42-43), quae tamen recusavit 4
Iesus (cf. Lc. 11, 16 sq.; Io. 4, 48).

[cf. p. 14, ln. 36 - p. 15, ln. 1]

Ipsos Apostolos increpavit, qui 5
Ei proponebant: «Domine, vis 6
dicimus ut descendat ignis/de 7
coelo et consumat illos?» (cf. Lc.
9, 54-56).

III [E] b) Pag. 13, in lin. 7: a verbo *incredulitatem* usque ad verbum *relinquendo*: *Incredulitatem audientium certe* exprobravit, sed vindictam Deo in diem Iudicii relinquendo: quod illustratur per ea quae sequuntur.

c) Pag. 13, in lin. 15 usque ad pag. 13 in lin. 21: a verbo scilicet *Nolens* usque ad verbum “extinguit”: *Nolens esse Messias politicus et vi dominans, maluit se dicere Filium hominis qui venit “ministraret et daret animam suam redemptionem pro multis”* (Mc. 10, 45).

d) Pag. 13, lin. 26: a verbo *Tandem* usque ad verbum *perfecit* in lin. 29: *Tandem in opere redemptionis super crucem complendo, quo salutem et veram libertatem hominibus acquireret, revelationem suam perfecit.*

e) Pag. 13, lin. 29: a verbo *Testimonium* usque ad verbum *comminabatur* in lin. 33: *Testimonium enim perhibuit veritati, eam tamen contradicentibus vi imponere noluit: “qui cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur”* (1 Pt. 2, 23).

f) Pag. 13, lin. 36 inseruntur verba: qui manifestatus in cruce: ut explicite dicatur, Patrum desiderio, Christum Redemptorem amorem suum erga homines in crucis passione summo gradu manifestavit.

[F] 6) Pag. 14, lin. 40 usque ad pag. 15, lin. 4, deleantur ea quae hic de miraculis Christi dicuntur, quia vel non sunt ad rem (45 [E/5352], 2 [E/5309], 94 [E/5382]): vel exegetice non constant (17 [E/5327], 69 [E/5400], nomine 77 Patrum, 2 [E/5309], 3 [E/5310]), vel talis evidentiā nec violentia nec con-

III [n. 11, 13, 6-14]

in eos coercionem exerceret.¹⁸
(.). [F]

7 *Incredulitatem audientium certe*
8 *exprobravit, sed/vindictam Deo in*
*diem Iudicii relinquendo.*¹⁹ [E b]

9 *Mittens Apostolos in mundum*
10 *dixit eis: «Qui/crediderit et bap-*
11 *tizatus fuerit salvus erit; qui/vero*
non crediderit condemnabitur»
12 *(Mc./16, 16).* [G]

Ipse vero agnoscens zizaniam
13 *cum/tritico seminatam, iussit si-*
14 *nerere utraque crescere usque ad*

IV [n. 11, 11, 6-11]

in eos coercionem exerceret.¹⁹

5-7 *Incredulitatem audientium certe*
exprobravit, sed vindictam Deo in 7
*diem Iudicii relinquendo.*²⁰

Mittens/Apostolos in mundum 8
dixit eis: «Qui crediderit et bap-
tizatus fuerit/salvus erit; qui vero 9
non crediderit condemnabitur» 9
8 *(Mc. 16, 16).*

Ipse vero agnoscens zizaniam 10
cum tritico seminatam, iussit si- 10
nerere utraque crescere usque ad 11

III¹⁸, IV¹⁹ *Mt.* 9, 28-29; *Mc.* 9, 23-24; 6, 5-6. Cf. PAULUS VI, Litt. Encycl. *Ecclesiam suam*, 6 aug. 1964: A.A.S., 56 (1964), pp. 642-43: «Adeo afuit ut quisquam vi cogeretur venire ad colloquium salutis, ut is magis amoris impulsione invitaretur. Qua invitatione, quamquam grave onus eius animo impositum est, ad quem pertinuit (cf. *Mt.* 11, 21), relicta tamen est ipsi potestas aut veniendi ad colloquium, aut illud fugiendi; quin immo Christus, sive miraculorum numerum (*Ib.*, 12, 38 s.), sive eorumdem vim probativam cum ad condiciones tum ad voluntatem audientium aptavit (*Ib.*, 13, 13 s.); eo nimirum consilio, ut iidem iuarentur ad libere assentiendum divinae revelationi, neque exinde suae assensionis praemio carerent».

III¹⁹ Cf. *Mt.* 11, 20-24.

tra dignitatem personae esset (105 [E/5528]), vel tandem falsa sunt (113 [E/5458]).

[G] 7) Pag. 15, linn. 5-15, textus non videtur plane ad rem, sec. *Lc.* 5, 54-56 et *Mt.* 12, 20 (94 [E/5382]).

IV 5 – Pag. 13, lin. 7, post «exprobravit» dicatur «quia qui veritatem cognitam non accipit et non sequitur a salute se avertit».

R. – Haec additio non est necessaria in hoc loco.

6 – Pag. 13, lin. 8: loco «vindictam» scribatur «condemnationem» aut «sortem».

R. – Vindicta est vox biblica in Novo Testamento adhibita quando agitur de iudicio eorum qui Evangelio non oboediunt. In notula 19 adduntur: *Rom.* 12, 19, 20; 2 *Thess.* 1, 8; ex quibus elucet iudicium Dei iam in hoc tempore incipere.

7 – Pag. 13, lin. 8, post verbum «Deo» deleantur verba «in diem Iudicii» (13 Patres). R. – Iam initium cepit dies Iudicii, quia ab exaltatione Christi in novissima tempora ingressi sumus.

8 – Pag. 13, linn. 12-15, phrasim «Ipse ... saeculi» omittatur (2 Patres).

R. – Textus verba ipsius Christi solummodo dat, extra exegeticam disputationem. Pius XII, in Alloc. 6-12-1953, in hoc sensu parabola hac utitur.

9 – Pag. 13, lin. 18, post «(Mc. 10, 45)» addatur citatio *Mt.* 5, 44-48, collata *Luce* 6, 27-36.

R. – Haec citatio non de agendi modo Christi et Apostolorum tractat.

I [IV, 12]

II [n. 10, 15, 8-13]

[cf. p. 15, ln. 4-7]

Christus autem sese praebuit ut 8
 perfectum Servum Yahweh (cf. 9
 Is. 42, 1-4), qui «harundinem 10
 quassatam non confringit et 11
 linum fumigans non extinguit»
 (Mt. 12, 20).
 [cf. p. 13, ln. 37- p. 14, ln. 4]

[cf. p. 15, ln. 8]

Regnum/eius non percu- 12
 tiendo vindicatur (cf. Mt. 26,/51- 13
 53), sed stabilitur testificando et

III [E] *c, d, e, f*, [cf. pag. praec.].

[H] 8) Pag. 15, lin. 9 et 10, scribatur "Servum Dei" (61 [E/5578]).

IV 10 – Pag. 13, linn. 24-26, omittatur «Reddite ... Deo», et tantum detur referentia ad *Mt.* 22, 21.

R. – Non adest ratio.

11 – Pag. 13, lin. 27, loco «super crucem» dicatur «in cruce».

R. – Modus accipitur, latinitatis causa.

III [n. 11, 13, 14-35]

15 *messem quae fiet in consumma-*
*tionē saeculi.*²⁰

16 *Nolens esse Messias politicus et*
17 *vi/dominans,*²¹ *maluit se dicere*
Filium Hominis/qui venit «ut
18 *ministraret et daret animam*
suam redemptionem pro multis»
(Mc. 10, 45). [E c]

19 Sese praebuit ut
perfectum Servum Dei,²² [H]

20 qui/«harundinem
quassatam non confringit et
21 linum fumigans non extinguit»
(Mt. 12, 20). [G]

22 *Potestatem civilem eiusque iura*
23 *agnovit, iubens censum dari Ca-*
24 *sari, clare autem monuit/servan-*
10 *da esse iura superiora Dei: «Red-*
25 *dite/ quae sunt Caesaris Caesari,*
26 *et quae sunt Dei, Deo»* (Mt. 22,
21).

27 *Tandem in opere redemptionis*
super crucem complendo, quo
28 *salutem/et veram libertatem ho-*
29 *minibus acquireret, revelationem*
suam perfect. [E d]

30 *Testimonium enim perhibuit ve-*
31 *ritati.*²³ *eam tamen contradicen-*
32 *tibus/vi imponere noluit: «qui*
cum malediceretur,/non maledi-
33 *cabatur»* (1 Pt. 2, 23). [E e]

34 *Regnum enim eius/non percu-*
*tiendo vindicatur,*²⁴

35 sed stabilitur testificando et

IV [n. 11, 11, 11-23]

messem quae fiet in consumma-
*tionē saeculi.*²¹

12 *Nolens esse Messias politicus et*
13 *vi dominans,*²² *maluit se dicere*
*Filium Homini*s qui venit «ut
14 *ministraret et daret animam*
suam redemptionem/pro multis»
(Mc. 10, 45).

Sese praebuit ut
perfectum Servum Dei,²³

15 qui/«harundinem
quassatam non confringit et
16 linum fumigans non extinguit»
(Mt. 12, 20).

17 *Potestatem civilem eiusque iura*
18 *agnovit, iubens/censum dari Ca-*
19 *sari, clare autem monuit servan-*
20 *da esse iura superiora Dei: «Red-*
21 *dite quae sunt Caesaris Caesari,*
22 *et quae sunt Dei Deo»/(Mt. 22,*
21).

11 *Tandem in opere redemptionis*
in cruce complendo, quo
23 *salutem et veram libertatem ho-*
24 *minibus acquireret, revelationem*
suam/perfecit.

25 *Testimonium enim perhibuit ve-*
26 *ritati,*²⁴ *eam tamen contradicen-*
27 *tibus vi imponere noluit ().*

12 *Regnum enim eius non percu-*
13 *tiendo/vindicatur,*²⁵

sed stabilitur testificando et

IV ²⁰ Cf. Mt. 11, 20-24; Rom. 12, 19-20; 2 Thess. 1, 8.

III ²⁰, IV ²¹ Cf. Mt. 13, 30 et 40-41.

III ²¹, IV ²² Cf. Mt. 4, 8-10; Io. 6, 15.

III ²², IV ²³ Cf. Is. 42, 1-4.

III ²³, IV ²⁴ Cf. Io. 18, 37.

12 – Pag. 13, linn. 31-33, omittatur citatio: «“qui ... comminabatur” (1 Petr. 2, 23)».

R. – Modus accipitur: haec enim citatio affirmationem linn. 29-31 non illustrat.

13 – Pag. 13, linn. 34-35, loco «testificando ... veritatem» dicatur «cum fideles audientes veritatem de ea testimonium ferunt».

R. – E contextu patet Regnum non esse subiectum actionis testificandi vel audiendi.

I [IV, 12]	II [n. 10, 15, 13-26]	
	audiendo/veritatem (cf. Io. 18, 37), et crescit	14 15
[cf. p. 15, ln. 10-11]	amore,/quo	15
	hominines ad Seipsum trahit (cf. Io. 12, 32).	
[cf. p. 15, ln. 12-13]	Christi	16
	emplum	16
	cuti sunt Apostoli.	
[cf. p. 15, ln. 13-17]	Ab/ipso Ecclesiae exordio discipuli Christi allaborarunt ut homines ad Christum Dominum confitendum converterent, non actione coercitiva/neque artificii Evangelio indignis, sed in primis virtute verbi Dei (cf. 1 Cor. 2, 3-5; /1 Thess. 2, 3-5).	17 18 19 20 21 22
[cf. p. 15, ln. 17-21]	Sicuti Christus, Apostoli intenti semper fuerunt ad testimonium reddendum veritati Dei, abundantius audentes coram /populo et principibus «sine timore verbum/Dei loqui» (Phil. 1, 14; cf. Act. 4, 13-20).	23 24 25 26

III [I] 9) Pag. 15, lin. 15: Inserantur hic et parabola de zizaniis et tritico (*Mt.* 13, 28 sq.) et verba Christi ad Petrum de non utenda vi externa (*Mt.* 25, 51-54) (2 [E/5309]).

IV 14 – Pag. 13, linn. 36-37, loco «qui manifestatus ... trahit» dicatur «secundum a Domino dictum: si exaltatus a terra omnia traham ad meipsum». R. – Modus accipitur, cum emendatione: «amore *quo* Christus exaltatus in ... Seipsum trahit», claritatis causa.

15 – Pag. 14, linn. 2-9, omittatur tota phrasia «Fortiter ... oboedire».

R. – Pertinet ad substantiam textus; praeterea *Rom.* 14, 12 non de idolothytis

III [n. 11, 13, 35 – 14, 13]	IV [n. 11, 11, 23-37]
audiendo veritatem,	14 audiendo veritatem,
36 crescit <i>autem</i> amore, <i>qui</i>	crescit/autem amore, quo
<i>manifestatus in cruce ho-</i>	<i>Christo exaltatus</i> in cruce ho-
37 mines/ad <i>Ipsum</i> trahit. ²⁵ [E f]	mines ad <i>Seipsum</i> /trahit. ²⁶
[I]	
38 Apostoli, Christi <i>verbo</i> et ex-	Apostoli, Christi <i>verbo</i> et ex-
39 <i>emplo edocti</i> ,/eamdem <i>viam</i> se-	<i>emplo edocti</i> , eamdem <i>viam</i> se-
cuti sunt.	cuti sunt.
40 Ab <i>ipsis Ecclesiae/exordiis</i> disci-	Ab <i>ipsis Ecclesiae exordiis</i> disci-
puli Christi <i>adlaborarunt</i> ut ho-	puli Christi <i>adlaborarunt</i> ut ho-
41 mines ad Christum Dominum	mines ad/Christum Dominum
42 <i>confitendum converterent</i> , non	<i>confitendum converterent</i> , non
<i>actione coercitiva neque artifi-</i>	<i>actione coercitiva/neque artifi-</i>
<i>ciis Evangelio indignis</i> , sed in	<i>ciis Evangelio indignis</i> , sed in
14 primis <i>virtute/verbi Dei</i> . ²⁶	primis <i>virtute verbi Dei</i> . ²⁷
2	15
<i>Fortiter omnibus nuntiabant</i>	<i>Fortiter omnibus nuntiabant</i>
3 <i>propositum Salvatoris Dei</i> , « <i>qui</i>	<i>propositum Salvatoris Dei</i> , « <i>qui</i>
4 <i>omnes homines vult salvos fieri</i> ,	<i>omnes homines vult salvos fieri</i> ,
5 <i>et ad agnitionem veritatis venire</i> »	<i>et ad agnitionem veritatis venire</i> »
6 (1 <i>Tim.</i> 2, 4); <i>simul autem vere-</i>	(1 <i>Tim.</i> 2, 4);/simul autem vere-
7 <i>bantur debiles etiamsi in errore</i>	<i>bantur debiles etiamsi in errore</i>
8 <i>versabantur</i> , sic <i>ostendentes quo-</i>	<i>versabantur</i> , sic <i>ostendentes quo-</i>
9 <i>modo «unusquisque nostrum</i>	<i>modo «unusquisque nostrum</i>
10 <i>pro se rationem reddet Deo</i> »	<i>pro se rationem reddet Deo</i> »
11 (<i>Rom.</i> 14, 12) ²⁷ <i>et intantum te-</i>	(<i>Rom.</i> 14, 12) ²⁸ <i>et intantum te-</i>
12 <i>neatur conscientiae suae oboe-</i>	<i>neatur conscientiae suae oboe-</i>
13 <i>dire</i> .	<i>dire</i> .
10 Sicuti Christus, Apostoli <i>intenti</i>	Sicuti/Christus, Apostoli <i>intenti</i>
11 <i>semper fuerunt/ad testimonium</i>	<i>semper fuerunt ad testimonium</i>
<i>reddendum veritati Dei</i> , abun-	<i>reddendum veritati Dei</i> , abun-
12 <i>dantius audentes coram populo</i>	<i>dantius audentes coram populo</i>
13 <i>et principibus</i> «	<i>et principibus</i> «
loqui <i>verbum cum fi-</i>	18 <i>loqui/verbum cum fi-</i>
<i>ducia</i> » (<i>Act.</i> 4, 31). ²⁸	<i>ducia</i> » (<i>Act.</i> 4, 31). ²⁹

III²⁴, IV²⁵ Mt. 26, 51-53; Io. 18, 36.

III²⁵, IV²⁶ Cf. Io. 12, 32.

III²⁶, IV²⁷ Cf. 1 Cor. 2, 3-5; 1 Thess. 2, 3-5.

III²⁷, IV²⁸ Cf. Rom. 14, 1-23; 1 Cor. 8, 9-13; 10, 23-33.

loquitur, sed principium generale exprimit: quod valet hic.

16 – Pag. 14, lin. 5, mutetur vox: «verebantur».

R. – Non adest ambiguitas.

17 – Pag. 14, lin. 9, post «oboedire» proponitur linearum commentarium de praecedenti phrasi.

R. – Hoc textui non affert aliquid utile; additio est contra normas generales.

18 – Pag. 14, linn. 13-16: distinguendum est inter libertatem religiosam et pro-

selytismum erroris qui nullum ius habet.

R. – In illo loco hoc non est ad rem. Iam provisum est n. 4, pag. 8, linn. 5-14.

I [IV, 12]

[cf. p. 15, ln. 21-23]

[cf. p. 15, ln. 23-30]

II [n. 10, 15, 26-36]

Firma fiducia tenebant ipsum	27
evangelium revera esse virtutem	28
Dei in salutem omni credenti	29
(cf. Rom. 1, 16).	
Omnibus ergo spretis/«armis	30
carnalibus» (cf. 2 Cor. 10, 4),	
exemplum mansuetudinis et	31
modestiae Christi sequentes,	32
verbum Dei praedicaverunt ple-	
ne confisi divina huius verbi vir-	33
tute ad potestates/Deo adversas	34
destruendas et homines ad	
fidem/et obsequium Christi re-	35
ducendos (cf. 2 Cor./10, 3-5).	36

[cf. p. 14, ln. 4-6]

III [K] 10) Pag. 15, lin. 33 scribatur: "... huius verbi virtute ad homines in fidem et...". *Ratio*: periculum ne verba Apostoli sensu politico intelligantur (61 [E/5578]).

<p>III [n. 11, 14, 14-33]</p> <p>14 Firma enim fide tenebant ipsum 15 evangelium/revera esse virtutem 16 Dei in salutem omni credenti.²⁹</p> <p>Omnibus ergo spretis «armis 17 carnalibus»,³⁰ 18 exemplum mansuetudinis et 19 modestiae/Christi sequentes, 20 verbum Dei praedicaverunt/ple- 21 ne confisi divina huius verbi vir- 22 tute ad potestates Deo adversas destruendas³¹ atque homines ad fidem et obsequium Christi re- ducendos.³² [K] Sicut Magister ita et Apostoli 23 auctoritatem legitimam civilem 24 agnoverunt: «Non est/enim po- testas nisi a Deo» docet Aposto- 25 lus/qui exinde iubet: «Omnis 26 anima potestatibus/sublimiori- 27 bus subdita sit...; qui resistit po- 28 testati, Dei ordinationi resistit» (Rom. 13, 1-5).³³ Simul autem non timuerunt con- 29 tradicere potestati publicae se 30 sanctae Dei voluntati opponenti: «Oboedire oportet Deo magis 31 quam hominibus» (Act. 5, 29).³⁴ 32 Hanc viam/secuti sunt innumeri 33 martyres et fideles per/saecula et per orbem.</p>	<p>IV [n. 11, 11, 37 – 12, 5]</p> <p>Firma enim fide tenebant ipsum Evangelium revera esse virtutem 38 Dei in salutem omni credenti.³⁰</p> <p>Omnibus ergo spretis «armis 39 carnalibus»,³¹ exemplum mansuetudinis et modestiae Christi sequentes, 40 verbum Dei praedicaverunt ple- 41 ne confisi/divina huius verbi vir- 42 tute ad potestates Deo adversas destruendas³²/atque homines ad fidem et obsequium Christi re- ducendos.³³ Sicut Magister ita et Apostoli 43 auctoritatem legitimam civilem 44 agnoverunt: «Non/est enim po- 44 testas nisi a Deo» docet Aposto- lus, qui exinde iubet: «Omnis 12 anima potestatibus sublimiori- bus subdita sit...; qui resistit po- testati,/Dei ordinationi resistit» 2 (Rom. 13, 1-5).³⁴ 19 Simul autem non timuerunt/con- 3 tradicere potestati publicae se sanctae Dei voluntati opponenti: 4 «Oboedire oportet Deo magis 4 quam hominibus» (Act. 5, 29).³⁵ 5 Hanc/viam secuti sunt innumeri martyres et fideles per saecula et per orbem.</p>
---	---

III ²⁸, IV ²⁹ Cf. Eph. 6, 20.

III ²⁹, IV ³⁰ Cf. Rom. 1, 16.

III ³⁰, IV ³¹ Cf. 2 Cor. 10, 4; 1 Thess. 5, 8-9.

III ³¹, IV ³² Cf. Eph. 6, 11-17.

III ³², IV ³³ Cf. 2 Cor. 10, 3-5.

III ³³, IV ³⁴ Cf. 1 Pt. 2, 13-17.

IV 19 – Pag. 14, lin. 29, post «potestati» addatur «civili».

R. – Hic agitur de potestate publica opposita Dei voluntati. Additio proposita non est necessaria.

I [IV, 12]

II [n. 10, 16, 1-4]

[cf. p. 15, ln. 31-36]

Ecclesia igitur, evangelicae veritatis fidelis,¹¹viam Christi et Apostolorum sequitur quando rationem libertatis religiosae ut hominis dignitati conso-
nam agnoscit eamque fovet.
[cf. p. 14, ln. 7-8]

[cf. p. 14, ln. 12-17]

II ¹¹ Cf. PULUS VI, Litt. Encycl. *Ecclesiam suam*, 6 aug. 1964: A.A.S. 56 (1964), pp. 642-43.

III [A] *Numerus 12*

Est novus; constat tamen ex propositionibus, quae desumptae sunt numeris 9 et 10 prioris textus, aliquibus mutationibus, Patrum petitione, introductis.

[B] 11) Pag. 16, linn. 1-6: Haec phrasis non probatur textibus supra allatis (17 [E/5327]).

IV *Ad numerum 12*

1 – Integer numerus deleatur et textus reemendatus assumatur (244 Patres). 4 Patres novam redactionem textus proponunt: «Ecclesia igitur evangelicae veritati fidelis, viam Christi et Apostolorum sequens, decursu temporum semper custodivit et tradidit doctrinam neminem esse ad fidem cogendum».

R. – Hoc esset contra normas generales; nam textus a Concilio acceptus est.

2 – Tres Patres animadversiones sequentes faciunt: 1) E textu reemendato assumenda sint aliquot asserta: «Fideles ad maiorem in dies libertatem spiritus instituit... Potestatum saecularium oppressioni restitit» (cf. pag. 14, lin. 40 ad pag. 15, lin. 3). 2) In novo textu nimis premitur auto-confessio. 3) Dicendum esset solummodo nonnullos ex illo Populo Dei secutos esse alias vias spiritui evangelico minus conformes. 4) Si Populus Dei significat Ecclesiam, sententia est iniuria theologica et historica gravissima erga Sponsam Christi. Sub diversis formulis, 18 Patres eadem dicunt. 8 Patres e contrario fortiores textum cupiunt, ut magis respondeat veritati historicae.

R. – In textu distinctio clare tenetur inter agendi modum qui defici potuit in vita Populi Dei et doctrinam quam a Domino et Apostolis Ecclesia custodivit et tradidit. Facta praeterita considerantur, non modo absoluto, sed attentis vicissitudinibus historiae humanae. Admittere facta (et historice in casu denegari non possunt, sicut agnoscunt plures Patres) doctrinam non debilitat.

3 – Pag. 14, linn. 33-38, phrasis «Ecclesia... fovet» omittatur, nam fit illegitimus

	III [n. 12, 14, 33 – 15, 4]		IV [n. 12, 12, 6-13]	
33	12. [A]	1,2	12.	6
34	[<i>Ecclesia vestigia Christi et Apostolorum sequitur</i>].		[<i>Ecclesia vestigia Christi et Apostolorum sequitur</i>].	
35	Ecclesia igitur evangelicae veritati fidelis, viam Christi et	3	Ecclesia/igitur evangelicae veritati fidelis, viam Christi et	7
36	Apostolorum sequitur quando		Apostolorum sequitur/quando	8
37	rationem libertatis religiosae tamquam dignitati hominis et Dei revelationi/consonam agnoscit eamque fovet. [B]		rationem libertatis religiosae tamquam dignitati hominis et Dei/revelationi consonam agnoscit eamque fovet.	9
38				
39	<i>Doctrinam a Magistro et ab Apostolis acceptam</i> , decursu/temporum, () custodivit et tradidit.	2	<i>Doctrinam a Magistro et ab Apostolis acceptam</i> , decursu temporum, custodivit et tradidit.	10
40				
15	Etsi <i>in/vita Populi Dei, per vicissitudines historiae/humanae peregrinantis, interdum exstitit modus/agendi</i> , spiritui evangelico minus conformis, <i>immo contrarius</i> , semper tamen mansit Ec-	3	Etsi/in vita Populi Dei, per vicissitudines historiae humanae peregrinantis,interdum exstitit modus agendi, spiritui evangelico minus conformis,immo contrarius, semper tamen mansit Ec-	11
2		7,8		12
3				
4		9		13
		10		

transitus a libertate actus fidei et mansuetudine Christi (n. 11) ad fundamentum Declarationis quod in dignitate personae humanae residet.

R. – N. 11 agitur non tantum de libertate actus fidei, sed imprimis de modo agendi Christi et Apostolorum, initium textus n. 12 solummodo dicit rationem libertatis religiosae tanquam consonam Dei revelationi.

4 – Pag. 15, lin. 1, loco «Populi Dei», scribatur «Ecclesiae» (4 Patres), quia agitur de institutione et est magni momenti pro dialogo cum non-catholicis.

R.— Idem potest dici de locutione «Populus Dei».

5 – Pag. 14, lin. 40; pag. 15, lin. 5, tota phrasia «Etsi... cogendum» omittatur, nam opportunius videtur mentem ponere ad futurum quam ad praeteritum.

R. – Utique, sed sinceritas erga praeteritum futurum praeparat.

6 – Pag. 14, lin. 40, ad pag. 15, lin. 5, mutantur, quia culpa aliquorum non possunt adscribi vitae Populi Dei.

R. – Textus hoc non dicit.

7 – Pag. 15, linn. 2-3, loco «peregrinantis... conformis» dicant «et in conditionibus particularibus peregrinantis... agendi, praesenti libertatis rationi non conformis».

R. – Prima additio nihil addit sensui; phraseos finis mutatio textum debilitat.

8 – Pag. 15, linn. 2-4, loco «peregrinantis... semper» dicatur «peregrinantis, et communibus miseriis obnoxii, interdum... agendi non solum spiritui... sed etiam prorsus contrarius, qui, Deo adiuvante, nunquam reiteraturum iri declaratur, semper» (7 Patres).

R. – Quod vult exprimere haec additio satis indicatur.

9 – Pag. 15, lin. 4. Omittantur voces «immo contrarius».

R. – Veritas historica illas exigit.

10 – Pag. 15, linn. 4-5. Historicae veritatis causa, deleantur voces: «semper mansit Ecclesiae doctrina neminem esse ad fidem cogendum».

R. – Praxis aliquando deficit, sed doctrina mansit.

I [IV, 12]

II [n. 11, 16, 5-8]

[cf. p. 14, ln. 18-23]

[cf. n. 11]

11. [P]

5

[cf. p. 13, ln. 29]

[*Libertas actus fidei*].

[cf. p. 13, ln. 29-34]

Caput est ex praecipuis doctrinae catholicae, in verbo Dei contentum et a Patribus constanter praedicatum,¹²/homi-

6

7

8

II ¹² LACTANTIUS, *Divinarum Institutionum*, lib. V, 19: ed. S. Brandt et G. Laubmann, CSEL 19, p. 463; *PL* 6, 614 (cap. 20): «Non est opus vi et iniuria, quia religio cogi non potest, verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 464; *PL* 6, 614: «Itaque nemo a nobis retinetur invitus – inutilis est enim Deo qui devotione ac fide caret – et tamen nemo discedit ipsa veritate retinente». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 465; *PL* 6, 616: «Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, iam sublata, iam nulla est». S. AMBROSIUS, *Epistola ad Valentinianum Imp.*, Ep. 21: *PL* 16, 1047: «Dei lex nos docuit quid sequamur, humanae leges hoc docere non possunt. Exorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt». S. AUGUSTINUS, *Contra litteras Petiliani*, lib. II, cap. 83: ed. M. Petschenig, CSEL 52, p. 112; *PL* 43, 315; cf. C. 23, q. 5, c. 33 (ed. Friedberg, col. 939): «Augustinus respondit: Ad fidem quidem nullus est cogendus invitus; sed per severitatem, immo et per misericordiam Dei

II [P] [*Cf. supra ad n. 10*].

III [C] Pag. 15, lin. 2 ab initio legitur: *interdum extitit modus agendi* et in lin. 4 legitur: *immo eiusdem contrarius*. Additio introducta est ut, saltem implicite, dicatur vel innuatur quod in vita Populi Dei per vicissitudines historiae humanae peregrinantis, interdum actum est modis spiritui evangelico minus congruis immo eidem contrariis.

[D] *Animadv. in genere*: (n. 11)

1) Numeri 11, 12 et 13 constituere debent novum Caput, quia in capite III non sunt ad rem nec concordant cum titulo capitis (47 [E/5355]).

2) Substantia huius numeri, de libertate scilicet actus fidei, aptiorem locum obtineret in num. 9 et 10, ubi de libertate christiana proprie dicta (112 [E/5457]).

3) Integer numerus est corrigendus quia nec ratio adest hic affirmandi actum fidei esse liberum, nec verum est libertatem in omnibus circumstantiis conferre ad “illum statum efficiendum” (pag. 16, lin. 20 s.), et insuper quia ubi plena viget libertas religiosa difficiliter evadit fidem conservare, praesertim apud rudes (17 [E/5327]).

III [n. 12, 15, 4-16]

5 clesiae doctrina neminem esse
ad fidem cogendum. [C]
10 Evangelicum fermentum in
11 mentibus ()/hominum sic diu
est operatum atque multum
12 contulit (), ut *homines* tempo-
13 rum decursu/latius agnoscerent
14 *dignitatem personae suae, atque*
maturesceret persuasio in re re-
15 ligiosa/*ipsam* immunem servan-
16 dam esse in civitate/a quacum-
que humana coercitione.

[cf. n. 10] [D]

[cf. p. 12, ln. 12]

[cf. p. 12, ln. 12-18] [E]

IV [n. 12, 12, 13-19]

clesiae doctrina neminem/esse 14
ad fidem cogendum.
Evangelicum fermentum in 15
mentibus hominum sic diu 16
est operatum/atque multum 17
contulit, ut homines tempo-
rum decursu latius agnoscerent 17
dignitatem personae suae et
maturesceret persuasio in re re-
ligiosa/*ipsam* immunem servan- 18
dam esse in civitate a quacum- 19
que humana coercitione.

[cf. n. 10]

[cf. p. 10, ln. 23]

[cf. p. 10, ln. 23-26]

4) Non quodvis genus coercitionis libertati actus fidei repugnat, nam bap-
tismus infantium et educatio christiana non fiunt sine aliquo genere coercitio-
nis. Violentia quadam morali in ambiente propitio nos omnes quadamtenus in-
digemus (36 [E/5346]).

[E] *In particulari*: In nota 12, pag. 22, testimoniis citatis Patrum addatur tes-
timonium S. Martini Turonensis, qui omnino interdixit, ne coercitionis mediis
contra Priscillianistas ageretur. Cf. Sulpicium Severum, Dialogi III, 11-12 (13
[E/5323] nomine 150 Patrum ex Germania).

1) Pag. 16, linn. 8 et 11, scribatur pro "libere", resp. "liber", "voluntarie", resp.
"voluntarius" (45 [E/5352]).

IV 11 – Pag. 15, lin. 16, loco «a quacumque humana» dicatur «ab iniusta et
illegitima».

R. – Iam pluries responsum est.

12 – Pag. 15, lin. 16, post verbum «coercitione» addatur «quae utrumque cogat
ad aliquid faciendum contra suam conscientiam».

R. – Haec additio ambigua est.

I [IV, 12]

II [n. 11, 16, 8-14]

[cf. p. 13, ln. 34-p. 14, ln. 3]

nem debere Deo libere respon- 9
dere credendo; invitum proinde 10
neminem esse cogendum/ad
amplectendam fidem.¹³
Etenim actus fidei/ipsa sua 11
natura liber est, cum homo, a
Christo/Salvatore redemptus et 12
in adoptionem filiorum/per Ie- 13
sum Christum vocatus (cf. Eph.
1, 5),/Deo sese revelanti adhae- 14

tribulationum flagellis solet perfidia castigari». Eandem sententiam illustris Doctor exprimit in Ep. 23 (PL 33, 98), in Ep. 34 (PL 33/132), et quoad sensum in Ep. 35 (PL 33/135). S. GREGORIUS MAGNUS, *Epistola ad Virgilium et Theodorum Episcopos Massilliae Galliarum*, Registrum Epistolarum, I, 45: ed. P. Ewald et L. M. Hartmann, MGH Ep. 1, p. 72; PL 77, 510-11 (Lib. I, ep. 47): «Dum enim quispiam ad baptismatis fontem non praedicationis suavitate, sed necessitate pervenerit, ad pristinam superstitionem remeans inde deterius moritur, unde renatus esse videbatur». *Epistola ad Iohannem Episcopum Constantinopolitanum*, Registrum Epistolarum, III, 52: MGH Ep. 1, p. 210; PL 77, 649 (lib. III, ep. 53); cf. D. 45, c. 1 (ed. Friedberg, col. 160): «Nova vero atque inaudita est ista praedicatio, quae verberibus exigit fidem». CONC. TOLET. IV, c. 57: MANSI 10, 633; cf. D. 45, c. 5 (ed. Friedberg, col. 161-162): «De Iudaeis hoc praecepit sancta synodus, nemini deinceps ad credendum vim inferre; cui enim vult Deus miseretur, et quem vult indurat. Non enim tales inviti salvandi sunt, sed volentes; ut integra sit forma iustitiae: sicut enim homo proprii arbitrii voluntate serpenti oboediens perit, sic vocante gratia Dei, propriae mentis conversione homo quisque credendo salvatur. Ergo non vi, sed liberi arbitrii facultate, ut convertantur suadendi sunt, non potius impellendi...». CLEMENS III, Litterae Decretales: X., V, 6, 9, ed. Friedberg, col. 774: «... Statuimus enim ut nullus Christianus invitus vel nolentes Iudaeos ad baptismum (per violentiam) venire compellat. Si quis autem ad Christianos causa fidei confugerit, postquam voluntas eius fuerit patefacta, Christianus absque calumnia efficiatur: quippe Christi fidem habere non creditur, qui ad Christianorum baptismum non spontaneus, sed invitus cogitur pervenire...». INNOCENTIUS III, *Epistola ad Arelatensem Archiepiscopum*, X., III, 42, 3: ed. Friedberg, col. 646: «... Verum id est religioni Christianae contrarium, ut semper invitus et penitus contradicens ad recipiendam et servandam Christianitatem aliquis compellatur...».

II ¹³ Cf. C.I.C., c. 1351; cf. PIUS XII, Alloc. ad Praelatos auditores caeterosque officiales et administratos Tribunalis S. Romanae Rotae, 6 oct. 1946: A.A.S. 38 (1946), p. 394, ubi citatur a R. P. *Pro Memoria Secretariatus Status ad Legationem Yugoslaviae ad Sanctam Sedem*: «D'après les principes de la doctrine catholique, la conversion doit être le résultat, non pas de contraintes extérieures mais de l'adhésion de l'âme aux vérités enseignées par l'Eglise catholique. C'est pour cela que l'Eglise catholique n'admet pas dans son sein les adultes, qui demandent à y entrer ou à y faire retour, qu'à la condition qu'ils soient pleinement conscients de la portée et des conséquences de l'acte qu'ils veulent accomplir». IDEM, Litt. Encycl. *Mystici Corporis*, 29 iunii 1943: A.A.S. (1943), p. 243; «At si cupimus non intermissam eiusmodi totius mystici Corporis comprehensionem admoveri Deo, ut aberrantes omnes in unum Iesu Christi ovile quam primum ingredientur, profitemur tamen omnino necessarium esse id sponte libenterque fieri, cum nemo credat nisi volens. Quomobrem si qui, non credentes, eo reapse compelluntur ut Ecclesiae aedificium intrent, ut ad altare accedant, sacramentaque suscipiunt, ii procul dubio veri Christifideles non fiunt; fides enim, sine qua «impossibile est placere Deo» (Hebr. 11, 6), liberrimum esse debet «obsequium intellectus et voluntatis» (CONC. VAT., *Const. de fide catholica*. cap. 3). Si igitur aliquando contingat, ut contra constantem Apostolicae huius Sedis doctrinam, ad amplectendam catholicam fidem aliquis adigatur invitus, id Nos facere non possumus quin, pro officii nostri conscientia, reprobemus».

III [F] 2) Pag. 16, linn. 15-17, pro “et rationabile ... obsequium” scribatur “ad oboedientiam fidei praestandam”, quia Rom. 12, 1 habet alium sensum (45

III [n. 12, **15**, 16]

IV [n. 12, **12**, 19]

[cf. p. 12, ln. 18-24] [F]

[cf. p. 10, ln. 26-30]

I [IV, 12]

[cf. p. 14, ln. 6-8]

[cf. p. 14, ln. 8-11]

II [n. 11, 16, 14-24]

rere non possit, nisi /Pater traxerit eum (cf. Io. 6, 44) et rationale liberumque Deo praestiterit fidei obsequium.	15
Indoli ergo fidei repugnat ut, in re/religiosa, quodvis genus coercionis ex parte/hominum adhibeatur.	16
	17
Ac proinde ratio libertatis religiosae haud parum eo confert ad illum/rerum statum efficiendum, quo homines expedite possint invitari ad fidem christianam libere amplectendam eamque in tota vitae ratione/actuose confitentam.	18
	19
	20
	21
	22
	23
	24

III [G] 3) Pag. 16, lin. 17, post “Indoli” addatur “ergo fidei plenissime consonat ut, in re religiosa, quodvis genus coercionis ex parte hominum absolute excludatur” (112 [E/5457]).

4) Pag. 16, lin. 17, delete “repugnat”, scribatur “plenissime constat” (113

III [n. 12, **15**, 16]

IV [n. 12, **12**, 19]

[cf. p. 12 ln. 24-26] [G]

[cf. p. 10, ln. 30-32]

[cf. p. 12 ln. 26-31] [H]

[cf. p. 10, ln. 32-35]

[E/5458]).

5) Pag. 16, lin. 18, post “genus” addatur “physice” (56 [E/5573]).

[H] 6) Pag. 16, linn. 22 et 23, pro “libere” scribatur “sponte” (45 [E/5352]).

	I [n. 10, 12, 25-31]		II [n. 12, 16, 25-31]	
25	10.		12. [Q]	25
	[<i>Libertas Ecclesiae</i>].		[<i>Libertas Ecclesiae</i>].	
26	In bonis Eccle-		Inter ea quae ad/bonum Eccle-	26
	siae,		siae	
	quae ubi-		spectant et ubi-	
	que semperque conservanda		que semperque servanda	27
27	sunt /ab omnique iniuria		sunt atque ab omni iniuria	
28	defendenda, illud certe/prae-		defendenda, illud certe prae-	28
	stantissimum est,		stantissimum est, eam	
29	tanta ipsa perfrui agendi li-		tanta perfrui agendi li-	29
	bertate, quantam salus homi-		bertate, quantam salus homi-	30
30	num curanda/requirat.		num curanda requirat. ¹⁴	
	Haec enim est libertas divina,		Haec enim libertas sacra	31
31	ab /Unigenito Dei Filio		est, qua Unigenitus Dei Filius	2

II ¹⁴ Cf. LEO XIII, Litterae *Officio sanctissimo*, 22 dec. 1887: A.A.S. 22 (1887) p. 269: «In bonis autem Ecclesiae, quae Nos ubique semperque conservare debemus, ab omnique iniuria defendere, illud certe praestantissimum est, tantam ipsam perfrui agendi libertate, quantam salus hominum curanda requirat. Haec nimirum est libertas divina, ab Unigenito Dei Filio auctore profecta, qui Ecclesiam sanguine fuso excitavit; qui eam perpetuam in hominibus statuit; qui voluit ipsi ipse praesesse. Atque adeo propria est Ecclesiae, perfecti divinique operis, ut qui contra eam faciunt libertatem, iidem contra Deum et contra officium». Ut olim Gregorius VII, sic temporibus modernis exstabat LEO XIII propugnator libertatis Ecclesiae. Cf. Litterae *Ex litteris*, 7 aprilis 1887: A.S.S. 19 (1886), p. 465: «Nos quidem vel ab initio nostri pontificatus multo et serio cogitare de vobis instituimus, atque, ut ratio Nostri ferebat officii, consilium cepimus omnia conari, si qua ratione liceat, pacatam tranquillitatem cum libertate legitima catholico nomini restituere». In sexaginta fere documentis, quae relationes inter rem sacram remque civilem tractant, octaginta vices occurrit formula verborum, «libertas Ecclesiae», vel formula aequipollens. Ipsi enim Leoni XIII, sicut toti traditioni catholicae, libertas Ecclesiae principium est fundamentale in iis, quae spectant ad relationem inter Ecclesiam et instituta omnia ordinis civilis.

II [Q] IV. 23) Totus numerus 10, pagg. 12-13 [*omittatur*], quia laborat “maximalismo” (L-10, 2 [E/4981] cf. etiam L-Gen., 79 [E/4909]).

24) Primum incisum numeri 10, pagg. 12-13 [*omittatur*] (L-10, 26 [E/4769]).

25) In numero 10 incisum pag. 13, linn. 16-28 [*omittatur*] (L-10, 14 [E/4900]).

26) In primo inciso numeri 10, linn. 30-34, pag. 12 [*omittantur*], quia phrasis nimis polemica (L-10, 24 [E/4901], 26 [E/4769]).

27) In numero 10, pag. 13, linn. 16-20 [*omittantur*], cum non respondeat toti veritati historicae (L-10, 20 [E/4794]).

[Q] V. 16) In numero 10, pag. 13, [*addatur*] aliquid de iuribus minorennium erga parentes et tutores et horum erga minorenes, quae etiam ab Ecclesia nequeunt violari (L-3, 37 [E/5043] sub 3). [*Cf. supra ad n. 10 litt. [P]*].

III [A] Numerus 13 (olim 12)

Est idem ac numerus textus praecedentis, aliquibus additionibus insertis a Patribus rogatis:

Animadv. in genere: 1) Afirmatio regimen libertatis religiosae supremum esse ideale pro Ecclesia valet pro societate pluralistica, non vero pro societate catholica, in qua libertas errores propagandi populo noceret. Et provocat ad epist. *Longinqua oceani* S. P. Leonis XIII (17 [E/5327]).

	III [n. 13, 15, 18-25]		IV [n. 13, 12, 20-25]	
18	13. (olim 12) [A]	1	13.	20
	[<i>Libertas Ecclesiae</i>].		[<i>Libertas Ecclesiae</i>].	
19	Inter ea/quaе ad bonum Eccle-		Inter ea quae ad bonum Eccle-	
20	siae, immo ad bonum ipsius/ter-	2	siae, immo/ad bonum ipsius	21
	renae civitatis, spectant et ubi-		renae civitatis spectant et ubi-	
21	que semperque /servanda		que semperque servanda	22
	sunt atque ab omni iniuria		sunt atque ab omni iniuria	
22	defendenda, illud certe praе-		defendenda, illud certe praе-	
23	stantissimum est, Ecclesiam	3	stantissimum est, ut Ecclesia	23
	tanta perfrui agendi li-		tanta perfruatur agendi li-	
24	bertate, quantam salus homi-		bertate, quantam salus/homi-	24
	num curanda requirat. ³⁵ [B]		num curanda requirat. ³⁶	
24'	Haec/enim libertas sacra		Haec enim libertas sacra	
25	est, qua Unigenitus Dei/Filius		est, qua Unigenitus Dei Filius	25

III³⁴, IV³⁵ Cf. Act. 4, 19-20.

III³⁵, IV³⁶ Cf. LEO XIII, Litterae *Officio sanctissimo*, 22 dec. 1887: A.S.S., 22 (1887), p. 269: «In bonis autem Ecclesiae, quae Nos ubique semperque conservare debemus, ab omnique iniuria defendere, illud certe praestantissimum est, tantam ipsam perfrui agendi libertate, quantam salus hominum curanda requirat. Haec nimirum est libertas divina, ab Unigenito Dei Filio auctore profecta, qui Ecclesiam sanguine fuso excitavit; qui eam perpetuam in hominibus statuit: qui voluit ipsi ipse praeesse. Atque adeo propria est Ecclesiae, perfecti divinique operis, ut qui contra eam faciunt libertatem, iidem contra Deum et contra officium». Ut olim GREGORIUS VII sic temporibus modernis exstabat LEO XIII propugnator libertatis Ecclesiae. Cf. Litterae *Ex litteris*, 7 aprilis 1887: A.S.S., 19 (1886), p. 465: «Nos quidem vel ab initio nostri pontificatus multo et serio cogitare de vobis instituimus, atque, ut ratio Nostri ferebat officii, consilium cepimus omnia conari, si qua ratione liceat, pacatam tranquillitatem cum libertate legitima catholico nomini restituere». In sexaginta fere documentis, quae relationes inter rem sacram remque civilem tractant, octoginta vices occurrit formula verborum, «libertas Ecclesiae», vel formula aequipollens. Ipsi enim Leoni XIII, sicut toti traditioni catholicae, libertas Ecclesiae principium est fundamentale in iis, quae spectant ad relationem inter Ecclesiam et instituta omnia ordinis civilis.

2) Numeri 12 et 13 immediate post n. 10 aptissimum locum habent, quia ex modo quo Apostoli sese gesserunt naturaliter liquet quomodo Ecclesia sese gerere debeat, ad eius scilicet iura et officia quod attinet (112 [E/5457]).

[B] *In particulari*: 1) Pag. 16, linn. 25-26, loco “quae ad bonum Ecclesiae spectant” scribatur “speciatim, quae contra Dei voluntatem agunt immo contra bonum ipsius civitatis” (12 [E/5322]).

R/ 1) Pag. 15 in lin. 18 legitur: *immo ad bonum ipsius terrenae civitatis*: ut in lucem efferatur quod libertas Ecclesiae multum confert etiam ad bonum societatis civilis.

IV Ad numerum 13

1 – In hoc numero (et in toto schemate) efferri debet responsabilitas hominis quoad fidem et officium Ecclesiae in praedicando Evangelio (2 Patres).

R. – Sufficenter provisum videtur: cf. num. 1, 2, 13, 14.

2 – Pag. 15, lin. 18, loco «bonum ipsius» dicatur «bonum commune».

R. – Non admittitur, quia libertas religiosa non fundatur in bono communi.

3 – Pag. 15, linn. 21-22, loco «Ecclesiam tanta perfrui» dicatur «ut Ecclesia tanta perfruatur» (7 Patres).

R. – Accipitur, ut idea clarius exprimatur.

I [n. 10, 12, 31 – 13, 7]

32 auctore profecta, qui Ecclesiam
sanguine fuso exci-
tavit.
Atque adeo
33 propria est Ecclesiae, ut qui
34 contra eam faciunt libertatem,
iidem contra Deum
faciunt.
35 Iuxta totam traditionem
13 catholicam, libertas/Ecclesiae
est principium fundamentale in
2 iis, quae spectant ad relationem
inter Ecclesiam et
3 ordinem civi-
lem vitae humanae.²⁷
4 Ecclesia sibi in societate hu-
5 mana coram/quavis potestate
publica vindicat li-
6 bertatem, utpote quae est aucto-
7 ritas spiritualis, a Christo/Domi-

II [n. 12, 16, 31 – 17, 5]

ditavit /Ecclesiam 32
acquisitam sanguine suo.
Ecclesiae/autem adeo 33
propria est, ut qui
eam impugnent,
34 iidem contra Dei voluntatem
agant.
35 Ex catholica traditione
libertas Ecclesiae
17 est principium/fundamentale in
relationibus
2 inter Ecclesiam/et
ordinem civi-
lem vitae humanae.
3 In societate hu-
4 mana et coram quavis potestate
publica Ecclesia sibi vindicat li-
5 bertatem, utpote aucto-
ritas spiritualis, a Christo Domi-

I ²⁷ Cf. LEO XIII, Litterae *Officio sanctissimo*, 22 dec. 1887, ASS 22 (1887) p. 269: «In bonis autem Ecclesiae, quae Nos ubique semperque conservare debemus, ab omnique iniuria defendere, illud certe praestantissimum est, tantam ipsam perfrui agendi libertate, quantam salus hominum curanda requirat. Haec nimirum est libertas divina, ab Unigenito Dei Filio auctore profecta, qui Ecclesiam sanguine fuso excitavit; qui eam perpetuam in hominibus statuit; qui voluit ipsi ipse praeesse. Atque adeo propria est Ecclesiae, perfecti divinique operis, ut qui contra eam faciunt libertatem, iidem contra Deum et contra officium». Ut olim Gregorius VII, sic temporibus modernis exstabat LEO XIII propugnator libertatis Ecclesiae. Cf. Litterae *Ex litteris*, 7 aprilis 1887, ASS 19 (1886) p. 465: «Nos quidem vel ab initio nostri pontificatus multo et serio cogitare de vobis instituimus, atque, ut ratio Nostri ferebat officii, consilium cepimus omnia conari, si qua ratione liceat, pacatam tranquillitatem cum libertate legitima catholico nomini restituere». In sexaginta fere documentis, quae relationes inter rem sacram remque civilem tractant, octaginta vices occurrit formula verborum, «libertas Ecclesiae», vel formula aequipollens. Ipsi enim Leoni XIII, sicut toti traditioni catholicae, libertas Ecclesiae principium est fundamentale in iis, quae spectant ad relationem inter Ecclesiam et instituta omnia ordinis civilis.

III [C] 2) Pag. 16, lin. 34 usque ad pag. 17, lin. 2, scribatur: "... libertas Ecclesiae ita est necessaria ut absque ea relationes inter Ecclesiam et ordinem civilem vitae humanae recte procedere nequeant", non agitur enim de principio fundamentali sed potius de "conditione sine qua non" (103 [E/5367], nomine quoque alterius Patris, et 113 [E/5458]). Idem proponit (105 [E/5528]), fere iisdem verbis.

3) Pag. 17, lin. 2, addatur "quodque pro futuro ab ea non solum numquam recusandum, sed semper strenue defendendum est ut iura inalienabilia, quibus necessariis instructa sine impedimento frui queat utpote auctoritas spiritualis et societas perfecta" (12 [E/5322]).

IV 4 – Pag. 15, lin. 26, loco «Ecclesiae autem adeo propria est, ut» dicatur «Quapropter».

R. – Loco «autem» dicitur nunc «sane», ut nexus melius appareat et simul insistatur in libertate Ecclesiae.

III [n. 13, 15, 25-33]		IV [n. 13, 12, 25-30]	
26	ditavit acquisitam sanguine/suo.		Ecclesiam acquisitam sanguine suo.
	Ecclesiae autem adeo propria est, ut qui	4	Ecclesiae sane /adeo propria est, ut qui
27	eam impugnant, iidem contra Dei voluntatem	5	eam impugnant, iidem contra Dei voluntatem
28	agunt. ()		agant. ()
29	Libertas Ecclesiae est principium/fundamentale in relationibus	6	Libertas Ecclesiae est principium fundamentale in relationibus
30	inter Ecclesiam/et ordinem civi- lem vitae humanae. [C]		inter Ecclesiam et <i>potestates pu- blicas totumque</i> ordinem civi- lem ().
31	In societate hu- mana et coram quavis potestate		In societate hu- mana et coram quavis potestate
32	publica Ecclesia sibi vindicat li- bertatem, utpote aucto- ritas spiritualis, a Christo Domi-	7	publica Ecclesia sibi/vindicat li- bertatem, utpote aucto- ritas spiritualis, a Christo Domi-
33		8	

5 – Pag. 15, lin. 27, post «contra» addatur «positivam» (2 Patres).

R. – Additio distinctiva non videtur necessaria.

6 – Pag. 15, linn. 28-30, *a*) loco «principium fundamentale», dicatur «conditio fundamentalis» (3 Patres); *b*) loco «ordinem civilem» dicatur «Statum ordinemque civilem», vel «ordinem societatemque civilem» (2 Patres).

R. – Ad *a*) Non admittitur, quia agitur de vero principio. Ad *b*) Admittitur hoc modo «*potestates publicas totumque* ordinem civilem», quia ordo civilis complectitur etiam potestates publicas.

7 – Pag. 15, lin. 32, post «publica» addatur «in iis quae propriae sunt competentiae suae» et lin. 39 omittatur «in societate civili».

R. – Non apparet ratio sufficiens additionis et omissionis, cum ex contextu satis eluceat, in quibus Ecclesia sibi vindicet libertatem.

8 – Pag. 15, lin. 33, post «spiritualis» addatur «super omnes baptizatos».

R. – In contextu additio non videtur necessaria.

I [n. 10, 13, 7-17]

no constituta, cui soli ex divino
 8 mandato/incumbit officium,
 9 ut in mundum universum/eat
 atque evangelium praedicet
 10 omni creaturae (cf. Mc. 16, 15;
 Mt. 28, 10-20).²⁸
 11 Pariter/libertatem sibi
 vindicat Ecclesia, prout est
 12 etiam societas hominum divini-
 tus convocata,
 13 quorum omnes
 et singuli in societate civili iure
 14 gaudent vivendi
 ad rationis
 15 constientiaequ/christianae prae-
 scripta.²⁹
 16 Iamvero ubi reapse viget ho-
 17 diernum regimen libertatis reli-
 giosae,

II [n. 12, 17, 5-15]

no/constituta, cui ex divino 6
 mandato incumbit/officium eun- 7
 di in mundum universum
 et evangelium praedicandi 8
 omni creaturae (cf. Mc./16, 15; 9
 Mt. 28, 10-20).¹⁵
 Pariter libertatem /sibi 10
 vindicat Ecclesia prout est
 etiam societas/hominum 11
 convocationi divinae libere
 respondentium, qui 12
 iure
 gaudent vivendi in societate/ci- 13
 vili secundum fidei
 christianae prae-
 scripta.¹⁶
 Iamvero si reapse viget 14
 ratio libertatis reli-
 giosae, 15

I²⁸, II¹⁵ Cf. Pius XII, Litt. Encycl. *Summi Pontificatus*, 20 oct. 1939: A.A.S. 31 (1939) pp. 445-46: «Quamobrem Nos, ut eius in terris vices gerimus, qui a sacro vate "Princeps pacis" appellatur (Is. 9, 6), civitatum rectores eosque omnes, e quorum opera quovis modo publica res pendet, compellamus vehementerque obtestamur ut Ecclesia plena semper libertate fruatur debita, qua suam possit educationis operam exsequi, ac veritatem impertire mentibus, animi inculcare iustitiam, eosque divina Iesu Christi refovere caritate».

I²⁹, II¹⁶ Cf. Pius XI, Litterae *Firmissimam constantiam*, 28 martii 1937: A.A.S. 29 (1937), p. 196: «Proposita eiusmodi aestimandarum rerum mensura, concedendum sane est, ad christianam vitam explicandam externa quoque praesidia, quae sensibus percipiuntur, esse necessaria, pariterque Ecclesiae tamquam hominum societati opus omnino esse, ad vitae usuram atque incrementum, iusta agendi libertate, ipsosque fideles iure gaudere in societate civili vivendi ad rationis conscientiaequ praescripta».

III [D] 4) Pag. 17, lin. 6, post "cui" verbum "soli" non esset omittendum. Cf. textum "emendatum" (17 [E/5327]).

5) Pag. 17, linn. 3-13, scribatur: "In societate humana et coram quavis potestate publica Ecclesia iustam agendi libertatem expectare potest ac debet, quae ad vitae usuram atque incrementum opus habet, prout est societas hominum convocationi divinae libere respondentium. Ipsi pariter fideles omnes et singuli iure gaudere debent vivendi in societate civili secundum fidei christianae praescripta". Ratio: a potestatibus civilibus in genere Ecclesia nequit expectare ut illae agnoscant suam divinam missionem (61 [E/5578]).

[E] 6) Pag. 17, linn. 10-13, scribatur: "... Ecclesia coram non fidelibus, prout scilicet est societas quaedam hominum religiosa, secundum communes iuris naturalis leges ab omnibus agnoscenda". Idea "convocationis divinae" non est hic necessaria (113 [E/5458]).

IV 9 – Pag. 15, lin. 34, post «cui» addatur «uni».

	III [n. 13, 15, 34 – 16, 4]		IV [n. 13, 12, 30-37]	
34	no constituta, cui ex divino	9	no constituta, cui ex divino	31
35	mandato incumbit/officium eun-		mandato incumbit officium eun-	
	di in mundum universum		di in mundum universum	
36	et evangelium praedicandi		et Evangelium praedicandi	32
	omni creaturae. ³⁶ [D]		omni creaturae. ³⁷	
37	Pariter/libertatem sibi	10	Libertatem pariter /sibi	33
	vindicat Ecclesia prout est		vindicat Ecclesia prout est	
38	etiam/societas hominum,		etiam societas hominum	
	() [E]			
	qui	11	qui	
	iure		iure	
39	gaudent vivendi in societate ci-		gaudent/vivendi in societate ci-	34
	vili secundum fidei		vili secundum fidei	
40	christianae prae-		christianae prae-	
	scripta. ³⁷		scripta. ³⁸	
16	Iamvero si () viget	12	Iamvero si viget	35
	ratio libertatis reli-	13	ratio libertatis reli-	
2	giosae non solum verbis procla-		giosae non solum verbis procla-	
3	mata neque solum/legibus sancti-		mata neque solum legibus sancti-	36
	ta, sed etiam cum sinceritate		ta, sed etiam cum sinceritate	
4	in/praxim deducta, tunc demum		in praxim/deducta, tunc demum	37

III³⁶, **IV**³⁷ Cf. *Mc.* 16, 15; *Mt.* 28, 18-20. Cf. **PIUS XII**, Litt. *Encycl. Summi Pontificatus*, 20 oct. 1939: A.A.S., 31 (1939), pp. 445-46: «Quamobrem Nos, ut eius in terris vices gerimus, qui a sacro vate "Princeps pacis" appellatur (*Is.* 9, 6), civitatum rectores eosque omnes, e quorum opera quovis modo publica res pendet, compellamus vehementerque obtestamur ut Ecclesia plena semper libertate fruatur debita, qua suam possit educationis operam exsequi, ac veritatem impertire mentibus, animi inculcare iustitiam, eosque divina Iesu Christi refovere caritate».

III³⁷, **IV**³⁸ Cf. **PIUS XI**, Litterae *Firmissimam constantiam*, 28 martii 1937: A.A.S., 29 (1937), p. 196: «Proposita eiusmodi aestimandarum rerum mensura, concedendum sane est, ad christianam vitam explicandam externa quoque praesidia, quae sensibus percipiuntur, esse necessaria, pariterque Ecclesiae tamquam hominum societati opus omnino esse, ad vitae usuram atque incrementum, iusta agendi libertate, ipsosque fideles iure gaudere in societate civili vivendi ad rationis conscientiaeque praescripta».

R. – Satis provisum videtur in n. 1.

10 – Pag. 15, lin. 37, post «Pariter» addatur «eandem» (2 Patres).

R. – Textus sine addito retinetur, ut appareat diversa ratio libertatis quoad originem.

11 – Pag. 15, lin. 38, loco «qui iure gaudent» dicatur, «quae (scil. societas) iure gaudet», et lin. 39, post «secundum» addatur «propria».

R. – Formula textus retinetur, ut clare appareat hic alium fontem indicari, ex quo fluit libertas Ecclesiae.

12 – Pag. 16, linn. 1-15, omnia expungantur.

R. – Nequit admitti, quia textus a Concilio approbatus est.

13 – Pag. 16, linn. 1-2, loco «ratio libertatis religiosae» dicatur «ratio libertatis civilis in re religiosa».

R. – Mutatione proposita textus non videtur clarior reddi, praesertim si consideratur substantia doctrinae Declarationis a Concilio approbata.

I [n. 10, 13, 17-27]

18 ipsa Ecclesia stabilem/obtinere
 condicionem et iuris et facti
 plenamque
 19 independentiam in missione di-
 vina exsequenda,
 20 quae ei soli ex mandato
 Christi committitur.³⁰

21 Praeterea Christifideles
 iu-
 22 re civili gaudent ne/impediantur
 in vita ducenda iuxta fidem
 23 catholicam.
 Concordia igitur datur inter li-
 24 bertatem, quam Ecclesia sibi
 25 mandato Christi vindicat, et li-
 bertatem religiosam illam
 26 quam Ecclesia postulat pro om-
 27 nibus hominibus et communita-

II [n. 12, 17, 15-24]

Ecclesia stabilem obtinet
 et iuris et/facti 16
 condicionem plenamque
 independentiam/in missione di- 17
 vina exsequenda,
 quae ei ex mandato 18
 Christi commissa est.¹⁷

Praeterea Christifideles, non 19
 minus quam ceteri homines, iu- 20
 re/civili gaudent ne impediantur 21
 in vita sua iuxta/con-
 scientiam agenda. 22
 Concordia igitur viget/inter li- 22
 bertatem Ecclesiae
 et li-
 bertatem illam/religiosam, 23
 quae om-
 nibus hominibus et communita- 24
 tibus est tamquam ius

I³⁰, **II**¹⁷ Cf. Pius XII, Allocutio *Ci riesce*, 6 dec. 1953: A.A.S. 45 (1953), p. 802, ubi fines clare definiuntur, quos Ecclesia prae oculis habet in ineundis Concordatis: «I Concordati debbono quindi assicurare alla Chiesa una stabile condizione di diritto e di fatto nello Stato, con cui sono conclusi, e garantire ad essa la piena indipendenza nell'adempimento della sua divina missione». Exinde insuper constat, nihil esse in doctrina de libertate religiosa, quod cum praxi hodierna Concordatorum quovis modo pugnat.

III [F] 7) Pag. 17, linn. 14-17, scribatur: "Iamvero si viget ratio libertatis religiosae non solum verbis proclamata vel et legibus sancita, sed cum sinceritate ab omnibus in proximum deducta, Ecclesia convenientem expectat iuris et facti condicionem plenamque facultatem agendi in missione..." (128 [E/5436]).

R 2) Pag. 16, in lin. 2 a verbis *non solum* usque ad verbum *deducta* lin. 4: ut dare affirmetur quod non sufficit rationem libertatis religiosae verbis proclamari vel et legibus sanciri; necesse est etiam ut cum sinceritate in proximum deducatur.

[G] 8) Pag. 17, lin. 17, post "ei" verbum "soli" non esset omittendum. Cf. textum "emendatum" (17 [E/5327]).

R 3) Pag. 16, in lin. 7 a verbis *quam auctoritates* usque ad verbum *vindicant* in lin. 8: ad indicandum quod saeculorum decursu praesertim autem hac nostra aetate, auctoritates ecclesiasticae – Pontifices et Episcopi, – Ecclesiae libertatem indesinenter fortius vindicaverunt.

[H] 9) Pag. 17, linn. 18-21, scribatur: "Praeterea christifideles catholici non minus quam ceteri religiosi homines, eam possunt sibi vindicare ordinationem iuridicam civilem in re religiosa quae ipsis competat secundum bonum commune civitatis". Ratio est quia nequit affirmari idem ius pro Ecclesia Catholica et pro aliis (103 [E/5367], nomine quoque alterius Patris; 105 [E/5528] et 113 [E/5458]).

10) Pag. 17, lin. 19, scribatur "christifideles sicut ceteri homines", vel "sicut omnes homines", ut vitetur species comparationis. Posset quoque scribi "eo quod sint homines" (50 [E/5358; 117: E/5451]).

11) Pag. 17, lin. 21, ante "conscientiam" addatur "rectam" (56 [E/5573]).

III [n. 13, 16, 4-14]	IV [n. 13, 12, 37 – 13, 1]
5 [F] Ecclesia stabilem obtinet et iuris et facti	14 Ecclesia stabilem obtinet et iuris et facti
6 condicionem <i>ad/necessariam</i>	38 condicionem ad necessariam
independentiam in missione di-	in missione di-
7 vina exsequenda,	vina exsequenda independen-
<i>quam auctoritates eccle-</i>	tiam,/quam auctoritates eccle-
8 <i>siasticae in societate presse</i>	siasticae in societate presse
9 <i>susque vindicarunt.</i> ³⁸ [G]	15 <i>susque vindicarunt.</i> ³⁹
10 <i>Simulque Christifideles, sicut et</i>	16 <i>Simulque Christifideles, sicut et</i>
ceteri/homines iu-	ceteri homines iu-
11 re civili gaudent ne impediuntur	17,18 re civili gaudent ne impediuntur
in/vita sua iuxta con-	19 in vita sua iuxta con-
12 scientiam agenda. [H]	20 scientiam agenda.
Concordia/igitur viget inter li-	Concordia/igitur viget inter li-
bertatem Ecclesiae	bertatem Ecclesiae
et li-	et li-
13 bertatem illam religiosam,	bertatem illam religiosam,
quae om-	quae /om-
14 nibus hominibus et communita-	nibus hominibus et communita-
tibus est tanquam ius	21 tibus est tanquam ius

III³⁸, IV³⁹ Cf. Pius XII, Allocutio *Ci riesce*, 6 dec. 1953: A.A.S., 45 (1953), p. 802, ubi fines clare definiuntur, quos Ecclesia prae oculis habet in ineundis Concordatis: «I Concordati debbono quindi assicurare alla Chiesa una stabile condizione di diritto e di fatto nello Stato, con cui sono conclusi, e garantire ad essa la piena indipendenza nell'adempimento della sua divina missione». Exinde insuper constat, nihil esse in doctrina de libertate religiosa, quod cum praxi hodierna Concordatorum quovis modo pugnat.

IV 14 – Pag. 16, linn. 6-7, loco «necessariam independentiam in missione divina exsequenda» dicatur ordine verborum inverso «*necessariam in missione divina exsequenda independentiam*» (2 Patres).

R. – Accipitur, rectitudinis grammaticalis causa.

15 – Pag. 16, lin. 9, loco «Christifideles» dicatur «Catholici».

R. – Expressio non est coarctanda, ne videamur separare alios christianos a catholicis.

16 – Pag. 16, lin. 10, post «homines» addatur «intra debitos limites».

R. – Non accipitur, quia additio hic non est necessaria. Ceteroquin rationes a proponente adductae ex falso supposito procedunt, in schemate scil. affirmari errorem idem ius habere ac veritatem.

17 – Pag. 16, lin. 11 loco «conscientiam» dicatur «praescripta conscientiae».

R. – «Conscientiam» retinendum est, cum sit terminus amplior quam «praescripta conscientiae», indicans propriam persuasionem.

18 – Pag. 16, lin. 11, post «iuxta» addatur «rectam» (2 Patres).

R. – Additio non admittitur. Ius hic affirmatum fundatur in obiectiva dignitate personae. Societas nequit iudicare de rectitudine conscientiae. De limitibus libertatis agitur in num. 7.

19 – Pag. 16, lin. 11, post «agenda» addatur «salvo tamen bono communi».

R. – Additio hic non requiritur, cum praesens enuntiatio evidenter intelligenda sit ad mentem dictorum in num. 7.

20 – Pag. 16, linn. 11-15, omnia deleantur.

R. – Deletio esset contra sensum Declarationis.

21 – Pag. 16, lin. 14, post «ius» addatur «civile» (225 Patres).

	I [n. 10-11, 13, 27-32]	II [n. 12, 17, 24]
28	tibus ut verum ius, ipsius rationis lumine compro- batum.	agnoscenda.
29	11.	[cf. n. 11] [R]
	[<i>Libertas actus fidei</i>].	[cf. p. 16, ln. 5]
30	Doctrina fundamentalis catholi- ca est, in verbo Dei contenta et	[cf. p. 16, ln. 5-10]
31	a/Patribus constanter praedica-	
32	ta, ³¹ hominem habere veram re-	

I³¹ LACTANTIUS, *Divinarum Institutionum*, lib. V, 19: ed. S. Brandt et G. Laubmann, CSEL 19, p. 463; PL 6, 614 (cap. 20): «Non est opus vi et iniuria, quia religio cogi non potest, verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 464; PL 6, 614: «Itaque nemo a nobis retinetur invitus – inutilis est enim Deo qui devotione ac fide caret – et tamen nemo discedit ipsa veritate retinente». *Op. cit.*: CSEL 19, p. 465; PL 6, 616: «Nihil est enim tam voluntarium quam religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, iam sublata, iam nulla est». S. AMBROSIUS, *Epistola ad Valentinianum Imp.*, Ep. 21: PL 16, 1047: «Dei lex nos docuit quid sequamur, humanae leges hoc docere non possumus. Extorquere solent timidus commutationem fidem insipirare non possunt». S. AUGUSTINUS, *Contra litteras Petilianii*, lib. II, cap. 83: ed. M. Petschening, CSEL 52, p. 112; PL 43, 315; cf. C. 23, q. 5, c. 33 (ed. Friedberg, col. 939): «Augustinus respondit: Ad fidem quidem nullus est cogendus invitus; sed per severitatem, immo et per misericordiam Dei tribulationum flagellis solet perfidia castigari». S. GREGORIUS MAGNUS, *Epistola ad Virgilium et Theodorum Episcopos Massilliae Galliarum*, Registrum Epistolarum, I, 45: ed. P. Ewald et L. M. Hartmann, MGH Ep. 1, p. 72; PL 77, 510-11 (lib. I, ep. 47): «Dum enim quispiam ad baptismatis fontem non praedicationis suavitate, sed necessitate pervenerit, ad pristinam superstitionem remeans inde deterius moritur, unde renatus esse videbatur». *Epistola ad Iohannem Episcopum Constantinopolitanum*, Registrum Epistolarum, III, 52: MGH Ep. 1, p. 210; PL 77, 649 (lib. III, ep. 53); cf. D. 45, c. 1 (ed. Friedberg, col. 160): «Nova vero atque inaudita est iste praedicatio, quae verberibus exigit fidem». CONC. TOLET. IV, c. 57: MANSI 10, 633; cf. D. 45, c. 5 (ed. Friedberg, col. 161-162): «De Iudaeis hoc praecepit sancta synodus, nemini deinceps ad credendum vim inferre; cui enim vult Deus miseretur, et quem vult indurat. Non enim tales inviti salvandi sunt, sed volentes; ut integra sit forma

R. – Nequit admitti, cum esset contra Declarationem, quae affirmat ius naturale, non tantum civile.

II [R] IV. 28) In numero 11, pag. 14, linn. 3-5 [*omittatur*] (L-11, 2 [E/4905], 11 [E/4794], 13 [E/4937], 14 [E/4983], 15 [E/4913], L-Gen. 79 [E/4909], p. 12).

[R] V. 17) Ante numerum 11, pag. 13, [*addatur*] ex Relatione pagg. 38-39 numerus 4 ut introductio historica, propter doctrinam et praxim Ecclesiae saeculo XIX (L-11, 1 [E/4625]).

[R] VI. 25) In numero 11, pagg. 13-14, libertas actus fidei melius exponatur (L-11, 12 [E/4974], ubi indicationes).

26) Pro numero 11 redeatur ad textum priorem (L-Gen. 81 [E/4847]).

27) In secundo inciso numeri 11, pag. 14, explicite dicatur indoli fidei opponi coercionem etiam ex parte ipsius Ecclesiae (L-11, 4 [E/4910]).

[R] VII. 27) In numero 11, pag. 14, linn. 8-11, falso supponitur regimen libertatis religiosae valere etiam pro populo unius religionis catholicae, in quo revera esset perniciosum et bono communi oppositum (L-11, 17 [E/4914], cf. L-11, 11 [E/4794]).

III [n. 13, 16, 14-15]	IV [n. 13, 13, 1-2]
15 agnoscenda et in ordinatione iuridica sancienda. [I]	22 agnoscenda et/in ordinatione iuridica sancienda. 2
[cf. n. 10]	[cf. n. 10]
[cf. p. 12, ln. 12]	[cf. p. 10, ln. 23]
[cf. p. 12, ln. 12-18]	[cf. p. 10, ln. 23-26]

III [I] 12) Pag. 17, lin. 24, scribatur "... communitatibus est agnoscenda in ordinatione iuridica civili" (103 [E/5367], nomine quoque alterius Patris), "in iusta ordinatione iuridica" (113 [E/5458]), vel "iuridica societatis" (105 [E/5528]). Ratio est ut non agatur de iure, sed de libertate religiosa (105 [E/5528]).

13) Pag. 17, linn. 21-24, deleatur integra phrasis et scribatur brevius ac intelligibilius: "Ecclesia itaque sibi nihil plus exigit quam id quod omnibus agnoscit" (50 [E/5358; 117: E/5451]).

R/ 4) Pag. 16, lin. 15 legitur: *et in ordinatione iuridica sancienda*: ut explicite dicatur quod ius personae et Communitatum ad libertatem in re religiosa est sancendum in iuridica civitatum ordinatione ut ius civile evadat.

IV 22 – Pag. 16, lin. 15, post «sancienda» addatur «Attamen ut illa concordia magis efficax evadat magisque propitia sit, gubernia civilia, praesertim catholica, regimen concordatarium cum Ecclesia inire non dedignentur».

R. – Additio non videtur necessaria, quia Declaratio non intendit exponere applicationes particulares principiorum, praesertim si quaestiones complexas secum ferunt.

I [n. 11, 13, 32 – 14, 9]

II [n. 12, 17, 24]

33 sponsabilitatem in credendo,
34 neminem tamen invitum esse
35 cogendum ad amplexandam fi-
dem catholicam.³²

36 Etenim ipsa/sua natura actus fi-
dei christianae liber est.

[cf. p. 16, ln. 10-11]

36 Namque homo, a Christo Salva-
37 tore redemptus/et in adoptio-
nem filiorum per Iesum Chri-
38 stum/vocatus (Eph. 1, 5), Deo
14 sese revelanti adhaerere non po-
test, nisi Pater traxerit eum
2 (Io./6, 44) et rationale libe-
3 rumque Deo praestiterit fidei
obsequium.

[cf. p. 16, ln. 11-17]

4 Unde etiam sequitur;/quod fides
eo magis est genuina, quo mag-
5 is/libera est et personalis.

6 Indoli ergo fidei christianae
7 oppositum est/quodvis in re reli-
8 giosa genus coercionis ex/par-
te humanae potestatis.

[cf. p. 16, ln. 17-19]

9 Ideo in regimine libertatis reli-
giosae condiciones dantur, in

[cf. p. 16, ln. 19-24]

iustitiae: sicut enim homo proprii arbitrii voluntate serpenti oboediens perit, sic vocante gratia Dei, propriae mentis conversione homo quisque credendo salvatur. Ergo non vi, sed liberi arbitrii facultate, ut convertantur suadendi sunt, non potius impellendi...». CLEMENS III, Litterae Decretales: X., V, 6, 9, ed. Friedberg col. 774: «... Statuimus enim ut nullus Christianus invitus vel nolentes Iudaeos ad baptismum (per violentiam) venire compellat. Si quis autem ad Christianos causa fidei confugerit, postquam voluntas eius fuerit patefacta, Christianus absque calumnia efficiatur: quippe Christi fidem habere non creditur, qui ad Christianorum baptismum non spontaneus sed invitus cogitur pervenire...». INNOCENTIUS III, *Epistola ad Arelatensem Archiepiscopum*, X., III, 42, 3: ed. Friedberg, col. 646: «... Verum id est religioni Christianae contrarium, ut semper invitus et penitus contradicens ad recipiendam et servandam Christianitatem aliquis compellatur...».

I³² Cf. CIC, c. 1351; cf. PIUS XII, Alloc. ad Praelatos auditores caeterosque officiales et administratos Tribunalis S. Romanae Rotae, 6 oct. 1946: AAS 38 (1946), p. 394, ubi citatur a R. P. *Pro Memoria* Secretarius Status ad Legationem Yugoslaviae ad Sanctam Sedem: «D'après les principes de la doctrine catholique, la conversion doit être le résultat, non pas de contraintes extérieures mais de l'adhésion de l'âme aux vérités enseignées par l'Eglise catholique. C'est pour cela que l'Eglise catholique n'admet pas dans son sein les adultes, qui demandent à y entrer ou à y faire retour, qu'à la condition qu'ils soient pleinement conscients de la portée et des conséquences de l'acte qu'ils veulent accomplir». Idem, Litt. Encycl. *Mystici Corporis*, 29 iunii 1943: AAS 35 (1943) p. 243: «At si cupimus non intermissam eiusmodi totius mystici Corporis comprecationem admoveri Deo, ut aberrantes omnes in unum Iesu Christi ovile quam primum ingrediantur, profitemur tamen omnino necessarium esse id sponte libenterque fieri, cum nemo credat nisi volens. Quamobrem si qui, non credentes, eo reapse compelluntur ut Ecclesiae aedificium intrent, ut ad altare accedant, sacramentaque suscipiunt, ii procul dubio veri Christifideles non fiunt; fides enim, sine qua «impossibile est placere Deo» (Hebr. 11, 6), liberrimum esse debet «obsequium intellectus et voluntatis» (CONC. VAT., *Const. de fide catholica*, cap. 3). Si igitur aliquando contingat, ut contra constantem Apostolicae huius Sedis doctrinam, ad amplexandam catholicam fidem aliquis adigatur invitus, id Nos facere non possumus quin, pro officii nostri conscientia, reprebemus».

III [n. 13, **16**, 15]

IV [n. 13, **13**, 2]

[cf. p. 12, ln. 18-19]

[cf. p. 10, ln. 26-27]

[cf. p. 12, ln. 19-24]

[cf. p. 10, ln. 27-30]

[cf. p. 12, ln. 24-26]

[cf. p. 10, ln. 30-32]

[cf. p. 12, ln. 26-31]

[cf. p. 10, ln. 32-35]

I [n. 11-12, 14, 9-31]

II [n. 12, 17, 24]

10 quibus exigentiae doctrinae
11 catholicae in hac materia obser-
vantur.

12 12.

[cf. n. 10] [S]

[Doctrina evangelica].

[cf. p. 14, ln. 24-25]

13 Libertas religiosa, prout hodie
14 intelligitur, altas radices/habet in
verbo Dei.

[cf. p. 13, ln 6-7]

15 Libertas, quam Christus/praedi-
cavit, donum Dei est quo homo,
16 liberatus a lege peccati (Rom. 8,
17 2), directe ordinatur/ad Deum
Patrem per Iesum Christum (1
18 Cor./8, 6).

Libertas autem religiosa a socie-
19 tate postulata innititur in digni-
20 tate personae, ad quam/Christus
semper spectavit in conducen-
21 dis hominibus ad perfectam li-
bertatem filiorum Dei.

22 Etenim Iesus, qui Christus et
23 Dominus est/(Act. 2, 36) idem-
24 que mitis et humilis corde/(Mt.
11, 29), in ministerio suo pera-
25 gendo discipulos allexit quidem
26 et invitavit, numquam/vero coe-
27 git (Mt. 4, 19; 11, 28-30; 19, 16-
22; Io. 6, 68).

[cf. p. 14, ln. 33-37]

28 Miracula fecit ut auditores/fide
verbo suo adhaerent; tamen
29 consulto/prodigia illa patrare
30 iterum iterumque renuit,/qui-
bus homines ad assentiendum
31 quodammodo cogentur (Mt.
12, 38-39; Io. 6, 30-33).

[cf. p. 14, ln. 37-p. 15, ln. 1]

II [S] III. 14) Textus numerorum 12 et 13 in unum numerum contrahantur et pro textu incisi pag. 16, linn. 11-28 redeatur ad textum priorem correspondentem (L-12, 22 [E/4894]).

[S] IV. 29) Primum incisum numeri 12, pag. 14, linn. 12-21 [omittatur] (L-12, 4 [E/4627]).

30) In secundo inciso numeri 12, pag. 14, linn. 27-35 [omittantur] (L-12, 4 [E/4627], 5 [E/4823], 8 [E/4850], 10 [E/4733 C], 12 [E/4733 S], 17 [E/4733 WO], 18 [E/4900], 20 [E/4897], 30 [E/4937], 34 [E/4912], 35 [E/4794], 36 [E/4794], 41 [E/4995]).

31) In numero 12, pag. 15, linn. 7-10 et 17-29 [omittantur], cum non sint ad

III [n. 13, **16**, 15]IV [n. 13, **13**, 2]

[cf. n. 11]

[cf. n. 11]

[cf. p. 12, ln. 32-33]

[cf. p. 10, ln. 36]

[cf. p. 11, ln. 33-34]

[cf. p. 10, ln. 12]

[cf. p. 12, ln. 40-p. 13, ln. 3]

[cf. p. 11, ln. 2-4]

[cf. p. 13, ln. 3-6]

[cf. p. 11, ln. 4-6]

rem (L-12, 39 [E/4733 B]).

32) In numero 12, pag. 15, linn. 17-21 [*omittantur*] (L-12, 26 [E/4769]).

33) In numero 12, pag. 15, linn. 31-36 [*omittantur*] (L-12, 14 [E/4733 S], 16 [E/4733 S], 19 [E/4900], 37 [E/4794]).

[S] VI. 28) Textus numeri 12, saltem pro parte, denuo redigatur, ut melius correspondeat tum S. Scripturae tum themati Declarationis (L-12, 1 [E/4756], 2 [E/4905], 3 [E/4625], 4 [E/4627], 23 [E/4957], 25 [E/4820], 27 [E/4913], 29 [E/4983], 30 [E/4937], 31 [E/4919], 33 [E/4803], 35 [E/4794], 38 [E/4733 W], 39 [E/4733 B], 40 [E/4914], 41 [E/4995]; L-Gen. 19 [E/4818], p. 4; 79 [E/4909], p. 22).

I [n. 12, 14 , 32 – 15 , 19]	II [n. 12, 17 , 24]
32 Revera Satanas huiusmodi prodigia proposuit/Christo, tentans	[cf. p. 15, ln. 1-4]
33 Eum (Mt. 4, 5-7); ³³ Iudaei/pariter talia signa petebant (Lc. 11,	
34 16; Io./2, 18): quae omnia recusavit Iesus (Lc. 11./16 ss; Io. 4,	
35 48).	
37 Respuit prodigia illa quae/violentiam redolerent, ut quando	[cf. p. 15, ln. 5-7]
38 Apostoli, a/Samaritanis non recepti, Ei proposuerunt: «Domine, vis dicimus ut descendat ignis de/coelo et consumat illos?», quemadmodum tempore	
39 Eliae prophetae factum est.	
15 Severe eos/increpavit Dominus dicens: «Nescitis cuius/spiritus estis.	[cf. p. 15, ln. 5]
2	
3 Filius hominis non venit animas perdere, sed salvare» (Lc. 9, 54-56).	
4 Christus semper fuit ille perfectus Servus/Yahweh (Is. 42, 1-4)	[cf. p. 15, ln. 8-11]
5 qui arundinem quassatam non confringit neque linum fumigans extinguit (Mt. 12, 20).	
6 Venit ut ministraret (Mc./10, 45)	[cf. p. 15, ln. 13-14]
7 et ut testimonium perhiberet veritati/(Io. 18, 37), quod tandem summopere praestitit sanguine suo.	
8	
11 Exaltatus a terra, omnes vi/amoris traxit ad seipsum.	[cf. p. 15, ln. 14-15]
12 Quod Christus fecit et docuit	[cf. p. 15, ln. 16]
13 Apostoli/secuti sunt.	
14 Ab ipso Ecclesiae initio discipuli/Christi laboraverunt ut homines ad Deum converterent non per actionem coercitivam nec per artificia inhonesta, sed per virtutem verbi/Dei.	[cf. p. 15, ln. 16-22]
15	
16 Sicuti Christus, Apostoli quoque	[cf. p. 15, ln. 22-26]
17 intenti/fuerunt, ut testimonium redderent veritati Dei,/abundantius audentes coram populo et	
18	
19	

I ³³ Tentationes Christo a Satana propositae simul ac petitiones prodigiorum a Iudaeis oblatae provenerunt ex aestimatione populari Messiae tamquam regis fortis et mirabilis. Si Christus his consiliis acquievisset, dereliquisset consilio Patris Eum iubentis ut munus messianicum exsequeretur per indolem mitem et humilem Servi Yahweh.

III [n. 13, **16**, 15]

[cf. p. 13, ln. 6-8]

IV [n. 13, **13**, 2]

[cf. p. 11, ln. 6-7]

[cf. p. 13, ln. 19-21]

[cf. p. 11, ln. 14-16]

[cf. p. 13, ln. 17-18; 29-30; 35]

[cf. p. 11, ln. 13-14; 21; 23]

[cf. p. 13, ln. 36-37]

[cf. p. 11, ln. 24-25]

[cf. p. 13, ln. 38-39]

[cf. p. 11, ln. 26]

[cf. p. 13, ln. 39-p. 14, ln. 2]

[cf. p. 11, ln. 27-29]

[cf. p. 14 ln. 10-13]

[cf. p. 11 ln. 34-37]

I [n. 12, 15, 19-36]

20 principibus «sine timore ver-
 21 bum Dei loqui» (Phil./1, 14; Act.
 4, 13-20).
 22 Firma fiducia tenebant,/ipsum
 23 evangelium revera esse virtutem
 24 Dei in/salutem omni credenti
 (Rom. 1, 16).
 24 Omnibus/ergo spretis «armis
 25 carnalibus», exemplum/man-
 26 suetudinis et modestiae Christi
 27 sequentes,/verbum Dei praedi-
 28 caverunt plene confisi in divina
 29 huius verbi virtute ad potestates
 30 Deo/adversas destruendas et ho-
 mines ad fidem et/obsequium
 Christi reducendos (2 Cor. 10,/3-
 5).
 31 Iuxta mentem ergo Christi
 32 Eiusque principia agit Ecclesia,
 33 quando hodie, aucto in homini-
 34 bus sensu propriae dignitatis,
 35 regimen libertatis religiosae
 36 tuetur, eique fovet pro pastorali
 sua erga libertatem humanam
 sollicitudine.

II [n. 12, 17, 24]

[cf. p. 15, ln. 27-29]

[cf. p. 15, ln. 29-36]

[cf. p. 16, ln. 1-4]

III [n. 13, **16**, 15]

IV [n. 13, **13**, 2]

[cf. p. 14, ln. 14-16]

[cf. p. 11, ln. 37-38]

[cf. p. 14, ln. 16-22]

[cf. p. 11, ln. 38-42]

[cf. n. 12, p. 14, ln. 34-38]

[cf. n. 12, p. 12, ln. 6-9]

I [n. 13, 15, 37 – 16, 20]

37 13.

[*Munus Ecclesiae*].

38 Ecclesia Catholica,/ut divino ob-
 39 temperet mandato: «docete omnes
 40 vare omnia quaecumque man-
 41 davi vobis» (Mt. 28, 19-20), im-
 16 pensa/cura adlaborare debet «ut
 2 sermo Dei currat/et clarificetur»
 3 (2 Thess. 3, 1) et omnes uno/ani-
 3 mo et ore honorificent Deum et
 3 Patrem Domini nostri Iesu Chri-
 sti.

4 Obsecrat igitur
 5 Ecclesia, a filiis suis «primum
 6 omnium fieri obsecrationes,
 7 orationes,/postulationes, gratia-
 7 rum actiones pro omnibus/homi-
 nibus...

Hoc enim bonum est et accep-
 8 tum/coram Salvatore nostro
 9 Deo, qui omnes homines vult
 10 salvos fieri et ad agnitionem ve-
 19 ritatis venire» (1 Tim. 2,1-4).

19 Christifideles in sua
 20 efformanda conscientia diligen-

II [n. 13, 17, 25, 18, 5]

13. [T]

[*Munus Ecclesiae*].

Ecclesia Catholica,/ut divino ob- 26
 temperet mandato: «docete omnes 27
 28 vare omnia quaecumque man-
 29 davi vobis» (Mt. 28, 19-20), im-
 30 pensa cura adlaborare debet «ut
 30 sermo Dei/currat et clarificetur»
 (2 Thess. 3, 1).

Enixe igitur rogat 31
 Ecclesia ut a filiis suis/«primum 32
 omnium fiant obsecrationes, 33
 orationes, postulationes, gratia- 34
 rum actiones pro omnibus ho-
 minibus...

Hoc enim bonum est et/accep- 18
 tum coram Salvatore nostro
 Deo, qui/omnes homines vult 2
 3 salvos fieri et ad agnitionem ve-
 4 ritatis venire» (1 Tim. 2, 1-4).

Christifideles autem in sua 4
 5 efformanda conscientia diligen-

II [T] IV. 34) Totus numerus 13 [*omittatur*], quia nil novi affert, vel abbreviatur (L-13, 10 [E/4733 W]).

35) In numero 13, quae pag. 16, linn. 16-19 dicuntur [*omittantur*] quia inutiliter suscitant controversiam circa auctoritatem Ecclesiae in lege naturali (L-13, 6 [E/4733 R], 12 [E/4808 D], 13 [E/4808 R] [E/4808 HI]).

36) In numero 13 incisum pag. 16, linn. 11-28 [*omittantur*] et substituat textu priori (L-12, 12 [E/4733 S: cf. E/4901]).

[T] V. 18) In numero 13, pag. 17, lin. 5 [*addatur*]: “Ipse modus diffundendi veritatis divinae spiritualis esse debet, utpote huic veritati piene cohaerens atque conformis” (L-13, 4 [E/4897]).

[T] R/ N. 13: Textus emendatus, aliquo modo contractus, assumptus est in numero 13 textus reemendati.

III [A] Numerus 14 (olim 13)

Est idem ac numerus textus praecedentis, parvis mutationibus, Patrum desiderio, introductis ut sensus clarior aut vividior fiat.

Animadv. in genere: 1) Redeatur ad “textum emendatum” quia melior est (17 [E/5327]).

2) Explicite dicendum esset munus auctoritatis Ecclesiae esse fidelibus fines signare et limites ponere libertati in re religiosa, nam si hoc non fit ansa praebet individualismo religioso et contemptui auctoritatis ecclesiasticae. Patere debet quomodo declaratio componatur cum efficaci exercitio potestatis in Ecclesia cumque eius iure poenali (14 [E/5324]).

	III [n. 14, 16, 16-30]		IV [n. 14, 13, 3-11]	
16	14. (olim 13) [A]		14.	3
	[<i>Munus Ecclesiae</i>].		[<i>Munus Ecclesiae</i>].	
17	Ecclesia/Catholica, ut divino ob-	2	Ecclesia Catholica, ut divino ob-	
18	temperet mandato: «docete om-	1	temperet/mandato: «docete om-	4
	nes gentes» ()		nes gentes»	
	(<i>Mt.</i> 28, 19-20), im-		(<i>Mt.</i> 28, 19-20), im-	
19	pensa cura adlaborare debet «ut		pensa cura adlaborare debet «ut	5
20	sermo Dei/currat et clarificetur»		sermo Dei currat et clarificetur»	
	(<i>2 Thess.</i> 3, 1).		(<i>2 Thess.</i> 3, 1).	
22	Enixe igitur rogat		Enixe igitur rogat	6
23	Ecclesia ut a filiis suis/«primum		Ecclesia ut a filiis suis «primum	
24	omnium fiant obsecrationes,		omnium fiant /obsecrationes,	7
25	orationes, postulationes, gratia-		orationes, postulationes, gratia-	8
	rum actiones pro omnibus ho-		rum actiones pro omnibus ho-	
	minibus...		minibus...	
26	Hoc enim bonum est et/accep-		Hoc enim bonum est et accep-	
27	tum coram Salvatore nostro		tum coram Salvatore nostro	
28	Deo, qui omnes homines vult		Deo, qui omnes homines vult	9
29	salvos fieri et ad agnitionem ve-		salvos fieri et ad agnitionem ve-	
	ritatis venire» (<i>1 Tim.</i> 2, 1-4).		ritatis/venire» (<i>1 Tim.</i> 2, 1-4).	10
29	Christifideles autem in sua	3	Christifideles autem in sua	11
30	efformanda conscientia diligen-		efformanda conscientia diligen-	

3) Forsitan aliquantulum magis insistendum est non tantum in declarationibus theoreticis, seu in principiis generalibus theologiae iuxta quam homo obligationem habet inquirendi veram religionem, sed potius in habitudine quam Ecclesia habere debet circa personas quae religionem christianam non profitentur. Ratio: sine dubio tempora fuerunt in quibus fides coactione materiali imponebatur. Insuper, nostris temporibus, nec auctoritates civiles nec auctoritates ecclesiasticae fidem imponere possent mediante coactione. Tamen aliqui adhuc Ecclesiam accusant ac si talem coactionem exerceret, immo nec desunt qui etiam inter catholicos et inter ecclesiasticos exemplum sequi vellent Apostolorum, qui ignem petebant supra contumaces; hac de causa non solum necessariam, sed urgentem credimus Declarationem de libertate religiosa (83 [E/5398]).

IV Ad numerum 14

1 – Pag. 16, lin. 17, loco «ut divino obtemperet mandato» dicatur «divino obtemperare volens (cupiens, cupida, satagens, sollicita) mandato».

R. – Formula proposita potius debilitat id quod formula textus exprimitur.

2 – Pag. 16, linn. 17 et 32, omittatur «Catholica» (2 Patres).

R. – Melius standum videtur textui, qui expressionem in n. 1 adhibitam assumit».

3 – Pag. 16, linn. 29-30, loco «in sua efformanda conscientia diligenter attendere debent ad» dicatur «suam conscientiam efforment iuxta».

R. – Formula proposita nimis restrictiva apparet. Obligatio fideles obstringens in textu sufficienter exprimitur.

I [n. 13, 16, 20-37]

21 ter attendere debent ad sacram
certamque Ecclesiae doctri-
nam.³⁴

22 Dei enim voluntate Eccle-
sia Catholica magistra est veri-
23 tatis, /eiusque munus est, ut veri-
24 tatem, quae Christus/est, expli-
cet atque authentice doceat, si-
25 mulque principia ordinis mora-
26 lis, ex ipsa natura/humana pro-
fluentia, auctoritate sua decla-
27 ret/atque confirmet.

28 Insuper Christiani, in sapientia
ambulantes ad eos qui foris
29 sunt, «in Spiritu Sancto, in cari-
30 tate non ficta, in verbo veritatis»
(2 Cor. 6, 6-7), lumen vitae cum
31 omni fiducia (Act. 4, 29) et
32 fortitudine apostolica, ad san-
guinis usque effusionem, dif-
33 fundere satagant auxiliis natu-
34 rae et gratiae, quibus/ipse Do-
minus unus est, praedicatione
35 nempe/doctrinae, exemplo vitae
36 et testimonio prohibito veritati.
37 Etenim discipulus

II [n. 13, 18, 5-20]

6 ter attendere debent ad sacram
certamque Ecclesiae doctri-
nam.¹⁸

7 Dei enim voluntate Eccle-
8 sia Catholica magistra est veri-
9 tatis, quae/Christus est, enun-
10 tiam atque authentice doceat,/si-
11 mulque principia ordinis mora-
12 lis, ex ipsa natura humana pro-
13 fluentia, auctoritate sua decla-
14 ret atque confirmet.

15 Insuper Christiani, in sapientia
ambulantes ad eos qui foris
16 sunt, «in/Spiritu Sancto, in cari-
17 tate non ficta, in verbo/veritatis»
(2 Cor. 6, 6-7), lumen vitae cum
18 omni fiducia (cf. Act. 4, 29) et
19 fortitudine apostolica, ad san-
20 guinis usque effusionem, dif-
fundere satagant.

Etenim discipulus erga inae-
stimabilem donum/veritatis Chri-

I³⁴, II¹⁸ Cf. PIUS XII, *Nuntius radiophonicus*, A.A.S. 44 (1952), pp. 270-78, de conscientia christiana efformanda.

III [B] *In particulari*: 1) Pag. 18, linn. 6-7, scribatur: “Christi enim voluntate, Ecclesia eius magistra est veritatis ...” (128 [E/5436]).

R/ 1) Pag. 16, lin. 31 loco “Dei” nunc legitur *Christi*: exactius dicitur quia Ecclesia constituta est magistra veritatis utique a Deo sed per Christum vel per Verbum Dei homo factum.

[C] 2) Pag. 18, lin. 12, addatur: “Ecclesiae membra fide atque baptismo ita ordini hierarchico inhaerent ut, expositis ipsis, in quantum necesse sit, propriae conscientiae argumentis, practicae eiusdem ordinis hierarchici ordinationi, tuta conscientia obsequi possint ac debeant. Insuper...”. Ratio est quia de hac re non videtur sufficienter provisum in schemate (95 [E/5359], nomine aliorum duorum Patrum).

[D] 3) Pag. 18, linn. 19-31: Haec affirmatio nimis multum iuxta ponitur prioribus affirmationibus schematis circa libertatem religiosam (112 [E/5457]).

IV 4 – Pag. 16, lin. 33, post «veritatis» addatur «salutaris» (2 Patres).

R. – Additio non videtur necessaria, cum ex contextu eluceat, de quam veritate agatur.

5 – Pag. 16, lin. 33, post «eiusque» addatur «Magisterii» vel «Pastorum».

R. – Non apparet ratio sufficiens additionis distinctivae. Est Ecclesia quae

	III [n. 14, 16, 30 – 17, 3]		IV [n. 14, 13, 11-21]	
31	ter attendere debent ad sacram certamque Ecclesiae doctrinam. ³⁹		ter attendere debent ad sacram certamque Ecclesiae doctrinam. ⁴⁰	12
32	<i>Christi</i> [B] enim/voluntate Ecclesia Catholica magistra est veritatis, eiusque munus est, ut veritatem, quae/Christus est, enuntiet atque authentice doceat./simulque principia ordinis moralis, ex ipsa/natura humana profluentia, auctoritate sua declaret atque confirmet. [C]	4	<i>Christi</i> enim/voluntate Ecclesia Catholica magistra est veritatis, eiusque munus est,/ut Veritatem quae Christus est enuntiet atque authentice doceat, simulque principia ordinis moralis, ex ipsa natura humana profluentia, auctoritate sua declaret atque confirmet.	13
33		5,6		14
34		7		15
35		8		16
36		9		17
37				18
38	Insuper Christiani, in/sapientia ambulantes ad eos qui foris sunt, «in/Spiritu Sancto, in caritate non ficta, in verbo/veritatis» (2 Cor. 6, 6-7), lumen vitae cum omni fiducia ⁴⁰ et	10	Insuper Christiani, in sapientia ambulantes ad eos qui foris sunt, «in Spiritu Sancto, in caritate non/ficta, in verbo veritatis» (2 Cor. 6, 6-7), lumen vitae cum omni fiducia ⁴¹ et	19
39	fortitudine apostolica, ad sanguinis usque effusionem, diffundere satagant.		fortitudine apostolica, ad sanguinis usque effusionem, diffundere satagant.	20
40				
2				
3	[D] Etenim discipulus erga <i>Chri-</i>		Etenim discipulus erga <i>Chri-</i>	21

III³⁹, IV⁴⁰ Cf. Pius XII, *Nuntius radiophonicus*: A.A.S., 44 (1952), pp. 270-78, de conscientia christiana efformanda.

III⁴⁰, IV⁴¹ Cf. *Act.* 4, 29.

authentice docet, utique per Magisterium suum.

6 – Pag. 16, lin. 33, «Veritatem» scribatur cum maiuscula V.

R. – Accipitur, quia sequitur «quae Christus est».

7 – Pag. 16, lin. 34, post «doceat» addatur «erroresque reprobet vel damnet».

R. – Non apparet ratio sufficiens additionis explicitae, cum res per se intelligatur.

8 – Pag. 16, lin. 35, post «moralis» addatur «sive supernaturalis sive naturalis».

R. – Afirmatio proposita, in se vera, hic non quadrat contextui.

9 – Pag. 16, lin. 37, post «confirmet» addatur «Insuper non solum ius, sed etiam officium habet Ecclesia iis qui ei libere subiecti sunt doctrinam suam et disciplinam imponere vi auctoritatis et cum sanctionibus. Haec coactio genuinae libertati minime opponitur; potius favet; ita enim agebat Christus, dum saepe saepius dure reprehendebat, quod non crederent, eos qui debebant veritatem agnoscere: «Qui vero non crediderit condemnabitur» (*Mc.* 16, 16).

R. – Non admittitur, cum hic non agatur de officio, sed de iure Ecclesiae neque de quaestione libertatis in ipsa Ecclesia. Praeterea actio descripta Ecclesiae non est vocanda coactio.

10 – Pag. 16, lin. 41, post «fiducia» intra parentheses ponatur «Cf. *Act.* 4, 29» (loco Notae 40).

R. – Secundum regulam observatam intra parentheses indicantur tantum illi textus Scripturae, quae inter uncas ad verbum citantur.

I [n. 13, 16, 37 – 17, 8]

38 gravi adstringi-
tur officio erga veritatem Christi,
39 ut eam nimirum/plenius in dies
cognoscat, fideliter annuntiet,
40 /strenue defendat.

41 Simul tamen caritas Christi/ur-
get eum ut amanter prudenter
17 patienter agat/cum hominibus,
qui in errore circa
2 fidem versantur.³⁵

Adhibendus est modus suavis et
3 humanae naturae aptatus, quo
4 ipse Deus et Pater/Domini nostri
Iesu Christi homines sensim
5 ad/suum amorem allicit.

6 Respiciendum igitur est/tum ad
officia erga verbum
7 vivificans quod/praedicandum
8 est, tum ad humanae iura perso-
nae, tum ad mensuram gra-

II [n. 13, 18, 20-28]

sti gravi adstringi-
tur officio,
eam /plenius in dies 21
cognoscendi, annuntiandi
fideliter, strenue defendendi. 22

Simul tamen caritas/Christi ur- 23
get eum, ut amanter prudenter
patienter agat cum hominibus, 24
qui in errore vel/ignorantia circa 25
fidem versantur.¹⁹

Respiciendum igitur est tum ad 26
officia erga verbum
vivificans quod praedicandum 27
est, tum ad humanae perso- 28
nae iura, tum ad mensuram gra-

I³⁵, **II**¹⁹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., pp. 299-300: «Omnino errores ab iis qui opinione labuntur semper distinguere aequum est quamvis de hominibus agatur, qui aut errore veritatis aut impari rerum cognitione capti sint, vel ad sacra ad optimam vitae actionem attentantium. Nam homo ad errorem lapsus iam non humanitate instructus esse desinit, neque suam unquam personae dignitatem amittit cuius ratio est semper habenda. Praeterea in hominis natura numquam facultas perit et refragandi erroribus et viam ad veritatem quaerendi. Neque unquam hac in re providentissimi Dei auxilia hominem deficiunt. Ex quo fieri potest, ut, si quis hodie vel perspicuitate egeat, vel in falsas discesserit sententias, possit postmodum, Dei collustratus lumine, veritatem amplecti».

III [E] 4) Pag. 18, linn. 19-21, scribatur: “Etenim discipulus erga Christum magistrum gravi adstringitur officio inestimabile donum veritatis ab Eo receptae plenius in dies cognoscendi...”. Ratio: melius quam considerare veritatem abstractam, seu obiectivam, consideretur Christus qui dat nobis veritatem (126 [E/5438] et 128 [E/5436]).

R/ 2) Pag. 17, lin. 3 post praepositionem “erga” legitur *Christum Magistrum*: sensus non mutatur, exprimitur vero modo concreto et vividius.

[F] 5) Pag. 18, lin. 22, post “strenue” addatur “iustis tamen (vel “evangelicis”) adhibitis mediis”. Ratio: In verbo “strenue” aliqua aggressivitas latet (50 [E/5358; 117 : E/5451]).

R/ 3) Pag. 17, in lin. 7 post verbum “defendendi” legitur: *evangelicis mediis adhibitis*: ad memoriam revocandum quod Evangelium enuncians est perseveranter, magna cum fortitudine usque ad sanguinis effusionem: numquam tamen “mediis coercitivis” sed semper *mediis evangelicis adhibitis*.

[G] 6) Pag. 18, lin. 25, post “versantur” addatur “sua principia non perdendo” (12 [E/5322]).

[H] 7) Pag. 18, lin. 26 post “erga” addatur “Christum”. Ratio: Discipulus potius erga personam Christi, veritatis magistri, quam erga veritatem a Christo

<p>III [n. 14, 17, 3-14]</p> <p>4 <i>stum Magistrum</i>/gravi adstringitur officio, donum veritatis</p> <p>5 <i>ab leo receptae</i> plenius in dies</p> <p>6 cognoscendi, [E] <i>annuntiandi</i></p> <p>7 fideliter, strenueque defendendi, <i>evangelicis mediis adhibitis</i>. [F]</p> <p>8 Simul tamen caritas Christi urget eum, ut amanter prudenter</p> <p>9 patienter agat cum hominibus,</p> <p>10 qui in errore/vel ignorantia circa fidem versantur.⁴¹ [G]</p> <p>11 Respicendum igitur est tum ad</p> <p>12 officia erga <i>Christum</i> [H] Verbum vivificans quod praedicandum</p> <p>13 est, tum ad humanae perso-</p> <p>14 nae iura, tum ad/mensuram gra-</p>	<p>IV [n. 14, 13, 21-28]</p> <p>11 <i>stum Magistrum</i> gravi adstringitur officio, () <i>veritatem</i></p> <p>12 <i>ab Eo receptam</i> plenius in dies cognoscendi, <i>annuntiandi</i></p> <p>13 fideliter, strenueque defendendi, <i>exclusis mediis spiritui evangelico contrariis</i>.</p> <p>14 Simul tamen caritas Christi urget eum, ut amanter prudenter</p> <p>15 patienter agat cum hominibus, qui in errore vel ignorantia circa fidem versantur.⁴²</p> <p>14 Respicendum igitur est tum ad officia erga Christum /Verbum vivificans quod praedicandum</p> <p>15 est, tum ad humanae personae/iura, tum ad mensuram gra-</p>	<p>22</p> <p>23</p> <p>24</p> <p>25</p> <p>26</p> <p>27</p> <p>28</p>
---	---	--

III⁴¹, IV⁴² Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., pp. 299-300: «Omnino errores ab iis qui opinione labuntur semper distinguere aequum est quamvis de hominibus agatur, qui aut errore veritatis aut impari rerum cognitione capti sint, vel ad sacra ad optimam vitae actionem attinentium. Nam homo ad errorem lapsus iam non humanitate instructus esse desinit, neque suam umquam personae dignitatem amittit cuius ratio est semper habenda. Praeterea in hominis natura numquam facultas perit et refragandi erroribus et viam ad veritatem quaerendi. Neque umquam hac in re providentissimi Dei auxilia hominem deficiunt. Ex quo fieri po-test, ut, si quis hodie vel perspicuitate egeat, vel in falsas discesserit sententias, possit postmodum, Dei collustratus lumine, veritatem amplecti».

acceptam adstringitur (126 [E/5438] et 128 [E/5436]).

IV 11 – Pag. 17, lin. 5, loco «receptae» dicatur «recepti».

R. – Scribatur: « ... officio *veritatem* ab *Eo receptam*...».

12 – Pag. 17, lin. 7, ante «evangelicis» addatur «solis» (8 Patres).

R. – Admittitur hoc modo «*exclusis mediis spiritui evangelico contrariis*», quia adhibenda sunt etiam media in Evangelio non indicata, sed eius spiritui non contraria (v. g. radio, televisio, etc.).

13 – Pag. 17, lin. 9, loco «patienter» dicatur «patienterque».

R. – Formula textus melius sonat.

14 – Pag. 17, linn. 10-16, tota phrasid «Respicendum igitur ... profitendam invitatur» deletur.

R. – Textus a Concilio approbatus est. Problema praedestinationis, quod proponens hic tangi putat, commemoratione diversae gratiae a Deo tributae revera non tangitur.

15 – Pag. 17, lin. 13: «personae humanae iura» ita determinetur, ut ius ad diffundendos errores inter catholicos excludatur.

R. – Ex toto textu schematis satis apparet, de quibus iuribus hic agatur. Nullibi affirmatur ius ad diffundendos errores. Cf. ad Mod. Gen. 2.

I [n. 13, 17, 8-13]

- 9 tiae a Deo per/Christum tribu-
 10 tam homini, qui ad fidem libe-
 re /accipiendam et profiten-
 dam invitatur.
 11 Error/reiiciendus est, veritas
 12 praedicanda, intellectus/illu-
 13 strandus, persona humana debi-
 ta reverentia/prosequenda.

II [n. 13, 18, 28-31]

tiae/a Deo per Christum tribu-	29
tam homini, qui ad/fidem libe-	30
re accipiendam et profiten-	
dam invitatur.	31

III [I] 8) Pag. 18, lin. 30 Pro “libere” scribatur “sponte” (45 [E/5352]).

R/ 4) Pag. 17, in lin. 15 post verbum “fidem” legitur *sponte*: ne confusio fiat inter libertatem psychologiam et libertatem moralem: homo tenetur, obligatione morali, fidem accipere; fides autem non potest accipi nisi voluntarie seu libere: libertate quidem psychologica.

[K] 9) Pag. 18, lin. 31, post “invitatur”, addatur “et tenetur” (56 [E/5573]).

10) Pag. 18, lin. 31, addatur: “Ex bene considerata structura sociali communitatis humanae huius temporis, in qua homines postulant posse libere religionem suam privatim et publice profiteri, clare appareat ius civile ad libertatem in re religiosa, fundatum in dignitate personae humanae, radicum in historia

III [n. 14, 17, 14-16]

15 tiae a Deo per Christum tribu-
16 tam homini, qui ad fidem *spon-*
te [I] accipiendam/et profiten-
dam invitatur. [K]

IV [n. 14, 13, 28-29]

tiae a Deo per Christum tribu-
tam homini,/qui ad fidem *spon-*
te accipiendam et profiten-
dam invitatur. 29

salutis, frequentissime constituere hodie veram conditionem sine qua non pro ipsa libertate Ecclesiae, tam in exercitio muneris eius inter christianos, quam in actione eius missionali inter non christianos. Unde ius civile ad libertatem in re religiosa fit quodammodo fundamentum practicum in societate hodierna pro libero exercitio muneris Ecclesiae inter christianos et actionis eius missionalis inter illos qui Christum non agnoscunt". Rationes desumuntur tum ex conditione minoritatis, tum ex desiderio vitandi anxietates [E/5439].

11) Pag. 18, post lin. 31, addatur nova paragraphus fere his verbis: "Ex bene [... *idem ac praecedens*] non agnoscunt". Ratio: Non sufficit efferre, ut Schema facit, tantum concordiam inter libertatem religiosam et libertatem Ecclesiae (125 [E/5439]).

I [n. 14, 17, 14-19]

II [n. 14, 19, 1-5]

IV. *Conclusio*

14 14.

14. [U]

19

[*Conclusio*].

15 Constat igitur praesentis aetatis
 16 homines, quacumque cultura
 17 imbuantur, magis in dies optare
 18 ut libere possint/religionem pri-
 19 vatim publiceque profiteri; pa-
 tet etiam libertatem reli-
 giosam in plerisque/constitutio-
 nibus iam ut ius civile declarari.

Constat igitur praesentis aetatis
 homines
 optare
 ut libere possint religionem pri-
 vatim publiceque profiteri;
 libertatem autem reli-
 giosam in plerisque constitutio-
 nibus iam ut/ius civile declarari²⁰

2

3

4

5

II ²⁰ GIANNINI A., *Le Costituzioni degli Stati del Vicino Oriente*, Roma 1931. – PEASLEE AMOS S., *Constitutions of Nations*, New Jersey (USA) 1950. – MIRKINE-GUETZEVITCH B., *Le Costituzioni Europee*, Milano 1954. – ZAMORA A., *Digesto Constitutional Americano*, Buenos Ai-

II [U] IV. 37) Secundum incisum numeri 14, pag. 17, linn. 20-25 [omittatur], quia fidelibus in certis regionibus difficultates causare potest (L-14, 2 [E/4900, cf. E/4623]. Cf. L-Gen. 2 [E/4623], L-14, 8 [E/4794] contrarium postulat: fortiorum scil. condemnationem persecutionem religiosarum et viriliorem protestationem).

[U] V. 19) In numero 14, pagg. 17-18, [addatur] declaratio proselytismo et propagandae, quae fidem aliorum offendunt, debilitant, destruunt, non esse concedendam libertatem, sed iis coactionem esse imponendam (L-14, 3 [E/4957]; L-Gen. 39 sub 4 [E/4733 FL]).

[U] VII. 28) Numerus 14, pagg. 17-18, admitti nequit, quia proclamat relativismum doctrinalem, indifferentismum practicum, extinctionem spiritus missionarii et inanitatem sacrificiorum ab Ecclesia pro Veritate factorum (L-14, 4 [E/4768]; L-Gen. 37 [E/4768] in fine; L-Gen. 39 [E/4957], 4; quia in populis unius religionis catholicae pro conviventia pacifica non requiritur aequalitas inter omnes coetus religiosos, sed sufficit, ut non-catholicis concedatur libertas cultus privati et tutela iurium civilium omnibus communium (L-14, 10 [E/4914]).

[U] R/ N. 14: Textus emendatus transiit totus in numerum 14 schematis reemendati. Additio tamen quaedam indolis pastoralis iuxta vota plurium Patrum facta est, quae circumstantias nostri temporis respicit.

III [A] *Numerus 15* (olim 14)

Est idem ac in textu praecedente, paucis tantum mutationibus factis.

Animadv. in genere: 1) Pars IV valde abbrevianda est (2 [E/5309]), quod fieri posset inserendo in corpore schematis aliquas considerationes particulares circa persecutiones religiosas (pag. 19, linn. 6-12) vel modos quibus laesa est libertas humana hodie (pag. 19, linn. 31-36). Sufficeret quod in fine Concilium christianos hominesque bonae voluntatis provocaret ut melius inservirent libertati religiosae in mundo huius temporis (112 [E/5457], cf. 108 [E/5445], 35 [E/5347], 126 [E/5438]).

2) Addatur paragraphus de consecrariis pastoralibus, ubi inter alia haec dicantur: 1) Doctrina de libertate conscientiae in re religiosa Ecclesiae ostendit viam illius paupertatis evangelicae in qua ad suam missionem explendam nullatenus a protectione et privilegiis Status pendere debet, vel in eis suam spem reponere; 2) Actio pastoralis, sub luce istius doctrinae, renovanda erit in linea

III [n. 15, 17, 17-21]

IV [n. 15, 13, 30-33]

17	15. (olim 14) [A]		15.		30
	[<i>Conclusio</i>].		[<i>Conclusio</i>].		
18	Constat igitur/praesentis aetatis homines	1,2	Constat igitur praesentis aetatis homines		
	optare		optare		
19	ut libere possint religionem privatim publiceque profiteri;		ut libere possint religionem privatim publiceque profiteri;		31
20	libertatem autem reli-	4	<i>immo</i> libertatem reli-		32
21	giosam in plerisque Constitutionibus iam ut ius civile declarari ⁴²	5	giosam in plerisque Constitutionibus iam ut ius civile declarari ⁴³		33

III⁴², IV⁴³ GIANNINI A., *Le Costituzioni degli Stati del Vicino Oriente*, Roma 1931. - PEASLEE AMOS S., *Constitutions of Nations*, New Jersey (USA) 1950. - MIRKINE-GUETZEVITCH B., *Le Costituzioni Europee*, Milano 1954. - ZAMORA A., *Digesto Costitucional Americano*, Buenos

educationis fidei et conscientiae communitatis, ita ut christiani magis ac magis exculci ac conscii fiant de eorum responsabilitate ac missione apostolica; 3) Denique, sub luce istius doctrinae, etiam ante recognitionem Codicis iuris canonici, praxis disciplinae ecclesiasticae quoad poenas innovetur (69 [E/5400], nomine 77 Patrum).

3) Declaretur proselytismo et propagandae quae fidem aliorum offendunt, debilitant, destruunt libertatem concedendam non esse, sed iis coactionem esse imponendam (17 [E/5327]).

4) Conclusio videtur nexu logico carere. Denuo redigatur auferendo ea quae potius comprobatio factorum quam genuina conclusio videntur. Valor harum observationum ut signa temporum in meliori luce ponatur (126 [E/5438]).

IV *Ad numerum 15*

1 – Pag. 17, lin. 17, omittatur «igitur».

R. – Non apparet ratio sufficiens omissionis. Verbum «igitur» indicat nexum Conclusionis cum toto textu schematis.

2 – Pag. 17, linn. 17-35, omnia deleantur.

R. – Textus a Concilio approbatus nequit omitti. Non fit, ut proponens praetendit, argumentatio ex Constitutionibus et documentis internationalibus. Horum tamen commemoratio non est omittenda, hac etiam ratione, ut postea (lin. 23 ss.) dici possit ea in praxim esse deducenda. Ceteroquin proponens in argumentatione sua procedit ex theoria tolerantiae, quae cum doctrina schematis non plene concordat.

3 – Pag. 17: a) lin. 18, post «homines» addatur «iuste», b) lin. 20, loco «libertatem autem religiosam» dicatur «*immo* libertatem religiosam», c) lin. 22, post «internationalibus» addatur «*sollemniter*».

R. – Ad a) non apparet ratio sufficiens additionis. Ad b) admittitur, quia aliquid novi adducitur. Ad c) admittitur, cum desumatur ex Litt. Encycl. *Pacem in terris*.

4 – Pag. 17, lin. 20, loco «religiosam» dicatur «in re religiosa».

R. – Expressio non videtur mutanda, cum eius sensus ex tota Declaratione eluceat.

5 – Pag. 17, lin. 21, post «Constitutionibus» addatur «Nationum».

R. – Ex contextu evidens esse videtur agi de Constitutionibus nationum, ita ut additio non necessaria appareat.

I [n. 14, 17, 20-32]

II [n. 14, 19, 5-19]

[cf. nota 2]

[cf. nota 25]

20 Non desunt tamen regimi-
 21 na in quibus, etsi/in ipsa eorum
 22 constitutione ius ad cultum Deo
 23 praestandum agnoscitur, tamen
 24 ipsae publicae/potestates conan-
 25 tur cives a religione profitenda
 26 remove et communitatibus reli-
 27 giosis vitam/perdifficilem ac
 28 periclitantem reddere.

26 Illa fausta huius temporis sig-
 27 na laeto animo salutans, haec
 28 vero deploranda facta cum/moe-
 29 rore denuntians, Sacra Synodus
 30 christifideles adhortatur

30 et huius aetatis ho-
 31 mines universos adprecatur ut
 32 perattente considerent/quan-
 33 topere libertas religiosa neces-
 34 saria sit in /praesentibus po-
 35 tissimum vitae humanae

et instrumentis internationali- 6
 bus agnosci.²¹

At non desunt regimi- 7
 na in quibus, etsi in /eorum 8
 constitutione ius ad cultum Deo
 praestandum agnoscitur, tamen
 ipsae publicae potestates conan-
 tur cives a religione profitenda
 remove et communitatibus reli-
 giosis vitam/perdifficilem ac
 periclitantem reddere. 11 12

Illam faustam huius temporis sig- 13
 nam laeto animo salutans, haec 14
 vero deploranda facta cum/moe-
 rore denuntians, Sacra Synodus 15
 christifideles /hortatur, exor- 16

30 rat autem ho-
 31 mines universos, ut
 32 perattente considerent quan- 17
 33 topere libertas religiosa neces- 18
 34 saria sit, in praesentibus po-
 35 tissimum vitae humanae 19

res 1958. – LAVROFF D. G. et PEISER G., *Les Constitutionis Africaines*, Paris 1963. – STRAMACCI M., *Le Costituzioni degli Stati Africani*, Milano 1963.

II ²¹ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S. 55 (1963), pp. 295-296, ubi, quibusdam defectibus non obstantibus, commendatur Professio Universalis Iurium Humanorum, die 10 dec. 1948 a Foederatarum Nationum Coetu Generali rata habita: «Nihilominus Professionem eandem habendam esse censemus quemdam quasi gradum atque aditum ad iuridicalem politicamque ordinationem constituendam omnium populorum, qui in mundo sunt. Siquidem ea universis prorsus hominibus solemniter agnoscitur humanae dignitas personae, atque iura cuius homini asseruntur veritatem libere quaerendi, honestatis sequendi normas, iustitiae officia usurpandi, vitam exigendi homine dignam, alia deinceps cum hisce coniuncta».

III [B] *In particulari*: 1) Pag. 19, linn. 1-12: Ideae hae de praesenti statu mundi melius ponerentur in Prooemio Declarationis, id est, in n. 1. Ita facilius intelligeretur sensus praecisus huius documenti (128 [E/5436]).

2) Pag. 19, linn. 2-3, tollantur verba “privatim publiceque” (40 [E/5351]).

3) Pag. 19, linn. 3-6: tollatur haec assertio (“libertatem ... agnosci”) quia est inconveniens. Declarationes conciliares ex circumstantiis politice concretis influxum vitare debent, ita ut mutatis conditionibus pariter vigeant (105 [E/5528]).

4) Pag. 19, linn. 4-5, loco “ut ius civile” dicatur “in pluribus ordinationibus iuridicis” (113 [E/5458]), vel “in ordinatione iuridica civili”, quia constitutiones civiles et alia instrumenta iuridica abstrahunt a quaestione utrum agatur necne de vero iure (103 [E/5367], nomine quoque alterius Patris).

[C] 5) Pag. 19, linn. 8-9, scribatur “... constitutione libertas religiosa agnoscitur...”, quia constitutiones plurimae nullam faciunt mentionem de Deo deque cultu Ei exhibendo, sed tantummodo de libertate religiosa, vel de libertate opinionis (103 [E/5367], nomine quoque alterius Patris; 113 [E/5458]).

	III [n. 15, 17, 21-35]		IV [n. 15, 13, 33-42]	
22	et <i>documentis</i> internationalibus agnoscitur. ⁴³ [B]		et <i>documentis</i> internationalibus <i>sollemniter</i> agnoscitur. ⁴⁴	
23	At non desunt regimina in quibus, etsi in /eorum		At non desunt regimina in quibus, etsi in /eorum	34
24	Constitutione <i>libertas cultus religiosi</i> [C] /agnoscitur, tamen		Constitutione <i>libertas cultus religiosi</i> agnoscitur, tamen	35
25	ipsae publicae potestates conantur cives a religione profitenda	6	ipsae publicae potestates conantur cives a religione profitenda	36
26	removere et/communitatibus religiosis vitam perdifficilem ac periclitantem reddere.		removere et/communitatibus religiosis vitam perdifficilem ac periclitantem reddere.	37
27	Illa fausta huius temporis signa laeto animo salutans, haec		Illa fausta huius temporis signa laeto animo salutans, haec	38
28	vero deploranda facta cum/moeore denuntians, Sacra Synodus		vero deploranda facta cum/moeore denuntians, Sacra Synodus	39
29	Catholicos /hortatur, exorat autem /homines universos, ut		Catholicos hortatur, exorat autem homines universos, ut	40
30	perattente considerent quantum potestates liberales necessariae sit, in praesentibus potissimum vitae humanae	7	perattente considerent quantum potestates liberales necessariae sit in praesenti potissimum <i>familiae</i> /humanae	41
31				42

Aires 1958. – LAVROFF D. G. et PEISER G., *Les Constitutions Africaines*, Paris 1963. – STRAMACCI M., *Le Costituzioni degli Stati Africani*, Milano 1963. – PAVAN P., *Libertà Religiosa e Pubblici Poteri*, Milano 1965.

III⁴³, IV⁴⁴ Cf. IOANNES XXIII, Litt. Encycl. *Pacem in terris*, 11 aprilis 1963: A.A.S., 55 (1963), pp. 295-296, ubi, quibusdam defectibus non obstantibus, commendatur Professio Universalis Iurium Humanorum, die 10 dec. 1948 a Foederatarum Nationum Coetu Generali rata habita: «Nihilominus Professionem eandem habendam esse censemus quemdam quasi gradum atque aditum ad iuridicalem politicamque ordinationem constituendam omnium populorum, qui in mundo sunt. Siquidem ea universis prorsus hominibus solemniter agnoscitur humanae dignitas personae, atque iura cuius homini asseruntur veritatem libere quaerendi, honestatis sequendi normas, iustitiae officia usurpandi, vitam exigendi homine dignam, alia deinceps cum hisce coniuncta».

R/ Pag. 17, in lin. 24 loco “ius ad cultum Deo praestandum” nunc legitur: *libertas cultus religiosi* agnoscitur. Ratio: in aliquibus regiminibus non agnoscitur Deus, agnoscitur tamen civibus libertas cultus religiosi seu libertas ut *tantum* sacra agant.

IV 6 – Pag. 17, lin. 25, post «potestates» addatur «contumeliosa falsae philosophiae praeiudicia, religionem scientiae ac progressui humano contraria esse, civibus imponere nituntur eosque conantur a religione...», ut denuntientur assectae materialismi dialectici (4 Patres).

R. – Additio non apparet opportuna, quia restringeret denuntiationem hic faciendam ad regimina supprimentia libertatem religiosam ex materialismo dialectico.

7 – Pag. 17, lin. 35, loco «vitae humanae» dicatur «totius consortionis humanae».

R. – Admittitur hoc modo «... potissimum *familiae* humanae *condicione*», ut melius exprimat libertatem religiosam postulari etiam ab exigentiis vitae internationalis.

I [n. 14, 17, 32 – 18, 4]

33 adiunctis.
 34 Manifestum est enim cunctas
 35 gentes magis/magisque in dies
 36 unum fieri, homines diversae
 37 culturae et religionis arctiori-
 38 bus inter se devinciri rationibus,
 39 augeri conscientiam
 40 propriae cuiusque responsabili-
 41 tatis.
 42 Proinde ut/pacificae relationes
 43 et concordia in genere humano
 44 instaurentur et firmentur, omni-
 18 no requiritur ut ubique terra-
 2 rum libertas religiosa efficaci
 3 tutela iuridica muniatur et
 4 suprema hominum
 officia et iura ad vitam religio-
 sam libere/in societate ducen-
 dam observentur.

II [n. 14, 19, 19-39]

adiunctis. 20
 Manifestum est enim cunctas 20
 gentes magis /in dies 21
 unum fieri, homines diversae 22
 culturae /et religionis arctiori- 22
 bus inter se devinciri rationibus, 23
 augeri denique conscientiam 23
 propriae/cuiusque responsabili- 24
 tatis. 24
 Proinde ut pacificae/relationes 25
 et concordia in genere humano 25
 instaurentur et firmentur, 26
 requiritur ut ubique/terra- 27
 rum libertas religiosa efficaci 27
 tutela iuridica muniatur atque 28
 observentur suprema hominum 29
 officia et iura ad vitam religio- 29
 sam libere/in societate ducen- 30
 dam. 30
 Manifestum praeterea est, 31
 cum nostrae aetatis homines varia 32
 ratione premantur et in peri- 32
 culum veniant ne proprio libero 33
 consilio utantur, Christianis 34
 quam maxime incumbere officium 34
 veram libertatem in se et 35
 in aliis tutandi/ac promovendi. 36
 Ex altera autem parte non/pauci 37
 ita propensi videntur, ut specie 37
 libertatis/omnem subiectionem 38
 reiiciant ac debitam oboedien- 39
 tiam parvi faciant. 39

III [D] 6) Pag. 19, lin. 14 scribatur: “hanc vero deplorandam discriminationem”, ratione translationum (129 [E/5434]).

7) Pag. 19, linn. 15-19, scribatur: “... Sacra Synodus universos homines exorat, imprimis autem Christifideles hortatur, ut perattente considerent quantopere libertas religionis moralis sit necessitas, in...”, ne videatur proclamari necessitas ad propriam utilitatem (81 [E/5387]).

8) Pag. 19, linn. 17-18, scribatur “quantopere necessarium sit homini libertatem in re religiosa agnoscere in praesentibus...” (45 [E/5352]).

[E] 9) Pag. 19, linn. 20-30, deleantur, nam nihil novi afferunt et nimis de hac re in Concilio actum est (2 [E/5309]).

10) Pag. 19, lin. 24, post “Proinde” addatur “cum colluctationes ob motiva religiosa ortae insolentius fervere soleant, ...” (81 [E/5387]).

[F] 11) Pag. 19, lin. 31 usque ad pag. 20, lin. 2 deleatur, quia et quae affirmantur non constant (2 [E/5309]).

12) Pag. 19, linn. 34, pro “utantur” scribatur “destituantur”, propter latinitatem, quia secus schema negare videretur id quod affirmare vult (61 [E/5578]).

[G] 13) Pag. 19, lin. 39, post “faciant” addatur “quod hodie praesertim peri-

III [n. 15, 17, 35 – 18, 9]

adiunctis. [D]

36 Manifestum est enim cunctas
 37 gentes magis /in dies
 unum fieri, homines diversae
 18 culturae/et religionis arctiori-
 2 bus inter se devinciri rationibus,
 augeri denique conscientiam
 3 propriae /cuiusque responsabili-
 tatis.
 4 Proinde ut pacificae/relations
 et concordia in genere humano
 5 instaurentur et firmentur,
 6 requiritur ut ubique/terra-
 rum libertas religiosa efficaci
 7 tutela iuridica muniatur atque
 8 observentur suprema hominum
 officia et iura ad vitam religio-
 9 sam libere/in societate ducen-
 dam. [E]

[cf. p. 11, ln. 2-4] [F]

IV [n. 15, 13, 42 – 14, 7]

condicione.

Manifestum est enim cunctas 14
 gentes magis in dies
 unum fieri, homines diversae 2
 culturae et religionis arctiori-
 bus inter se devinciri rationibus, 3
 augeri denique conscientiam
 propriae cuiusque responsabili-
 9 tatis.
 Proinde ut pacificae relations 4
 et concordia in genere humano
 instaurentur et firmentur, 5
 8 requiritur ut ubique terra-
 10 rum libertas religiosa/efficaci
 tutela iuridica muniatur atque 6
 observentur suprema hominum
 officia et iura ad vitam religio- 7
 sam libere in societate ducen-
 11 dam.

[cf. p. 9, ln. 35-37]

[cf. p. 11, ln. 4-7] [G]

[cf. p. 9, ln. 37-39]

culum non spernendum constituit" (50 [E/5358], [117: E/5451]).

IV 8 – Pag. 18, linn. 4-6, loco «requiritur ut» dicatur «optandum est ut» et expungatur «ubique ... muniatur atque» (2 Patres).

R. – Talis mutatio, cum essentialiter debilitaret Declarationem, admitti nequit.
 9 – Pag. 18, linn. 4-8, textus ita mutetur, ut proselytismus acatholicorum inter catholicos non permittatur.

R. – Textus non permittit proselytismum. Qui ceteroquin verbis pag. 8, linn. 8-14, clare excluditur.

10 – Pag. 18, linn. 5-6, loco «libertas religiosa» dicatur «libertas civilis in re religiosa» et deleatur «iuridica».

R. – Mutatio proposita non redderet sensum enuntiationis hic intentae. Cf. resp. ad Mod. Gen. 2, et ad Mod. circa titulum 2, a.

11 – Pag. 18, lin. 8, post «ducendam» addatur «Exoptant denique Sacri Concilii Patres, ut peculiaris Secretariatus vel simile Officium Centrale apud Sedem Apostolicam instituat ad libertatem religiosam in universo mundo convenienter provehendam et, prout res postulat (ab iniquis persecutionibus) efficaciter defendendam» (2 Patres).

R. – Propositio talis, etsi in se bona esse possit, extra competentiam alicuius «Modi» esse videtur.

I [n. 14, 18, 4-10]

5 Faxit igitur Deus et Pater om-
6 nium ut familia humana,/dili-
7 genter servato regimine liberta-
8 tis religiosae in societa-
9 te, per gratiam Christi et virtu-
10 tem Spiritus Sancti adducatur
ad sublimiorem/illam ac peren-
nem libertatem «qua Chri-
stus/nos liberavit» (Gal. 5, 1).

II [n. 14, 19, 39 – 20, 18]

Religiosa igitur libertas ad hoc 40
inservire et ordinari debet, ut 20
homines eam nobilem liberta- 2
tem expeditius consequi pos-
sint, ad quam a Deo vocati sunt.

Quapropter haec Vaticana Sy- 3
nodus omnes/hortatur, praeser- 4
tim vero eos qui curam habent 5
alios educandi, ut homines for- 6
mare satagant,/qui et legitimae 7
auctoritati oboedientes et genu- 8
inae libertatis amatores sint; 9
homines nempe, qui proprio 10
consilio res in luce veritatis 11
diiudicent, activitates suas cum 12
sensu responsabilitatis dispo-
nant, et quaecumque sunt vera/atque iusta persequi nitantur, 11
operam suam libenter cum ceter- 12
is consociando.

Faxit Deus et Pater om- 13
nium ut familia humana, dili- 14
genter servata liberta- 15
tis religiosae/ratione in societa- 16
te, per gratiam Christi et virtu-
tem Spiritus Sancti adducatur 17
ad sublimem /illam ac peren- 18
nem «libertatem gloriae filio-
rum Dei» (Rom. 8, 21).

[V]

II [V] V. 20) In fine conclusio pastoralis [*addatur*] (L-Gen. 35 [E/4780], cf. etiam L-Gen. 5 [E/4889], 81 [E/4847] in fine).

[V] VII. 29) Plures Patres schemati obiiciunt, quod loquitur simpliciter de iure conscientiae et de iure ad libertatem, cum sermo fieri possit tantum de iure rectae vel verae conscientiae et de iure ad iustam libertatem.

III [H] 14) Pag. 20, linn. 3-12, omitti possunt, nam non sunt nimis utilia (2 [E/5309]).

15) Pag. 20, linn. 6-7, scribatur “ut homines formare satagant, qui genuinae libertatis amatores sint ut plene humani ac vere religiosi esse possint et propterea legitimae auctoritati oboedientes...”. Ratio: quaedam hierarchia existit inter libertatem et oboedientiam, secundum quam libertas altioris momenti vel ordinis est (129 [E/5434]).

16) Pag. 20, lin. 12 (vel lin. 19) addatur: “Omnia autem huius mundi gubernia Ecclesia Catholica enixe deprecatur, ut principium libertatis conscientiae ad omnes cives, etiam ergo ad credentes in Deum, efficaciter extendant et a quacumque oppressione libertatis religiosae cessent. Liberentur quamprimum sacerdotes et laici, qui propter actionem suam religiosam, quamvis sub diversis speciebus, post tantos annos adhuc in carceribus detinentur. Episcopi et sacerdotes permulti, qui in munere suo adimplendo impediuntur, gregibus suis

III [n. 15, 18, 10-15]

IV [n. 15, 14, 8-11]

[cf. p. 11, ln. 23-26] [H]

[cf. p. 10, ln. 5-7]

[cf. p. 11, ln. 13-22]

[cf. p. 9, ln. 40-p. 10, ln. 4]

10 Faxit Deus et Pater om-
 11 nium ut familia humana, dili-
 12 genter servata liberta-
 13 tis religiosae/ratione in societa-
 14 te, per gratiam Christi et virtu-
 15 tem Spiritus Sancti adducatur
 ad sublimem /illam ac peren-
 nem «libertatem gloriae filio-
 rum/Dei» (*Rom.* 8, 21).

12 Faxit Deus et Pater om- 8
 13 nium ut familia humana, dili-
 14 genter servata /liberta- 9
 15 tis religiosae ratione in societa-
 te, per gratiam Christi et virtu-
 tem/Spiritus Sancti adducatur 10
 ad sublimem illam ac peren-
 nem «libertatem/gloriae filio- 11
 rum/Dei» (*Rom.* 8, 21).

restituatur. Ecclesiae in statibus, ubi per leges iniustas arbitrio magistratum sibi hostilium tradita est, autonomia interna et facilis cum Sede Petri communitio reddatur. Ab obstaculis quae ad sacerdotium vel vitam monasticam amplectendam iuvenibus ponuntur, cessentur. Ordinibus religiosis congregationibusque fratrum et sororum vita communis iterum permittatur. Omnibus deinde fidelibus effectiva libertas fidem profitendi, veritates revelatas positive proponendi et explicandi atque filios in fide educandi praestetur. Et sic verum opus pacis, diebus nostris maxime necessarium, perficiatur" (66 [E/5391]).

IV 12 – Pag. 18, in ultima paragrapho invocetur intercessio Beatae Mariae Virginis.

R. – Talis additio in documento praesenti non videtur opportuna.

13 – Pag. 18, linn. 9-14, conclusio mutetur, quia textus *Rom.* 8, 21 non pertinet ad rem et confusionem parit.

R. – Textus *Rom.* 8, 21 convenienter hic ponitur, quia indicat finem, cui libertas religiosa inservire debet.

14 – Pag. 18, linn. 10-11, loco «libertatis religiosae ratione in societate» dicatur «hac libertate».

R. – Non apparet ratio sufficiens mutationis, cum formula textus satis clara videatur.